

74.268.19 = 632.1
С-120

О. Г. САБАШКИНА, В. Д. ТОЗЫЯКОВА

ДИКТАНТТАРГА КЕРЕКТҮ СТАТЬЯЛАРДЫҢ ЈУУНТЫЗЫ

V—VII КЛАССТАРДЫҢ ҮРЕДҮЧИЛЕРИНЕ
БОЛУШТУ ВИЧИК

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ КНИЖНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
Горно-Алтайск • 1953

45131

45131

29

4p(07)
С-12

О. Г. САБАШКИНА, В. Д. ТОЗЫЯКОВА

ДИКТАНТТАРГА КЕРЕКТҮ СТАТЬЯЛАРДЫҢ ЈУУНТЫЗЫ

V—VII КЛАССТАРДЫҢ ҮРЕДҮЧИЛЕРИНЕ
БОЛУШТУ БИЧИК

Горно-Алтайский областной
* БИБЛИОТЕКА *

1953 S
Инв. 45131

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ КНИЖНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
Горно-Алтайск * 1953

74.268.19=632.1
Q 120

КИРЕ СӨС.

Бу јуунты төрөл тилдин грамматиказынын төс бөлүктөрүн тереңжиде үренерге, учебниктин керектү ээжилерин такып темдектеерине диктанттар өткүрерге јетијылдык ла орто школдын үредүчилерине болушту бичик эдип тургузылган.

Јуунтынын тексттерин тудуш јангыс учурлу эдип тургузарга кичеенгенибис, је ондый да болзо, көп тексттер башка-башка эрмектерден бүткөн.

Јуунтынын тексттери учебниктин материалдарына келиштире берилген. Тексттер учур-бүдүмиле уур да, јенгил де болор. Онойдордо, јуунтынын тексттерин, ченемел диктанттарга коштой, класста таскаду ишке эмезе үзеери иш өткүрерге тузаланарга база келижер.

Диктанттардын бүдүмиң бис ајарулап јартабаганыс, нениң учун лезе, үредүчилер бойлоры оны үренген материалга эштеп өткүрер аргаларын таап алар.

Бистин амадубыс—үренчиктерди бойынын төрөл тилин куўнзеп, тилдин лаптузын, байлыгын ла јаан ийде-кучин билерине темиктирери болгон.

Тексттердин учуры үренчиктерди советский Төрөлин сүүгедий, бийик моральный чындыйлу, текши билерин көптөткөдий, художественный јанынан билгедий, јарт јакшы куучындап бергедий эдип воспитывать эдерин некеп јат. Ондый некелтелерди јеткилдеерге амадап, јуунтынын материалдарын төрөл литературанын, орус ла өскө ороондордын литературазынын эң артык художественный ла научный литературазынан алганыс.

Јуунтынын бастыра материалын V, VI ла VII класстарга бөлүп салган.

Кажы ла уч класста өдөр программный материалга ла үренген ээжилерге келиштире берилген тексттерди үредүчи јүзүн-јүүр диктанттар өткүрер аргалу болор.

Диктантты өткүрерден озо үредүчи бойы ажындыра текстле таныжып, белетенип алар учурлу.

Үренчиктер сөстөрдиг учурын билип, чике тузаланзын деп үредерге, орфографияга ла токтой түжетеп темдектерге темиктирерге, үренген ээжилерге келишкедий эдип өткүрер диктантты талдап алар керек.

Тексттерде кезиң уур сѳстѳрди, анчадала орус тилден кирген сѳстѳрди, доского бичип берер керек. Текстте уренчиктердин уренгелек токтой тужетен темдектер учураганда, уреду́чи оморды тургузар јерин айдып берер учурлу.

Тексти уреду́чи мендебей, озо баштап буткѳлге јарт эдиң кычырар, омон бѳлѳктеп, эрмек сайын кычырар.

Диктантты кѳрѳп, оценоканы тургускан кийининде, уреду́чи уренген аажиге бичилген јастыраларды тѳзедерине таскаду иш ѳткѳрер учурлу.

Бу јуунтыда бар једикпестер ле јастыралар керегинде уреду́чилер книжный издательствого эмезе Облоного бичизин деп, сурап турыбыс.

Авторлор.

ТАБЫШ ЛА БУКВА.

Кату ла јымжак үндү табыштар.

(V—ч и К Л А С С.)

а) ... Мен койу агаштардын ортозына бардым. Күн сүрекей јакшы болгон. Айландыра бир де табыш јок, тым. Тийин агаштардын бир будагынан база бир будагына калып жүргени, сынган будагаш өскө будактарга араай табарып, јымжак өлбөннүн үстине түшкени јүс алтамнын бажында да угулып турган.

Кей тын јылу да эмес, соок то эмес, кандый да кычкылтым јытту, кижинин көстөрүн ле јаактарын эмеши ачыдып турат. (58 сөс.)

(И. Т у р г е н ё в.)

б) Бистин школдо пионерский отряд бар. Пионер Лениннин-Сталиннин кереги учун тартыжуға качан да белен болор учурлу. Кандый ла керекти бүдүрерге, озор өскө балдарга јаантайын јозок көргүзип турар учурлу. Ада-Төрөл учун Улу јуу тужында пионерлер өштүден коруланарга, Төрөлине јаан болуш јетирген. Көп пионерлерди башкару ордендерле, медальдарла кайралдаган. Бистин пионервожатыйыс Варя Степанова јакшынак советский пионерлер керегинде сбородо куучындаган. Јаш тушта пионерлер болгон эмди дезе атту-чуулу ишчилер болуп турган улус керегинде база куучындаган. Пионерский комнатада Зоя Космодемьянскаянын, Олег Кошевойдын, Александр Покрышкиннин, Иван Кожедубтын, Александр Матросовтын портреттери бар. Озор база пионерлер болгондор. Бистин отряд Павлик Морозовтын адыла адалып јат. Бис Губаревтин „Павлик Морозов“ деп книгазын отрядта кычырганыс. (104 сөс.)

КАРАГАЙЛАР НЕНИНГ УЧУН ӨСПӨГӨН.

Мен карагайды сүрекей сүүйдим. Карагай сүреен јакшы, јараш агай. Бистин деревнеде азыйда карагай јок болгон. Мен үренчик болорымда, он километр јерте барып, оок карагайларды экелип туратам. Менин отургускан карагайларымнын бирузи де өспөгөн. Агашты эрте јаста, эмезе орой күсте отургузар керек. Мен дезе, онын ондыйын бил-

бей, агаш өзүп турар тушта отургузып тургам. Ого үзее-ри, кодорып алган агаштардын тазылдарын серпий согууп туратам. Чынын алза, кодорып алган агаштын тазылын чыкту бөслө ороп салар керек. Мен карагайларды отургузарын да жастыра өткүргөм: төзүн көмгөн тобракты чыктай тепсеп саларынан коркып туратам. Отургускан карагайларды сугарбайтам. Олорды отургүзатан ороны кичинекей эдип казатам. Агаштын тазылдары бадышпай турганда, мен олорды анаар-мынаар бүктөй тудуп, көмүп салатам. Чын ээжи аайынча болзо, агаштын тазылдары жаантайын төмөн, жер жаар баргадый эдип отургузар керек. (122 сөс.)

(П. К о н д р а т ь е в.)

ПОЧТОВЫЙ ФАБРИКА.

Москвада мундар тоолу почтовый кайырчактар бар. Желер писемогорды кандый да оромдо, кандый да почтовый кайырчакка салып койзогор, ол эжигинин устинде „Төс почта“ деп бичип салган жаан турага жедип келер. Писемолорды оноор почтовый грузовик тартып апарат. Ондый грузовиктер эртен турадан ала, орой энирге жетире, столицанын оромдоруна жеректеп жүргилейт.

Төс почта жаан фабрикага түнөй: немени өрө чыгаратан ла төмөн түжүрөтөн машиналар өрө чыгып, төмөн түжүп турадылар. Элбек залдарында дезе абрачактар арыбери өткилейт.

Ангылу машина писемолорды пачкалап танып салган. Пачкаларды таарларга сугар. Ол таарларды жылыжып турган лента төмөн түжүрөт. Бу писемолорды машиналарга коштоп, вокзалдар ла аэродромдор жаар аткарып жадылар.

Москвага башка-башка жерлерден келген көп писемолорды ла пакеттерди ол ок машиналар төс почта марка экелип жат. Кажы ла конвертте „Москва“ деп бичип салган.

Бир канча частар өткөн кийининде бу писемолорды столицанын райондоры сайын канча жүс тоолу почтабондор кайышту уур сумкаларын салынып алала, оромдорло, переулукторло, текиштерле писемолор таркадып апаргылайт. Эжигер ачтар, балдар! Почта! Желерге писемо! (141 сөс.)

(М. И л ь и н.)

Эрин чөйилер ле эрин чөйилбес үндү табыштар.*

1. Колхозтын аңчылары шүлүзүн, бөрү, түлкү, кумдус адып алдылар. 2. Кыжыла одыратан одынды школдын жанына экелип салган. 3. Көлдөткө жерде отурбай, көрүмжилү иштеп жүр. 4. Колхоз жүгүрүк аттарын райондо болотон жа-

рышка белетеп јат. 5. Карыган өбөгөндөрдөн озогы жүрүм керегинде куучын угар деп, јаш өскүрим јилбиркеп турат. 6. Скарлатина—јуугуш оору, онон чеберленигер. 7. Кулун куйругын көдүрип алала, энезин ээчиде өзөкти төмөн мантады. 8. Кенетийин кандый да табыш угулды. 9. Жорыкчылар јакшынак өлөндү өзөккө конорго токтодылар. 10. Јүткүп келген салкын көзнөктин алдындагы агашты жыгып ийди, эжикти ача сокты, сыгырып, туранын трубаларында, толыктарында күүлеп турды. 11. Көзнөктин косяктарын ак будукла будуганы јакшы. 12. Бойынын эдисөөгинин бүткөн бүдүмин кажы ла кижн билер учурлу. 13. Јүректин јааны кижинин јудуругынча. 14. Кижинин јүреги төш клетканын ичинде, сол јанында, өкпөнүн эки бөлүгинин ортозында јадат. 15. Улус ончозы аш кезип турган јерге тургуза ла барар, јалаңда концерт өткүрер деп јөптөштилер. 16. Өзүмнин бүткөн бүдүмин ле өзүп турган јерин јакшы билер керек.

КРЕМЛЬ.

Москвада, суунын јанында, јакыл төндө, Кремль туруп јат. Кремльди үч толыкту эдип туткан. Онын стенелеринде бийик башнялар бар. Башнялар ончозы башка-башка бүдүмдү: бирүзи бийик, бирүзи эмеш јабыс, кезиги сүүри, кезиги тепкиш аайлу, он алты да толыктузы бар. Кезик стенелерде башняларды бириктирип турган көндөйлөр бар. Эң бийик деген башняда беш учту чолмондор тургузып салган. Кажы ла чолмоннын бир учынын узуну үч метр. Түште чолмондор алтын-сары өңдү болуп көрүнөт. Спасский башняда јаан частар бар, көзнөктөринен шандар көрүнөт. Ондо одус шан бар. Кажы ла он беш минуттын бажында Спасский башнянын частары ойноп турат.

Төннин чике бажында өргө туры. Ол өргөнүн эжигинин эки јанында мрамордон эткен јалбак досколор кадап салган. Ондо Советский Союзтын ла Российский Социалистический Федеративный Советский Республиканын Верховный Советтеринин сессиялары өдүп јат. (120 сөс.)

УЛУ ПЛАН.

I. Слер пароходко Горький городто отурала, Волганы төмөн көндүктигер. Волганы јараттай јакшынак өзүмдү, жүзүн-јүүр агашту јерлер көрүп јадыгар. Је Волганы төмөн ичкерилеген сайын, ар-бүткеннин кубулып турганын там ла кайкап көрөригер... Сталинградтын алтыгы јанынан ала кумакту јер чөйилип барган, агаштардан јаныс ла кобла деп агаш бар. Онон ары кобла да јоголып калат... Мында јарымдай ээн чөлдөр.

Кургак салкын согуш турганынан улам, көп жылдардың туркунына Волганын эки жаны ээн жер болуп, там ла тыныда кубулып турган.

Нөкөр Сталинний баштаганыла партия ла башкару орооннын европейский бөлүгинде чөлдөрдүн ле агашту чөлдөрдүн ар-бүткенин жарандыра кубултар план тургускан.

II. Урал сууны жакалай, Вишнёвый тууга жетире, узуну мун километрден ажыра жажыл стене агаш отургускан жерлер чөйилип барар. Бу жажыл стенин ары жаныла Куйбышевке жетире экинчи стене барар, учинчизи Астраханнан Саратовко жетире, төртинчизи Кара талайдан Сталинградка жетире, бежинчизи Ростовтон Воронежке жетире, алтынчызы Каменсктен Пензага жетире, жетинчизи Белгородтон Донго жетире чөйилип барар. Ол агаштарды ончозын улус отургузар. Талайлардын толкузы жылым таштарга согулала, тескери чайбалган чылап, кургак салкын бу стенилерди өдүп болбос. Ого үзеери, ондо онон до өскө иштер өткүрилер. Ол тушта мында колхозтор кажы ла гектардан үч жүс пудтан артык аш жуунадып алганы угулар.

(Ф. П а н ф е р о в т ы н бичигени аайынча.)

Чөйө айдылар үндү табыштар.

1. Жаан уур аспандар тозынду карганалардын үстиле ары-бери учкылап турган. 2. Юранын таадазы жоон тоормаштордын үстинде үргүлөп отурды. 3. Кузлеков Сазоннын адазы ээр эдетен ус. 4. Пионерский организациянын мундар тоолу воспитанниктери комсомолго киргилеген. 5. Ада-Төрөл учун Улуу жууда пионерлер де кожо турушкан. 6. Жааш жаагалакта, колхозчылар ашты жуунадып аларга мендеп турдылар. 7. Уулчактын бойынын күүлелеринен айрылар күүни жок болгон. 8. Николай эгирде айрууштар ла тырмууштар экелди. 9. Обоонун үстине бригадир бойы чыкты. 10. Төблөр ээн, кургак, суу жок, өлөн жок жерде жүрүп жат. 11. Ээн жердин кумакту шуурганы да төбгө коркушту эмес. 12. Төөнүн курсагы ээн жерде өзүп турган тегенектү өлөн лө жыраа болуп жат. 13. Төө тоолу күндерге курсак та жибей, суу да ичпей жүрер аргалу. 14. Ол тушта ол өркөштөринде жуулып калган жуузыла жүрүп жат. 15. Төөни кижжи жебрен өйдөн бери бойына үредип, ого уур неме тартырып жат. 16. Москвадагы зоопаркта төблөр изүге де, соокко до алдырбай турадылар.

ТООРЧЫГАШ.

I. Жуу-согуш токтой ло берерде, немецкий отряд деревнеге кирип келген. Күйүп калган туралардын кубалы ором-

нын эки жанында карарып жаткан. Ээн арткан садтарда күйүп, чалдыгып калган агаштар турган. Жайгы тымык кезде жаныс ла тоорчыктын кожоны угулат. Бу кожон кезек ойгө токтой берип, катап ла тынып турды. Солдаттар ла лейтенант эбиреде турган жырааларды ла жол жаар салактап турган бүри жок кайындарды айкадаылар. Сыранай жуугында, жолдын жууказына буттарын салактадып алала, отурган уулчакты көрүп ийдилер. Жажыл тонду, бөрүги жок уулчак төжине жаба тудуп алган агашты жонуп, нени де эдип турды.

Фашисттер уулчакты жол баштап берзин деп жакаргылады. Уулчак кезикте тоорчык болуп, кезикте күүк болуп эдип, чочогойлор аларга энчейип, оморды будыла тееп, оны ээчий бараткан солдаттарды сыранай ундуп салгандый болды. Ыраакта, агаш ортозында десе, мылтыктарын агашка жөлөп койоло, партизандар жаткылаган. Омор, уулчактын тоорчык болуп, күүк болуп эдип турганын угуп ийеле, фашисттерди удур адарга белетенгилеп алдылар. (133 сөс.)

(П. Ц в и р к а н ы н бичигени аайынча.)

Элес айдылар үндү табыштар.

I. 1. Ол уулчак гвардейский кавалериянын анылу кийин кийип алган. (Кат.) 2. Герасим ийдин база катап көргүзеле, төжине јудуруктанып, Мумуны бойым өлтүрөрим деп, имдеп көргүсти. (Т.) 3. Мен жолды айкап көрзөм, тумчугы эбиреде сарылу, бажы јунду кичинек кучыгааш отуры. 4. Бастыра бойы үрпейип, тарбайып калган кучыйак аайы-бажы жок чыйкылдап, ийттин тиштери ырсайып калган оозы јаар ууланып, эки катап чурап ийди. (Т.) 5. Эбиреде турган агаштар кенетийин шуулай берди. 6. Герасим көркий күчигешти койынына сугуп, јаан-јаан алтап, жанып ийди. (Т.) 7. Улус чырайын соодып, күүн-күч жок туура базып, аттарга жол бергиледи. 8. Албаты кызыл мааныга удур јүгүрип, нени де кыйгырып, оромло бараткан улуска кожулып алала, оморло кожо кожондоп, ойто баргылайт. 9. Бу кожонды уулдар айылында өскө кожондордон араай кожондойтондор, эмди бу кожон јаан ийдекүчтү угулып, бастыра оромго јаныланып турды. 10. Бу кожон улусты јалтанбазын, уур айалгаларда кату тартыжуны өдүп, ичкери, јаны јүрүмге баргылазын деп кычырат.

II. 1. Саргарып калган јалбырактарды салкын кенетийин шылырадып ийди. 2. Күн булуттарды өткүре чалыырда, ак јалаңда сан башка јурук ошкош көлөткө боло берди. 3. Матвейка чымалылардын уйазынын јанына ток-

той түшти. 4. Балдар деревнеден чыккан ла кийининде күнге удур баскылады. 5. Уйуктаар алдында ла уйкудан турган кийининде форточканы ачып, тураны кыйалта жок эзинделтип алар керек. 6. Койу жырааларды өткүрө күннин чогы өтпөйтөн учун, ондый жерлер жаантайын чыкту болуп жат. 7. Советский жан төзөлгөн кийининде бийик туулар ажыра жакшынак жолдор эдилген, жан суулар кечире кайкамчылуу жараш күрлер салынган. 8. Кажы ла үренчик айылын айландыра сад өскүрүп аларга кичеенер учурлу. 9. Анчылар кондыра андайла, эки бөрү аттылар.

III. 1. Ак жерде өзүп турган агаш күннин жарыгын бастыра жанынан алып жат, онын бастыра жанынан жалбыракту будактар өзүп жат. 2. Койу агаштын ортозында эртен турадан ала энирге жетире күүктин уни жагыланат. 3. Бийик түжүмдү аш өскүрүп аларга керектү айалгаларды колхозчылар ажындыра белетегилейт. 4. Карлагаштар курт-конгысла балдарын азырап, бойлоры да жип жат. 5. Слон тумчугун жерге жетире түжүрүп, бажын ары-бери жайкап турат. 6. Слон жобош ан. Же чугулданган соңында, ол жалтанбастан өштүгө удур базат. 7. Кара-кула журттын да малына жаантайын шок эдер. Бийик чеденди ажыра калыйла, уйды ба, буканы ба чакту табажыла талдыра тажыйла, тамагын үзе чайнап ийер. 8. Бис айылыбыстын жанына агаштар отургузып алдыс. 9. Учы-учында борсук бойынын амырап жадатан бийик орынына жетти. 10. Улу таадам, айу жайзан, жерге жетире мүргүп турым слерге!—деп, борсук айуга айдып турды. 11. Уч карындаштын жаныс сыйыны ончо балдардан ус болды. 12. Кара баарчыктар учуп келгилейле, балдардын эткилеп берген турачактарында журтагылай берди.

Үнгүр ле тунгак туйук табыштар.

ЖАҢЫ АГЫСКАН СУУ.

I. Бистин орооннын бастыра талаларынан Москва жаар самолёттор учкылап, поездтер келгилеп, теплоходтор ло пароходтор жүзүп келгилейт. Москвага келген пароходтор суунын жараш вокзалына токтоп турат.

Бу жуукта ла Москвага суула једер энтү јол јок болгон. Москва суунын ла Волга суунын ортозыла канал казар керек деп, нөкөр Сталин айткан.

Суула жүрүжер јаны јол—Москванын адыла адалган канал, онойып бүткен. Бу каналла волжский жаан теплоходтор јайым өдөт, моторлу кемелер түрген жүрүжет, буксирлер жаан баржаларды суула сүүртеп өдөт.

Je канал жаңыс ла жорыктап жүрүжөргө керектү эмес. Бистин төс городыбыс күнүн сайын өзүп жат. Оңдо жаткан албаты там ла өзүп, заводторы там ла көптөп жат. Улуска да, заводторго до суу керек. Москва сууда суу ас болгон.

Эмди Москва сууны ла Волга сууны бириктирип ийерде, ичеге де, заводторго до суу жеткил боло берген. (112 сс.)

II. Чук ла Гек энезиле кожо ыраак жерде, телекей устинде эн артык, жаан городто жаткан. Ол городтын башняларынын устинде кызыл чолмондор түни-түжиле мызыллап турдылар. Адазынан ологорго письмо келген. Олор сүүни-жип, пружиналу диваннын устинде анганыжып турдылар. Чук ла Гек энезинин эжиктен киргенин билбей калдылар. Чук кыргыш бычактан бойына кинжал жазап алды, Гек дезе жыда этти. Бастыра керектер бүтти. Туразына уурчы кирбезин деп, эжикке экинчи замок белетедилер. Чычкандар жуулып, өспөзүн деп, калаштын, кулурдын, көчөнүн артканын шкафтан кактадылар. Энези эртен энирде баратан поездке билет аларга вокзалга барды. Энези үйде жок туужында Чук ла Гек ортодо андыш болды. Эх, ол андыш ологорды кандый түбекке экелетенин билген болзо, ологор бу күнде сыраңай андышпас эди! Кичеемкей Чукта темирден эткен жалбак коробка бар болгон. Ол ого чайдын мөнүндеген орошкын чаазындарын, конфеттин орошкындарын, тааннын саадакка эдетен жумдарын, китайский фокус көргүзөргө керектү аттын кылын ла сүрекей керектү жүзүн-жүүр немелерди салып туратан. (136 сс.)

(А. Г а й д а р д ы н бичигени аайынча.)

Тунгак туйук табыштар үнгүр туйуктарга көчөри.

1. Күн кырдын бажынан чыгып келди. 2. Тоорчыктын уни агаш аразында жаңыланат. 3. Кычырган бичигимди библиотекага табыштырып бердим. 4. Кичинек туранын эжиги ачык болгон. 5. Бичип божогон кийининде карандажынды, ручканды, бичиктерди жуунадып сал. 6. Адам паровозтын машинизи болуп иштеген. 7. Колхозтын ижин бүдүрерине үренчиктер база болушты. 8. Жодронын чечегин жайыла берди. 9. Ыраакта туралардын оды көрүнди. 10. Таадамнын жажы сегизеннен ажа берген, же ол эмди де бойынын ижин жакшы бүдүрип жат. 11. Матвей Кузьмин желбер түктү бөрүгиле жагып ийди. 12. Нөкөримнин компазы үрелип калган. 13. Кызычактын көнөги суулу болды. 14. Адазынын эрмеги жарт угулып келди, Миша дезе бажын өрө көдүреле, тыгдап укты. 15. Эжемнин бичиги жастыктын устинде жатты. 16. Уулчактар жууканын

кадалгак јарадын ајыктап көрди. 17. Көзибистин болужыла бис предметтердин өңин, кеберин ле јаанын билип жадыбыс.

БОЛОТ ТЫРМАК.

Болот Тырмактын курч көзи јердеги сыраңгай кичинек јырааны да, сыраңгай кичинек аңычакты да јастырбайтан. Ол жылым ташта отурган торлоны көрүп ийген. Торло учарга канадын талбып турган. Торло шыркалу деп билдирди. Болот Тырмак бийикте үч теерип учала, эбиреде ајыктады.

Јеткерлү неме билдирбеди. Болот Тырмак торлодон көзин албай, канадын јуунада тудуп алала, таштаган таш чылап, төмөн шунуп түшти. Једимди тук базарга, ол јаантайын онойдо эдип туратан. Торло онын күчтү тырмактарында талбандап турарда, мүркүтти тууразынан кем де тудуп алды. Тырмагынын, тумчугынын ла канадынын болужыла Болот Тырмак тузактан чыгарга албаданды. Ол куштарды ла аңдарды тудуп јүретен Даукеннин тургускан шүүнине там ла оролып турды. Тудуп алган мүркүдин Даукен клетказына отургузып салды. Ол Даукеннин салып берген курсагын јибей, чокужын тарсылдада кыјырадып, тескери баштанып туратан. Үч күннин бажында аштаганына кедер кылыгын таштап, ого берген болчок этти үзе тартып, ачаптанып јудуп ийди.

Колхозчылар малга табарып турган бөрүни тудуп алар деп сүмелештилер. Даукен бойынын Болот Тырмагын алганча кожо барды. Болот Тырмак күчтү канадыла бир канча катап талбып, бөрүге једижип келди. Ол он табажынын тырмактарыла көк бөрүни тудуп алды. (185 сөс.)

(Э л ь - Р е г и с т а н.)

1. Эркелейдин колы адын тударга чыдашпады, болужы јок бозомнын ортозынан болуш бедреп, айландыра көрди. 2. Буунты хозяйствонун ижин бис јакшы баштап иштеер болзобыс, балыкты көп аларыбыс. 3. Школдын кичинек кыбында выставкага ијетен немелер јууп салган. 4. Витя кышкыда айылдын эжигине кардан эткен кырдан јынылап эмезе вөкөрлөрилө кожо карла адыжып ойнойтон. 5. Онын чырайы кызыл марал, кабагы солоңыдый, эки көзи кара топчыдый суркурап турган. 6. Обөгөн унчукпай барды, бажын энчейтеле, тайагынын учыла таштарды тоголодып турды. 7. Мен чанагымнан јыгыларымда, бөрүгим бажымнан чачыла берди, адым дезе божоноло, браакмантай берди. 8. Мүннин тузы ачу эмтир. 9. Нөкөримнин адазы кичү уулчагына мылтык жазап берди. 10. Колхозтын кужынын тоозы планнан төрт катап ашты.

Орус тил ажыра кирген сөстөрдө тунгак туйуктардын чын бичилери.

1. Бүгүн онын будынын шыркалу жерин тагып тура-
ла, онын өдүгинин ичинде бир канча письмолордын ла
документтердин ортозында газеттен жараштыра кезип ал-
ган Пашанын портредин таап алдым. (Губ.) 2. Школдын
стенной газедин чыгарарга, редколлегия тудуп алдыс.
3. Дивизиянын начальниги төжинде толтыра ордендерлү
полковник болгон. 4. Бистин областьтын колхозторы кал-
ганчы жылдарда жаан жеңүлөргө жедип алды. 5. Алтай тил-
дин учебнигинин жирме төрт параграфын үренип алдыбыс.
6. Бистин колхозтын партийный комитеди хозяйственный
ла политический задачаларды жеңүлү бүдүрди. 7. Ол суу-
га эжинерде, ненин учун бөрүгүн суурбай турганын мен
билерим! Ол паригин сууга өткүрөр болор деп, жалтанып
туратан эмир. (Кон.) 8. Балдар эжиктин замогын ачып
болбой, туранын үстине чыккылап, уйуктаарга төжөк
жаадылар. 9. Колхозтын клубында самодеятельностьын
кружогы көп иш өткүрүп жат. 10. Бистин областьтын
промышленнозы калганчы кварталдын планын өйинен озо
бүдүрди. 11. Бистин орооннын атту-чуулу лётчиги Алек-
сей Маресев амыр-энчү учун туружачылардын теле-
кейлик конгрессинде болгон.

Сөстин кожулталарында үнгүр ле тунгак табыштардын чын бичилери.

СТАЛИНСКИЙ ПЛАН.

Сен сырагай кичинек болорында, бистин албаты өш-
түлө жуулашкан. Казыр өштү бистин төрөлгө табарала,
көп заводторды, городторды, шахталарды ла электростан-
цияларды жемирип салган. Советский Черү өштүни чыга-
ра сүреле, оодо согуп салган. Бистин албаты амыр-энчү
ишти катап ла баштаган. Озо баштап өштүнинг жемирген
неле немени орныктырап керек болгон. Онын кийининде
десе бистин ороондо болот, таш көмүр, нефть, машиналар
жуу алдындагызынан көп болзын деп, көп жаңы заводтор,
шахталар, рудниктер эдер керек болгон. Өштү бистин
көп журт жерлерибисти өртөп, бистин колхозторды тоноп
барган. Өштүнинг жетирген чыгымын ончозын орныктырап
керек болгон. Биске аштын, маала аштын яблоколордын,
грушанын түжүмин көп берзин деп, жерди алдындагызы-
нан артык жарандырап керек.

Жуунын кийининдеги жаңы бешжылдыктын планын шүү-
жерге, Москвага орооннын бастыра талаларынан депутат-
тар жуулыжып келгендер. Бу план нөкөр Сталиннин шүүл-

тези аайынча тургузылган. Онын учун оны Сталинский план деп адагылап јат. (130 сс.)

(М. И л ь и н.)

Шонкор ло Эркелей эки башка өзөктө өскөн. Олор каа-јаа јуундарда ла тунташкылайтан. Айса бир шылтак болбогон болзо, олор экү бойлорын јакшы билишпес те эди.

Бир катап Эркелей абралу городко барган. Городто сельпонын кижизи учурайла, товар апарар деп, оны айбылаган. Эркелей кыйышпаган. Јол балкашту болгон. Эркелей јолго конбой, бойынын колхозына једерге албаданып турган. Ол Шонкордын јаткан деревнезине јууктап келерде, тун кире берген. Абранын кийин јанындагы тегелиги, кем де јолдон туура ийде салгандый, кенетийин кајудан ажа конды. Абразы јолдон араай јылып, антарылып бардарда, Эркелей түже калыган бойынча, аттын бажынан тутты. Је, карын, ырыс болуп, абранын кийининдеги тегелиги јолдын кырында карагай төңөшкө түртүлеле, токтой берди. Абрадагы немелерди чечип, јолго чыгара тажыыр керек, је оны бүдүрерге Эркелейдин күчи јетпези јарт болды.

Эркелей Шонкорды, качан абра ойто јолго амыр-әнчү турган сонында, таныган. (126 сс.)

(П. К у ч и я к.)

ИЛЫЧТИНГ ЛАМПОЧКАЗЫ.

Киргизияда, коштой јаткан төөлөрдin өркөштөри ош-кош, эки жылым таштын кийининен күн чыгып келди. Эртең турагы серүүн салкын бойынын учы-куйузы јок јолыла уча берди. Эбиреде тым, кей кыймыктанбай турды. Јаңыс ла јурттын үстінде, онын јажыл теректеринин бажы јаар көк-јажыл ыш чөйилип турды.

Кырларга јуук капчалдан окпындалып агып турган суунын кадалгак јарадында улус кыймыктажып турды. Мында колхозчылар электростанция тударга канал каскылайт. Јуукта ла районнын инженери келип јүреле, плотинаны тудатан јерди айдып берген. Ак чамчалу јиит уулдар, јенин чаганагына јетире түрүп алала, темир күректерле јон кастылар. Абралар кыјыражып, казып чыгара таштаган балкашты тарткылады. Иш баштапкы күн кайнап турган эмес. Каналдын түби суудан ыраган сайын там ла тереңжип баратты. Электростанциянын туразын туку ол теректердин јанында тудар деп темдектеген. Ол теректерге јетире јүс метр кире јер арткан. Онын кийининде сууны кечире бууп ийер. Суу каналга агып, турбинаны айландыар... Албатынын санаган санаазы бүдер! (140 сс.)

(Т. С ы д ы к б е к о в.)

КОЛБОЛУ СӨСТӨР.

а) 1 Бистин орооныбыстын ийде-күчи жаан. 2 Бистин колхозто ак-боро аттар, кызыл-жеерен уйлар көп. 3. Мөндүр-Соккон деп жер Кан-Оозы аймакта. 4 Эдикманар деп журт Калын суунын жакасында туруп жат. 5. Бистин жерде эмеген сөөк, кой илсек, уй илсек де үзүт илсек деп агап-тар өзүп жат. 6. Советский Союзтын керептери Ак талайда, Кара талайда, Тымык тенисте жорыктап жүргилейт. 7. Алтай тил жүсүлдуктардын туркунына бүдүп ле өзүп турган. 8. 1939 жылда баштапкы августта журт хозяйствонун Бастырасоюзный выставказы ачылган. 9. Журт хозяйствонун Бастырасоюзный выставказында жаңы сорт кызылгат ла боронот көргүзилген. 10. Москвадан келген туристтер Адаганнын бажында үч күн жаткан. 11. Мересьев татап, тозындалып калган кол мылтыгын койынынан ушта согуп алаала, чактырмазын эки колдоп, жүк арайдан кайра тартып алды. 12. Жарганат түште бийик жарга канадыла талбайа жапшынып алаала, өштүзинен жажынып жадат.

б) 1 Чуй тракт Чике-Таманнын богочызын ажыра барган. 2. Анчылар жоонмойын деп анды кичееп андагылайт. 3. Эки кайынды жыгып ийеле, танк противотанковый пушкалардын үсти орто барды. 4. Ада-Төрөлдин жадын-жүрүми учун Сталинградтагы тартыжу айдары жок жаан болгон. 5. Түрген-Суу деп суу агып түшкен өзөккө саржу эдер завод тудуп алгандар. 6. Албаты-жонун көстөди, айыл-журтына ууланды. (Ул.) 7. 1380 жылда, 20 августта орус черүлер жуу-жорыкка көндүккендер. 8. Князьтар ла жуу-башчылар өштүле тартыжатап жерди талдап аларын шүүжерге жуулышкан. 9. Александр Невский Эне-Русьтын илбүлери учун өштүлерле тартышкан. 10. Кижиле түндүк жаар баштанып алза, онын кийин жанында түштүк, он жанында күнчыгыш, сол жанында күнбадыш болор. 11. Улустын ортозында бир жаан кижик-кийик жүрүп, улусты соододып турган. 12. Мылтыктын табыжы агап-ташка жаңыланып, меге торт өскө жерден угулып турды. 13. Ээлери Алёшаны тура, кийим жундуруп, самоварды ла жес аяак-казандарды арчыдып туратап. 14. Күн-кузуктын чечектери нектар чыгарат, оморды адарулар база өскө дө курт-конгыстар тозындалтып үрендейт. 15. Бистин кайучы-биологтор бу жуукта Тянь-Шаньнын тууларынан жерлик бүдүмдү кок-сагыз тапкандар. 16. Жалаңдарга мажакту көпжылдык өлөндөрди ле бобовой өлөндөрди колыштырып үрендеп жат. 17. Баканы чымалылар аламыр-чикирле күндүледилер, ачу аракыдан ичирдилер. 18. Тундранын границазында, темдектезе, Кольский жарымортолыктын Хибинский кырларында, жаан городтор өзүп чыккан.

в) 1. Агаш-ташту алтайда, алтын чүмдү жалаңда Сар-
такпай деп баатыр журтаган. 2. Мылтык-жепселдин ле ок-
тарынын ууруна күчи там ла чыгып, немецкий солдаттар
жыш агаштын ортозыла бараткандар. 3. Лараш келди Ой-
мок аннын-куштын эдинен жүзүн курсак жазап, эки уй-
дын сүдинен амтанду аракы азып, карыган кайынын күн-
дүлөп жүретен. 4. Жаан суунын жолына канча ла оок суу-
чактар кожон-комысла келип, сүүнчилү бириге бердилер.
5. Апшыйактын ондо бала-барказы ла төрбөн-туганы
бар болгон, эмди десе кем де жок. 6. Репин орус алба-
тынын кылык-жангынын эн артык темдектерин алынган
кижи болгон. 7. Бойынын журуктарында Репин орус ал-
батынын ийде-күчин ле героизмин көргүскөн. 8. Же канай-
дар, болгон-тушкан кижиге бүтпеске улусты жуу үредип
жат. 9. Түнде, эки часта, мылтык-жепселдү складта часо-
войлор солундылар. 10. Учы-учында бир туранын эжиги
ачыла берди. 11. Күчи чыгып калган анчы бойынын өдүк-
тонын кургадып, соокко көжүгөн эди-сөөгин жылыдып
алды. 12. Алдындагы ок чылап, уулчактар экү эптү-жөптү
жүргөн, садка барын ойноп жүргилейтен.

г) 1. Жоткон, салкын, жылдыстар, күннин жаркыны, курт-
коныстар керегинде билерге, омордын аайына чыгарга,
Ломоносов адазына ла энезине барып, сурап туратан.
2. Жаны клубта жинтердин ойын-жыргалы башталды.
3. Аймакисполкомнын председатели жоктулардын озогы
кыйын-шыралу жүрүмү ле омордын эмдиги ырысту, сүүн-
чилү жүрүмү керегинде сүрекей жарт куучындады. 4. Ару
кейди тынары, агаш ортозында жүрери кижинин су-кады-
гына тузалу. 5. Тенери аяс болды, жылдыстар ээчий-дее-
чий көрүнип турды. 6. Сергей канча ла катап базып
жүргөн агаш-ташту кырларды, деревненин айылдарын
удаан көрүп баратты. 7. Эптү-жөптү үүрге не де коркуш-
ту эмес. 8. Улус-Чаргынын ла Мукур-Чаргынын ортозында
жаан богочылар жок. 9. Кажы ла кижини ару-чек, культур-
ный болор аргалу да, учурлу да. 10. Культурный кижини
өдүгин арулабаганча турага кирбес, полго түкүрбес, чөп-
чөл таштабас. 11. Кандый ла айалгада жеткерлү курт-
коныстарла, чымылдарла, күүн-кайрал жок тартышканы,
ару-чек жадарына керектү болуп турганын ундуурга
жарабас. 12. Кирлү айыл-журтта тозын-тобрак көп болуп
жат.

д) 1. Озогы чакта, эмдиги карыгандар энеден чыккалак-
та, эмдиги кайындар чаал кемине жеткелекте, эки-жангыс
ат минген, эки-жангыс уй сааган, эки-жангыс кой-эчки азы-
раган эмеген өбөгөн улус журтаган. Арка-меести керип
жүрүп, албаты-жонды аралай базып, апиыйак балдарына
курсак-тамак таап, азырап туратан. Алган эки карыган

эмеген алакандары торсойгончо, тере-тере илеп, жүзүн-базын көк көктөп, балдарына база курсак табатан. Апшыйактын уулдары чыдап келерде, ол уулдарын андап-куштап жүрерге үредер болды. Азыраган адазын, эмискен энезин төрт карындаш жууп салала, өмө-жөмөлө иштеп, өйн-бөкөн жок журтай бердилер. Сынару үч карындажынын тапканына бойынын тапканын кожуп турды, үч карындажынын кийимин көктөп, курсагын тойдырып, кир-киртин жууп жүрди. Канча конокко чыгара той-жыргал эттилер, кара туудый эт жидилер, кара көлдий аракы ичтилер. Үч ийит келиндер, үч башка айылдарына отурып алган, айры колдорында ижи жок, оозы-буурында амыры жок кожон-коотло отурдылар. Үч келин Сынаруны сого-чаба, уйкудан тургуза тартып алып, уй-малын башикарарга сүрүп ийдилер.

(Н. Улагашев.)

е) 1. Олор Днепрогэсти планда темдектелген бйинен озо бүдүрерге молжу алынала, нөкөр Сталинге письмо бичип отурдылар. (Чап.) 2. Шоферлер МТС-тинг дирекциязынан бензин аларга документ алгандар. (Павл.) 3. Колхозтын медпунктына жүзүн-жүүр эмдер экелди. 4. Бойынын ченемелдү ижи учун нөкөр Кузьмин КПСС-тинг обкомынын ла облизполкомнын мактулу грамотазын алды. 5. СССР-де бистин ороннын бастыра албатыларынын тилдери мундар тоолу газеттер чыгып жат. 6. ВЛКСМ-нин райкомы ла аймактын культпросветбөлүгү улу стройкаларга учурлаган фотомонтажтар ла выставкалар, фотовитриналар, литературанын списогын тургузып, улу стройкалар керегинде жүзүн-жүүр кеберлү иштер өткүрүп жат. 7. Алтай кожончыны, нөкөр Никифоровты, ВЦСПС-тинг ле садунунг ишмекчилеринин профсоюзунунг Төс Комитеди мактулу грамотала кайралдады. 8. Бистин аймактын колхозторында агрозоотехнический иш башталган. 9. Райкомнын пропаганда ла агитация бөлүгү агитпункттардын заведующийлерине „Албатынын жаргызы—социалистический законнын куйагы“ деген темага лекция өткүрди. 10. Үренчиктердин күчиле школо радиоприёмник тургузып, үредүлү кинофильмдер көргүзүп турулар. 11. Производстволорун механизировать эткен промартельдер бистин областьта көп.

АДАЛГЫШТАР.

Өс лө текши адалгыштар.

а) 1. Бистин колхозтын мал фермазынын жылкычызы Каташев Эркелей жакшы ижи учун сый алды. 2. Бойынын жуучыл уулдарын Москва сүүнип мактады. (Сурк.) 3. Улу

сад өскүречинин Иван Владимирович Мичуриннин адын бистин ороондо кандый ла кижн билер. 4. Чанагына Жучканы отургузып, бойын атка бодонуп, уулчак ойноп жүгүрди. (II.) 5. Бистин область туулу жер. Онын учуны Горно-Алтайский область деп адаган. Онын төс горорды Горно-Алтайск. 6. Алтайдын жаан суулары Кадын ла Бий. 7. Бистин областьта алтай, орус, казах база оной до өскө албатылар журтайт.

6) 1. СССР-де жаан артулар Ангара ла Лена деп сууларда бар. 2. Волга—Европанын эн жаан суузы. Обь, Енисей, Лена, Амур телекейдин эн жаан сууларынын тоозына кйрип жат. 3. Уралдын туулары ла Сибирьдин тууларынын көп сабазы тын бийик эмес. 4. Кавказ, Тянь-Шань, Памир, Гималайский туулар бийик туулар. 5. Алтай, Памир ле оной до өскө жерлер туулу жерлер деп адалып жат. 6. Сурееен жаан көлдөр Ладожский, Онежский база Байкал көл. 7. Ол тушта Тойчы эрте турган болгон, же Эркелей айылда көрүнбесте, Тойчы карыган Артышка келген. (II. К.) 8. Акчаш эмди „Кызыл-Таягдак“ деп колхозтын агрономы болуп иштеер. 9. Будённый жуу-согуш тушта алган адын Казбек деп адаган. 10. 1938 жылда, 24 сентябрьда Москвадан Дальний Восток жаар „Родина“ деп самолётло Полина Осипенко, Марина Раскова, Валентина Гризодубова учуп барган. 11. Бистин орооннын башчыларынын иштеп турган төс жери Кремль. 12. Кремльдин Спасский деп башняда турган частын сокканы радио ажыра бастыра телекейде угулат. 13. Кан-Оозы аймакта Сталиннин адыла адалган колхозтын председатели нөкөр Туткушев—СССР-дин Верховный Советинин депутады.

Адалгыштардын тоозы.

1. Агаштар, көлдөр, талайлар, агын суулар чылап ок, жерди кееркедиң, байрам кеберлү эдиң, чүмдеп турат. 2. Эски төңөштөрдө жүзүн-жүүр курт-коныстар жадат. 3. Көбөлөктөр жалбырактардын үстинче учкылап жүрет. 4. Эмдиги өйдө медицина 130 кире жүзүн-жүүр өлөндөрдөн эм эдиң жат. 5. Пионерлер ботаниканын үредүчилериле кожо эм эдетен өзүмдөр жууп экелиң жат. 6. Баштапкы кар жааган кийининде анчылар андап атанат. 7. Анчы ийттер анчыларды ээчиң барат. 8. Удабай ла агаштарда көп тийиндер көрүнди. 9. Эмдиги өйдө жалаңдар, чөлдөр кубулып турн. 10. Кезик жерлерде колхозтор жалаңдагы ашты жуунадың алган, кезиктеринде дезе аш жуунадар иш жаңы ла кайнап турган. 11. Жалаңда аш кезер машиналар таркырайт. 12. Жаан комбайндар жалаңга бардылар. 13. Лолло кош тартар машиналар чубалыжың өдөт, чарлар жеккен

узун абралар ээчий-деечий баргылайт. 14. Агаш туралардын ордына черетеп салган ак туралар учураар болды, деревнелер десе түс жерлерде эмес, жабыста, жуукаларды жакалай тургылайт. 15. Жууканы жакалай турган журттын оромдорында электрический фонарьлардын жарык оды күйүп, туралардын көзбөктөри жаркындалып турат.

ТӨРӨЛ ЖЕРИБИС.

Бистин сүрекей жаан Советский ороон бастыра төрт тала жаар чөйилип барган. Бистин ороондо городтор, журттар ла жалаңдар көп, агаштар, туулар ла суулар көп. Айландыра жаткан талайлар ас эмес. Советский жер сүрекей элбек, жердин үстинде бастыра ороондордон жаан.

Бу жер—бистин төрөл жерибис. Агаштар да бистин, заводтор до бистин, туралар да бистин. Бастыразы бистин, бойыбыстын.

Бистин ороондо ишмекчилер—бойлоры заводтордын ээлери. Колхозчылар—жалаңдардын ээлери. Учёныйлар ишмекчилерге де, колхозчыларга да болужып турулар. Бистин ороондогы улус бирүзи бирүзине болужып, төрөлибистин текши тузазына иштеп турулар. Биске жердин үстинде төрөл орооныбыстан баалу не де жок. Ийде-күчтү Советский Черүбис бистин жерибисти сүресен кичееп козулап туру. (89 сс.)

МОСКВАДАГЫ ЗООПАРКТА.

Тышкары трамвайдын табыжы угулат, автомобильдер күркүрежет, улус ары-бери өдүжет. Же бийик маналган ограданын ичине кирзеп, торт ло өскө жерге келгендий боло берер. Жаан-жаан, байбак агаштар, жажыл өлөндү ак жерлер, буунты суулар, ару, соок суулу бассейндер учурагылаар. Мында жердин кажы ла талазынан жууган аңдар, куштар, балыктар бар.

Мында жаантайын көп улус: жаан да улус, үрөнчиктер де, жаңы ла базарга үренип алган кичинек балдар да жаантайын жуулыжат. Мында жүзүн-жүүр аңдар бар: Африкадан экелген кара-кулалар, персидский тигрлер, крокодилдер, павлиндер, тюленьдер, леопардтар ла слондор, удав деп жаан жыландар, ак айулар, кижиге жүзүндөш кижикийиктер. Бу тындуларды көрөргө ончо улус жылбиркейт, аңдар канайда курсак жип, канайда амырап тургандарын көрүп турат. Государство зоопаркты тударга көп акча чыгарат. Мында көп улус иштеп жадылар. Зоологтор, тындуларды эмдеп турган врачтар, тындуларды азырап, олоордын турган жерин арчып турган ишчилер. (121 сс.)

(А. М о л о г и н н и н бичигени аайынча.)

Баштапкы жолло кубулар адалгыштар.

а) 1. Баштап ол күчүгөш каткак, кураны, кеп-сүр жок болгон, сегис айдын бажында Герасимнин кичеemelинин шылтузында, жаан, керсү көстү, узун кулакту, желбер куйрукту ийт болуп жарана берди. (Т.) 2. Ол Герасимнен бир де алтам артпай, куйругун булгап, оны ээчиде басып жүретен. (Т.) 3. Солдат аттарды чеденнин эжигинен чыгара јединеле, чеденге коштой тургусты. (Кат.) 4. Бауманды кааннын башкарузы арестовать эделе, Петропавловский шибееде он тогус ай туткан. 5. Түктен казаннын сыныгын бар жок күчиле талырада согуп турды. 6. Жуунды жаны тудулган школдо өткүргөн. 7. Жуунга келген улус такталарга јергелей отуруп алдылар. 8. Жууннын председателине Байрамды туттылар. 9. Бу ла тушта аймакисполкомнын председатели Кудрин мени көрүп ийди. 10. Совет јан албатыны коркушту кыйыннан айрып алар эп-сүмени таап алган. 11. Нөкөр Сталиннин баштаганыла партия ла башкару орооннын Европейский бөлүгиндеги чөлдөрдин ле агашту чөлдөрдиг ар-бүткенин кубултары керегинде улу программа тургускан.

б) 1. Кадын суу тууны төмөн ойлоп түшкөн. 2. Сартакпай ачынган бойынча, айу чылап, өксөп ийди, эдегинде таштарын Эјеганнын оозынан Чобы оозына јетире күзүреде чачып ийди. 3. Бир катап Ырысту јажыл өлөннин үстине јадып, уйуктап калганын бойы да билбей калды. (Чөрчөктөн.) 4. Комсомолец Хомяков өлүмнен коркыбай турды, је өлөр күүни жок болды. 5. Тозыннын ортозында атту улустын кийининен он эки јашту уулчак жүгүрип баратты. 6. Өштүлөр кырланган жуучылдардын кажы ла алтамын көрүп тургандар. 7. Бир катап Сүт көлдин јанына ак-боро адына минген баатыр келди. (Чөрчөктөн.) 8. Јашөскүримин Коммунистический Союзы советский јан учун коркушту кату тартыжунын ойинде төзөлөлө, бойынын баштапкы жуучыл таскадузын гражданский жуунын тартыжузынын јалангында алган. 9. Көп жылдар мынан озо нөкөр Сталинди кааннын жавдармдары Сибирьге ссылкага ийгендер. 10. Карыган өбөгөннин айылында жүзүн-јүүр аннын терези бар болгон. 11. Јакшы јазаган јолдо атту келеткен улустын тибирти ле жууктап келеткен јойу улустын табыжы угулды.

Экинчи жолло кубулар адалгыштар.

а) 1. Күчүгөш тыркырап, сүтти ачаптанып иче берди. (Т.) 2. Поездтердин ары-бери жүрер ойин көргүзип турган расписанияези бар. 3. Азыкты апшыяакка кышкы-

да бир катап экелип берзе, база кышка јетире катап эжел-
бейтендер. (Мам.- Сиб.) 4. Учy-учында адазы Ломоносовты
Иван Шубный деп кижиге бичикке үредерге берген.
5. Энем меге јангы аякка чай уруп, каймак, курут берди.
6. Оббөгөнгө бастыра јуртты эбиреде базарга келишти.
7. Сүүрү кырдын бажында булуттын ортозынан күн тий-
ди. 8. Кулузын өспөс кумакту јерлер бийик түжүмдү
ашла бүркелер. (Е. Ч.) 9. Јарыжатан улус өзөккө јуу-
лып келди. 10. Агаштын аразынан мылтыктын табыжы
ла көп улустын кыйгызы кенетийин угулып келди.
11. Озогы өйдө улус горизонтты јердин учы деп бодой-
тондор. 12. Азыйда Волганын оозы јаар јерлер улам
сайын күйгекке алдырып туратан. 13. Уулчак күчүгешти
колына алып, кучактанып алды, күчүгеш дезе мурдыла
уулчактын төжине түртүп турды. 14. Бу тибирттен
улам улус ойгонып келеле, не болуп турганын аайлабай
турды.

б) 1. Матвей Кузьмин деревненин јаказында, агаштын
аразында јангыскан турган кичинек, эски турачакта јурта-
тан, ол улуска каа-јаа көрүнөтөн. (Полев.) 2. Өзөк-јикте
кыйналган өңжүбөс јуртыс ундулган, өмөлүккө бириккен
колхоз јуртыс тынган. (Ул.) 3. Ырысту тын мойношподы,
ак-боро аттын учазына јеп-јенил учкажып ийди. 4. Өрт-
төн коруланып турган бир үүр тийиндер агаштан агашка
калып өдөрдө, чибилердин ле тыттардын баштары шуулай
берди. 5. Өрттин күркүреген табыжы јаныланып, кижинин
кулагын тундыргадый, үзүк јок күкүрт ошкош угулат.
6. Уулчактар јаратка коштой тошто тургылаган әмтир. 7. Тош
јараттан бөлүнеле, араай агып баратты. 8. Серёжа көзнөк-
төн ыраак, школдон чыгып түжетен тепкиштин јанында
турган. 9. Оттын јаркыны суунын толкуларын јарыткан-
да, кара ортолыктар ла сууны јакалай өскөн агаштар кө-
рүнип келет. 10. Общественный күндүгө, общественный макка
јүрерге советский јашөскүримге әлбек јола чылган. 11. Агаш-
тын ортозында јаныланып турган јуунын табыжын ийт-
тин эрикчендү улуваны кезе согуп ийди. 12. Алты кижинин
јаан эки ташты кажаттын бажына апарала, коштой тургу-
зып салды. 13. Киске кузукту агаштын јанынан чычкан-
дап јүрөтөн, тийин дезе, будактарды кырлап, ого јайканып,
кузуктарла тамзыктанатан.

КИВАЧ.

Карельский ССР-дин јериле агып барган Суна суудагы
Кивач деп учар суу Советский Союзта бар ончо учар суу-
лардан јаан. Петрозаводсктон Кивачка јетире 65 километр
чөйилип барган јолдын јаны сүреен јараш. Кивачка баратан

жолдын жанында турган калганчы деревнени өдүп барзан, ол бурулчыктан ары сыранай койу жыш агаштын ортозыла барган Кивачтын жараш бүдүмү, онын алты жанындагы күрден жакшы көрүнөт. Учар суунун сыранай ла бийик тузжында, жараттын жанындагы жылым таштан көрзө, Кивач бастыра бойы жакшы көрүнөт. Көп суу тын табыштанып, кайнап турган көбүккө түшкөндө, ойто чачылып, таптарга тийет. Мында суу ла таштын ортозында чактын чакка тартыжу өдүп жат. Күн жаны ла чыгып турарда, Кивачты көрбөргө жакшы. Кыпкыда Кивач тонбозодо, тууразы чичкере берет. Сол жаратты жакалай тош туруп, жаратла кожо карла бүркөлип калат. Эбиреде жаткан журтта Кивачтын бүткени керегинде сүрөөн жылбулу куучын бар. (130 сс.)

(М. Л е в и н.)

Үчинчи жолло кубулар адалгыштар.

а) 1. Мында колхозчылар Тойчыны музыкалу, кожон-жыргалду уткуп келдилер. 2. Мындый ырысту жадынды акту күчиле жаткан албатыга берген кижинин адын бастыра телекей билер. 3. Төрөли учун өлгөн жуучылдардын сөбгинин устине кайындар, ыйлап турган чылап, бүрлерин төгүп турдылар. 4. Бала колыла үзениден тудунып, тыркырап турган сабарларыла аттын жалынан кабынып турды. (В. Вас.) 5. Симанын энези печкеден көчө чыгарарга турала, чочыган бойынча, какпышты жерге чачып ийди. 6. Таадак фронттон келген письмоны кычырып сүүндү. 7. Мен кухняда, жаан кирнестеге чыгатын эжиктин кийин жанында уйуктайтам. (М. Г.) 8. Тайганын жүк ле жака жерлеринде улус журтаган. 9. Бир шибседен база бир шибеге барган улусты солдаттар неделде эки катаптан үйдежип туратан. 10. Байрамда жараштыра кийинип алган улус сууны жараттай басып жүргөн. 11. Суунун жарадыла удур кандый да неме келеткенин Сапа кенетийин көрүп ийди. 12. Ол улус баржаны суу өрө тартып бараткан бурлактар деп, Илья Ефимовичке нөкөри айдып берди. 13. Бурлактар баржаны суула тартып тургандар. 14. Аравияда жаткан көчкүн албаты бедуиндер деп адалып жат.

б) Ишмекчилер машиналардан калып түштилер. Онын кийининде ондо башталган ишти 10 страницага да бичизе, түгөнбөс, бастыра жирме страницаны кычырарга жылбулу болор эди.

Баштапкы машинанын ишмекчилери туранын жаан бөлүктөрүн машинадан алган бойынча, фундаментке салгылап турдылар.

Арткан улус машинадан туранын жаан бөлүктөрүн түжүргилеп, тураны эбиреде салгылап турдылар. Бис строй-

канын ортозына туруп алган болзобусе, бу тура бир тушта тудулган, эмди дезе онын стенелерин ненин де учун жайрадала, жерге эптү салгылап койгон деп көргөдий болгон.

Бир канча минут өткөн кийининде, ишмекчилердин баштапкы бригадазы машинада эптеп тургускаан подъёмный кранла туранын стенелерин көдүрүп, туратан жерине тургузып турды. Экинчи группа дезе туранын бел агаштарынын салып, полун жайып турган. Учинчи бригада печкелерин салган. Печкени база ол ок краннын болужыла салгылап турган.

Печкенин бөлүгүн салала, үстине той балкаш салып тургандар. Ондый жети-сегис бөлүктү салып ийгенде, печке бүдө берет. Бу печкени тургузарга бир де час ой өтпөдү ошкош. Бу мындый түргөн өдүп турган строительстводо ойдин өткөнин бис болгоободусе. (126 сөс.)

(Е. П е р м я к.)

ГОРИЛЛАГА УЧУРАГАНЫ.

Горилла казыр кижикийик. Ол изү ороондордо, Африканын кунбадыш бөлүгүндө, агаш ортозында турлулап жат. Горилланын эркеги сүреен бөккө. Ол кижиден коркыбайтан. Горилла кижиге учураганда, кижиден качып турат, же ачынганда, ол калапту коруланып, кажы бирде бойы да кижиге табарып турат. Горилланы мылтыкка өлтүрө атпай, шыркалай аткан анчы тирүү артпас, ненин учун дезе, шыркалу горилла мылтыктын темирин бүктөй тудуп, оны тижиле балбара чайнап, тижиле өткүрө тиштеп ийер—онын колы ла саныды сүреен күчтү. Горилланы тирүүгө тудуп аларга сүреен күч, же оны тудуп та алза, кижиге торт үредип болбос.

Бир жорыкчы Африкада агаштардын ортозында гориллага учураганы керегинде мынайда айдат:

„Ыраалар, агаштар кыймыктанган кийининде, бистин ичкери жаныбыста жаан горилла кенетийин көрүнип келди.

Мен бу керекти качан да ундубазым!

Бис горилланын одожына кыймык жок туруп, онын табарарын сакып турдыбусе. Онын чачы кезикте мандайына түжүп, кезикте атрайып турды. Ол биске алты алтам кире жууктап келди. Бу тушта мен оны өлтүрө адып ийдим. Ол, кижик чилеп, коркушту онтоп, көнкөрө жыгыла берди...“ (156 сөс.)

(Э л ь-Р е г и с т а н.)

Орус тил ажыра кирген адалгыштардын кубулары.

а) 1. Мамашев ле Иванов фронттын линиясын өдөлө, жолдо фашисттердин жаан колонназын көрүп алала, оны

штурмовать эттилер. 2. Украинанын озогы деревнези канча жыл мынан озо немецтерле тартышкан тартыжуны ундубаган. 3. Кебисте жараштыра согуп салган городторды ла садтарды көрүп, балдар эрмектежип турдылар. 4. Колхозчылар алдындагы ла аайынча почтальоннын келерин күнүн сайын сакып тургандар. 5. Россияда большевистский партияны төзөөрдө В. И. Лениннин болушчылары көп болгон. 6. Зоя жаан турада, отрядтын командири отурган столдын жанында турды. 7. Серёжка учинчи бутылканы туткан бойынча, одоштой турган туранын экинчи этажынын көзбөги жаар мергедеп ийди. (Фад.) 8. Уулчактар бир эмеш куучындажала, лётчикти аргадап алары керегинде шүүштилер. 9. Жуу ойинде колхозтын председателин өлтүрүп саларда, колхозты онын кайын адазы Михайло өбөгөн башкарган. (Полев.) 10. Шофёр автомобильдин камеразынан эткен жаан калошторды пыймазына кийип, тонын кайыш курыла тыгыда курчанып алды. 11. Чижовка деп деревне турган кырланнын үстинде, жемирилип калган церквенин ары жанында, темирден ле бетоннон эткен калын стенелү жаан дот¹ турган. 12. Немецтер окоптордон качып, советский снарядтардан коруланар жер бедреп, кырланнын ары жанында каскан ойдыктарга жажынып тургандар.

б) 1. Төртөн жыл мынан озо Московский областта, Медвянка деп жаан эмес сууны жакалай турган деревнелерде, көп журт улус тиф оорула оорыган. 2. Врачтын ла фельдшердин болушын алар аргалу болуп турган советский деревнеде жүгүш оорулар чек астап калды. 3. Самовардын трубазында кос көп болгон, же самовардын суузы ончозы ага берерде, ол кайыла берген. (М. Г.) 4. Алёша кухняга кирерде, самовар бастыра бойы көбөрип, полдон өрө секирип ийерге турган неме чилеп, селендеп турган. 5. Скелеттин кезик бөлүктери кижинин ичиндеги органдарын козулап жат. 6. Жаан талайла баратсан, эбиреде горизонтко жетире суудан, горизонттын үстинде тенериден өскө бир де неме көрүнбей турар. (Гонч.) 7. Тропический поястан ала, полярный пояска жетире бастыра климатический поястарда албаты журтап жат. 8. Сахалин—нефтьтин, таш көмүрдин, агаштын ла балыктын промышленнозынын районы болуп жат. 9. Негрлердин, китаецтердин, монголдордын ортозында көп талантливый улустар, поэттер, художниктер, общественный ишчилер бар. 10. Глобусты меридиандардын ла параллельдердин сетказына бөлүп жат, оны градусный сетка деп адаар. 11. Надя портфельди столго салала, онын ичиндеги бичиктерди чыгарды. 12. Пио-

¹ Дот — (долговременная огневая точка) — узак ойгө адыжарга белетеген шибее жер.

нерка Галя галстукты фашисттин будынын алдынан ушта тартала, агаш аразы жаар жүгүргөн. 13. Кажы ла пионер школдо, айылында, оромдо, пионерский клубта, пионерский лагерьде ле оной до өскө жерлерде ончо балдарга жозок болорын ундубас керек.

в) 1. Кубаньнын элбек жаланынын агаштары агып барган сууларла жолдолып турган. (*Перв.*) 2. Кремльден ала ыраактагы Сибирьде ишмекчи посёлокко жетире—бастыра жерде бу байрам күнде улус иштегилеген. (*Кон.*) 3. Татьяна куу чырайлу, каткак келин болгон, одус беш жылдын туркунына иштен башка нени де көрбөгөн, сүүнчилү жүрүмдү ас көргөн. (*Губ.*) 4. Павел портфель бедреди. (*Губ.*) 5. Жүреги тирсилдеп, орыннын жанына базып келди, тынжын токтодоп, портфельди тартты. (*Губ.*) 6. Потупчик ойгонып келди, сенекке фонарьлу чыгала, чугулданып кыйгырды (*Губ.*) 7. Башчыбыс бойынын отчетный докладында бистин орооннын өзүмүн ле албатынын улу жөнүзүн көргүскөн. (*Чап.*) 8. Алексей Андреевич револьверди эки колло тудала, турган агаш жаар араай уулап шыкады. (*Кос.*) 9. Деревнеде ол жарлар бичийтен доскоого жууктап келди. (*Касс.*) 10. Откүште, пристаньнын¹ жанында, сүрекей жаан кереп—пароход белен турган, онын ичинде, трюмда², рельстер салып койгон. (*Кон.*) 11. Бастыразын письмого канайып бичиир, письмо өштүлөрдүн эмезе предательдердин колына кирерден маат жок. (*Кон.*)

г) 1. 1920 жылда баштапкы май бастыра Россияда суботник күн деп жарлалган. (*Кон.*) 2. Ол пассажирлерди ле товарды тарткан, же олардын көп сабазы Москванын заводторына тарткан таш көмүр болгон. (*Кон.*) 3. Женья адазына телеграмманы московский вокзалдан ийерге оройтыйла, онын учун дачный поездтен түжеле, ондогы журттын почтазын табарга шүүндү. (*Гайд.*) 4. 1870, анчадала 1880 жылдарда Россияда капитализмдин өзүмиле коштой, ишмекчи классты бийинен өткүрө кулданары тынган болгон. 5. Бастыра фабрикаларда ла заводтордо социалистический мөрбөй элбеде өткөн шылтузында, бийик жөнүлөргө једип алганыс. 6. Албатынын ортозында культурно - массовый иштер өткүрерине бистин коммунистический партия ла советский башкару жаан аярузын јетирип јат. 7. Главный Туркменский каналдын коолында турган Казанджик городты реконструировать эдер иштер башталды. 8. Ревизионный комиссия правлениенин ижин ле колхозтын өскө дө иштерин көрүп, журтхозар-

1. Пристань—талайдын, суулардын жанында керептер келип токтойтон жер.

2. Трюм—керептин түбиндеги калганчы кып.

жатты. Нина оны баштапкы ла катап көргөн, кайкаганына тын кыйгырып ийеле, балдарды кычырды. Бис жүгүрижи келеле, жарты жок журуктарды аыктап көрдибис. Коныстар жаан болуп бүтпей жат. Озо баштап жымырткалардан курт чыгып келет. Чобра жийтен жүзүн-жүүр коныстар башка-башка агаштарда бүдет. Чобра жийтен коныстар карагайларда, чибилерде, кайындарда ла оной до өскө агаштарда бар. (101 сс.)

(М о л ь д е н г а у э р.)

1. Черүлер төндөрдөн кобылар жаар түргөн түжүп алган. 2. Жаантайын согуп турган салкын агаштардын ла өлөндөрдүн быжып калган үреидерин ыраак учурып апарат. 3. Кара талайдын жакындагы чөлдөрдөн ала черниговский агаштарга жетире чөйлип барган агаш-полосалар жажыл стенидий турар. 4. Жажыл өзүмдер углекислый газла база минеральный тустарла курсактанып, өзүп турат. 5. Комдор билдирбезинен бийик тап жараттардан болчок таштарды ээчий-деечий кодоро согуп турат. 6. Жаан ла кичү агын суулар талайларга ла тенистерге сүреен көп кумак ла балар агызып экелет. 7. Жердин айланып турганын жылдыстардан темдектеп билер арга база бар. 8. Агын суулардын, буунтылардын ла кичинек суучактардын суузы тузы жок болуп жат, талайлардын, тенистердин суузы десе ачу тусту болуп жат. 9. Заводтордо, рудниктерде, шахталарда ла оной до өскө жерлерде фронтко иштеп турган улус митинг өткүрүп турган. 10. Уралдын заводторында ла колхозторында карыгандар ла жийтер псымого кол салгандар. 11. Сталин Царицынга келеле, город актардан коруланарга белем эмезин, керектерди аайлу-башту эдип кем де башкарбай турганын тургуза ла билип ийди. (Сав.) 12. Сталин келген ле бойынча городто агылу ээжилер тургузып, шпиондорды ла изменниктерди тудуп, туйка сүмө эдип тургандарды арестовать эткен. (Сав.)

Адалгыштардын' жүзүндөр аайынча кубулары.

1. Уулы энезине жууктап келеле, оны колынан ала койды. 2. Тойчы бойынжы жажына көп алтай тойлор көргөн. 3. Кызы келип, энезин кучактай туларга сананган, же Тойчы оны бойынан ырада ийде салды. (П. К.) 4. Онын бу ийделу шүүлтезин кандый да көчкө апарып болбос, куйун, салкын кодорып болбос, ийделу баатыр токтолып болбос. 5. Онын көзине көрүнгөн полдын ортозында торко учукла чүмдеген ак скатертье жаап салган эки-үч стол турганы ла онын үстинде десе не ле курсак чогулганы

болгон. (П. К.) 6. Онын чырайында күлүмзиренгени билдирет, колына алган уккур топшууры сүүнчилү ойноп турды. (Демч.) 7. Коштой кижини көрөрдөн болгой, бойынын чөйбө тарткан колынын сабарын да көрүп болбос карануй тун болды. 8. Михай таадак бойынын пыймазын он жылга улай кийгени сагыжыма кирет. 9. Койу агаштын ортозынан элик чыгып келди. 10. Маклай куштардын үнин, түргөн агып турган суучактардын табыжын тыгдап угуп турды. 11. Немецтер колхозтын правлениезинин жаңы туразындагы комендатурага Матвей Кузьминди алдырып экелген. (Полев.) 12. Албаты агашты жаңыс бойынын айылынын жанында садка отургузар эмес, жүс он сегис мун гектар жерге де койу агаш отургузар. 13. Туранын ичиндеги отты өчүргилеп, штораларды көдүрүп, көзбөктөрдү ээчий-деечий ачып ийдилер. (Фад.)

ӨШТҮ ЛЕ НАЈЫ.

Өлөннин жалбырактарында эмесе саптарында кичинек коныс жүргенин көрдигер бе? Оны ажарып көрөргө дө күч: онын өни сыранай ла өлөннин өнгине түнөй. Ол конысты тля деп айдатан. Ол бойы кичинек те болзо, сүреен жаан каршу жетирет. Тля өзүмдердин жүлугын соорып жат, онон улам өзүмдер кургап калат.

Огородто тля капустаны, тату чалканды, шпинатты үрөп жат. Тляла тартыжарга күч, тля огородто сүрекей көп болотон, озор капустанын жалбырактарына отуруп алганда, капустанын үстине күл ургандый деп көрүнөт.

Самынду суула үлүштеген бөслө капустанын жалбырактарын арчып турыгар.

Тлянын өштүзи бар. Оны бойыгарга најы эдип алыгар. Кичинек чокыр коныстарды тудуп алыгар. Олорды танырга женил. Олордын сырты кызыл, жылтыркай, толбулу. Бу барынтычы коныстар. Олор курт-коныстарды жип жат. Олорды тудуп алала, огородко божодып ийигер, озор жимекей тляны жоголтып койор. (116 сс.)

ЈААН УЧУРЛУ ИШ.

Грибово деп деревненин жанында, ченемел станцияда, сүрекей жакшы огород бар. Јайгыда, огородтын ажы быжып турарда, оны барып көрөли.

Грядкаларда жакыл стенидий мырчак өзүп туры. Онын саптарында жаан кабыктар (стручоктор) тизилип калган. Кабыктардын ичинде дезе мырчактын тату ла амтанду үрендери бар.

Бу дезе жаңы сортту помидор. Олордын сабындагы кызыл помидорлордын көбинен улам жалбырактар да кө-

рүнбейт. Бу жаңы сорт помидорды Грибоводо өскүрүп алгандар. Мындый помидорлор сооктон коркыбас, оларды алган ла бойынча тышкары грядкага үрендегилейт. Олор капшай өзүп, жакшы түжүм берет. Олордын саптары жабызак, бек—казыктарга буулаарга да керек жок.

Бу не мындый?

Москванын жанындагы огородтордо качан да болбогон плодтор жаан жалбырактардын ортозында саргарат. Бу дынялар. Амтанду, тату дынялар, олор азийда жүк ле түштүктө өзөтөн.

Грибоводо ченемел станция Владимир Ильич Лениннин шүүлтези аайынча төзөлгөн.

Жүзүн кожулталу адалгыштардын кубулткыш кожулталарынын чын бичилери.

1. Уулчак адазынын экелген сыйын жылбиркеп көрди. 2. Зинанын энезинин карындажында жаңы кыга бар. 3. Жайым төрөл ороонымнан жаңыс та күнге айрылбазым! 4. Нөкөриме черүде турган карындажынан письмо келди. 5. Эртенги күнде урокторды белетеерге, нөкөрлөрүмди айылыма кычырдым. 6. Кыдатов Каракай отпуск сурап алды, нөкөрлөриле эзендежеле, Камлакка амыраарга барды. 7. Адазы кызынан урокты сурап укты. 8. Карамай энезиле Горно-Алтайскка барып жүргендер. 9. Үрөнчиктер школго апаратан книгаларын, тетрадьтарын, ручказын ла өскө дө немелерин сумказына ажындыра салып койор учурлу. 10. Анчы кандый ла анды изинен танып жат. 11. Төрөл жеримнин ар-бүткенин кичинектен ала сүүгөм. 12. Жылу салкын балдардын жүзине жаба согуп турды. 13. Комсомолдор берген сөзүн качан да ак-чек бүдүрөр. 14. Колхозтын үрендеген ажында бир де чөп жок болгон. 15. Кырланнын үстинде турган аштардын көлөткөзи кобыны кечире узун чөйиле берди. 16. Үредүчинин айткан сөзинең чындыкты билип алдым. 17. Комсомолдын үчинчи съездинде Лениннин айткан куучынын кычырдым.

Адалгыштардын сөс бүдүречи кожулталары.

1. Телекейде амыр-энчү учун тартыжу там ла тыгып жат. Амыр-энчү учун туружачылар эмди кандый ла ороондо бар. 2. Бистин ороонун албатылары жаан наҗылыкту ла нөкөрликтү журтап жат. 3. Үредүнин отличниктери Москвага баргылап жүрген. 4. Горно-Алтайск городто чаначылардын мөрөйи болды. 5. Городто көчүречилердин курсы ачылды. 6. Уулчаган ла кызычак жаратта ойноп жүрдилер. 7. Келинек көнөгөшкө сүт урды. 8. Анчы сүмелү түлкүчек-

ке чакпы тургусты. 9. Аркада барбак кайынаш өзүп жат. 10. Кулунак ла койонок бирүзи бирүзинен чочыдылар. 11. Журукчы үренчиктерге жаны журук көргүсти. 12. Өркөчөкting уйачагы кичинек төничекting алдында. 13. Күчүгеш теленир аягаштаң сүтти иче берди. 14. Агажак табынча өзүп, учында узун тыт боло берди. 15. Корейский жуучылдар төрөли учун ат-перелү тартыжып, американецтердин табаруларын кайра согуп жат. 16. Волго-Дон канал бүткен шылтузында түндүктин ле түштүктин талайлары бирикти. 17. Карандаштар жонорго эптү бычагаш садып алдым. 18. Байгысова Кызылгачы—колхозтын эн артык бозу азырачызы. 19. Бистин школдын жиит сад бскүречилери школдын жанына жүс төс вишня, яблоня, кызылгат, боронгот, малина отургустылар. 20. Жаны жылды уткуур байрамга чибишек белетеп алдыс.

*АДАЛГЫШ КЕРЕГИНДЕ БАСТЫРА ҮРЕНГЕНИН
КАТАП КӨРӨРИНЕ КЕРЕКТҮ ТЕКСТТЕР.*

ТЕРЕШКАНЫН ТААДАЗЫ.

а) Таадак тайагын эки будынын ортозына тургузып, ого эки колыла таянып алала, айтты:

— Чын, балам, мен галстукты качан да кийбегем. Мен сыраңай кичинек болорымда, менин мойныма галстуктын ордына узуну эки кулаш кире камчы илип бергендер. Адамда алты бала болгон. Бирүзи бирүбистен кичү болгонус. Бир катап эртен тура адам мени ойгосты. Мен тура жүгүрдим. Адам меге тарыска өдүктеримди ле чекпенимди кийдиреле, колыма узун камчы туттырып берди. Мен керектин аайын сезип ийеле, ыйлай бердим. Адам камчыла мойнымды беш катап орой тартала, мени турадан чыгара ийде салды: „Кылчыр Северьянла кожо бозулар кабырарга бар... Ойынын жеткен, эмди иште, биленге болуш жетирер керек!“ Канайдар база! Баргам. Мен ол камчыны он жыл тудунгам. Түште оныла бозуларды сабап туратам, энгирде десе ол камчы бойыма да тийип туратан. (126 сс.)

б) Бир катап Северьян ла мен бозуларды помещиктин кыраларынын жанынча айдап баратканыбыс. Мен төнөзөкting жанына жадала, уйуктай бергенимди торт сеспей де калгам. Ойгонып келзем, алдымда бариннин каруулчыгы Федькай сагалын сарбайтып алган, кызыл көстөриле мени аяктап турды. Ол камчыны үч кат эдип тудала, ат устинен озо баштап Северьянды үч катап сокты. Онын кийининде мени сокты. Менин бөрүгим бажымнан чарчай берди. Мен чамчамнын эдегине базып ийеле, жыгылдым. Колыбудымды чекпенимнин алды жаар тартынып аларымда, Федькай мени адыла бастырып, тоголодып сабаган.

Ол токтой берерде, мен тон-өдүгүмди чечип таштайла, качып жүгүргөм. Айылыма келеле, адама бу керекти айтпайдым: мени ижимнен чыгарып ийерден маат жок деп коркыгам. Меге дезе карындаштарымды азыраарга адама болу- жар керек. (106 сөс.)

(С. К о с о в.)

КИЖИ ЛЕ КАРА-КУЛА.

(Озогы бйдө кул кижинин куучыны.)

Мен качала, ээн чөллө баргам. Кызыган кумак буттарымды өртөп турган. Күннин изүзине кижичыдаар эмес, айландыра суу да жок, агашта жок, өлгөндө жок болгон. Эбиреде жангыс таш ла кумак болгон. Мен сүреен арыгам. Учучунда таштагы куйга учурайла, мен онын ичине киргем, ондо удабай ла уйуктай бергем. Сүреен жаан огурушугуларда, ойгонып келгем. Ол кара-кула огуруп турган эмтир. Онын колынан кан агып турды. Ол меге жууктап келетти. Мен коркыганымнан өлө бергедий болдым. Же кара-кула канду колын өрө көдүрүп, болуш сурагандый, улуп, жобош көргүзүп турды. Онын колына агаш киргенин көрөлө, агажын чыгарып ийдим. Онын кийининде чамчамнан бөсүзүп алала, шыркасын тагып бердим. Кара-кула, менин колыма бажын салала, уйуктай берди. Онон бери бискожо жатканыбыс. Кара-кула эт экелип беретен, мен оны күнге быжырып, жип туратам. Куйдан ырап жүрө бергемде, кара-кула эригип, мени бедреп туратан. Же мен кижичокко эригеле, кара-куладан жүрө бергем. (137 сөс.)

СМОЛЬНЫЙДА.

Түн ортозы. Городто карануй. Жангыс ла Смольныйдын тоозы жок көзбөктөрүнөң оттор көрүнип, бастыра Смольныйды жарыдып турды. Күски соок туман өткүрө Смольный сүреен жаан, жараш болуп көрүнип турган.

Октябрьдын күндеринде Смольный пролетарский революциянын жуучыл штабы боло берген. Смольныйдын бир кыбында Военно-революционный комитет болгон. Восстаниени мынан, Смольныйдан, башкарып тургандар. Мында мылтык берер керегинде бичикке кол салгылап, кандый отрядтарды кайдаар ийетенин, оларды качан ийетенин темдектеп, олардын баратан жолдорун Петроградтын картасына темдектеп тургандар.

Смольныйга жаантайын ла автомобильдер, грузовиктер, абралу аттар, улус ээчий-деечий келип тургандар. Бир канча мун улустын уни, темирдин, машиналардын табыжы үзүк жок күүлөп турган.

Мынан Ленин ле Сталин, албатынын табын бүдүрип, бастыра городты, бастыра орооныбысты башкарып, көп улусты тартыжуга баштагандар.

Петропавловский шибееи восстание көдүргөн ишмекчилер колына алган.

Петергофтын, Царский Селонун ла Выборгтын большевиктери кезек өйгө турган башкарунун ийген черүлери-ле жуулажып, оларды оодо еоккон деп жетиру Смольныйга келди. (132 сс.)

(Л. Савельев.)

ЯРТАЛГЫШТАР.

ЧАПАЕВТИНГ ӨЛГӨНИ.

Күски сооктор једип келди. Кызылдарга кыстадып качкан актардын айалгазы там ла коомойтып келерде, олар калганчы катап албаданарга сананып алдылар.

Уур өй болгон. Чапаевтин дивизиясында көп жуучылар тиф оорудан өлгөн. Оору красноармеецтер јолды жакалай канаваларда да толтыра болгон.

Ээн арткан, актар тоногон јерлерле кызыл полктор бараткандар: аш-курсак та, аттар да, абралар да јок болгон.

Актар мыны ончозын билип, мынайда сананып тургандар: „Чапаевтин јендирбес дивизиязы јендиртер. Ол јендиртсе, Уральский чөлдөрдө кызылдарды јоголтып сала-рыбыс.“

Түннин тал ортозы... Актардын озо келеткен черүлери арай өнбөлөп келеле, јурттын учында турган часовойлорды өлтүрип ийдилер. Мылтыктардын табыжы угулды. Јеткер келгенин кызылдар сүрекей орой билип алдылар: актар деревненин оромында качан ок кирип келгендер болгон.

Тан јарып келеткен. Чапаев ле онын коштой јаткан нөкөрлөри удура келеткен актарды көрүп ийеле, оларды аткылады. Пулемёт үзүк јок адып турды, актар кайра болды. Чапаевтин колына ок тийди. Ол јүзин арчып ийерде, мандайына ла жаагына кан јапшына берди.

Чапаев нөкөрлөриле кожо суунун јарады јаар тескерледди. Петька јаантайын Чапаевтин јанында болгон.

Суунун јарадына једип келдилер, је ол ок тарыйын өштүнүн огы Чапаевтин бажына тийди. Чапаев Урал сууга чөнгүп өлди.

Петька дезе актарла суунун јарадында учына јетире адышты. (170 сс.)

(Д. Фурманов.)

Жарталгыштардын сөс бүдүречи кожулталары.

1. Кичү сыйным сүрекей энезек ле адазак болгон. 2. Менин жаанам тын чайзак кижн болгон. 3. Бистин колхостын коюгы сүрекей малзак кижн. 4. Бистин областьтын бастыра колхозторы сүрекей көп малду, уйлу, койлу ла атту боло берди. 5. Кемелу балыкчы Алтын-Көлгө барды. 6. Жаан суунын жарады кумаксу болгон. 7. Бистин колхоз жаскы кыра ижинин мөрөйинде озочыл болуп чыккан. 8. Доктор сүрекей чекчил ле эпчил кижн болгон. 9. Жаскы ла жайгы күндөр кандый ла өзүмгө сүрекей жаан туза жетпирет. 10. Көлдөгн суукуштар бистен коркыбай турды. 11. Теридеги булуттар айды бөктөп турды. 12. Суунын үстинде ыштый туман турды. 13. Түндүк Тошту теңисте кырдый жаан тоштор бар. 14. Кургак одын күйгүр болор. 15. Депутат албатынын жакылтазын уккур бүдүрер учурлу. 16. Эжем уйалчак ла кемзинчек болгон. 17. Бистин айылдажыбыс иштемкей ле кичеемкей кижн болгон. 18. Кырланда сарызымак, көксимек ле кызылзымак чечектер өзүп жат. 19. Бистин жуучылдар өштүлө сүрекей турумкай таргышкан. 20. Эт чийзү эмитир. 21. Баштапкы кар жукачак жааган. 22. Бис чичкечек жолло бараттыбыс. 23. Менин анчы ийдим көргүр ле сескир болгон.

Колболу жарталгыштар.

1. Костылин тестек, семис, кып-кызыл чырайлу кижн болгон, онын тери торт тамчылап турды. (Л. Т.) 2. Туразы, ийдирген ошкоч, ап-ару жер полду эмитир, төрдө кийистер жайып салган, кийистердин үстине жайган кебистерде жуунаан эткен жастыктар жадыры. (Л. Т.) 3. Гитлеровский Германияны оодо согуп, советский жуучылдар жөнүнн кып-кызыл маанызын Берлиннин үстине бийик көдүргөндөр. 4. Ада-Төрөл учун Улу жууда Советский Союз улудан улу жөнү алган. 5. Жажыл бойынча тура калган кайыннын бүринин ортозында анда-мында алтындый сап-сары жалбырактар турганын слер сентябрь айда көрөригер. 6. Школдын садында жаан-жаан яблоколор бүтти. 7. База ра бойы кызыл, кызыл-күрен, алтын-сары өндү турат. 8. Алтайдын бийик-бийик туулары чыт эткен агашла бүркөлип калган тургылайт. 9. Адамдын экелген бычагы айдары жок жараш болгон: моржтын азу тижинен эткен кип-килен сапту, болоттон эткен жаан ла кичинекей эки мистү, өрүмдү, кайчылу, өтвөрткалу, чичкечек курч шибегейлү. 10. Зина апагаш салфетканы тумбочкага жайып салды. 11. Койу өзөр агаштын өбни түп-түс, будак жок болор, он-

дый агаш сүреен жакшы строевой материал болуп жат. 12. Советский Союзтын колхозчылары акча-жөбжөлү, аш-курсакту аргалу жаткан улус боло берди.

Орус тил ажыра кирген жарталгыштар.

1. Матросский кийимдү кандый да бир эр кижн эжикке туруп алала, эки колын эжикти кечире тудуп алды. (Кон.) 2. Гражданский жуунын кийининде хозяйствоны орныктырар иштер башталган. 3. Бу күн сүрекей жаап учурлу иш эткенибиз, эмдиги келер субботникке бастыра жерлерде көп миллион советский албаты туружар деп, бндо иштеген улус ончозы билип турды. (Кон.) 4. Жаңы шинельдү, колында туунчектү полицейский надзиратель Очумелов базарный площадьла барып жатты. (Чех.) 5. Колхоз бастыра хозяйственный иштерин бүдүрип салды. 6. Ого үзеери, Павел пионерский отрядтын башчызы, онын айтканын ончо балдар уккур бүдүргилейт. (Губ.) 7. Колхозтын партийный организациязы бир санаалу, жаап ийдекүчтү, көп члендерлу болуп өзүп чыккан. 8. Лиза комсомолдын ячейказына жаантайын кирип жүрди, бир катап комсомольский билеттү жаңып келди. (Мих.) 9. Калининский областьта, Пеновский райондо койу агаштардын ортозында Руна деп кичинек деревнечек жылыып калгандый турды. (Мих.)

Тооломо.

1. Январь айда одус бир күн. 2. Мен Горно-Алтайскта бежинчи жыл үренип жадым. 3. Баштапкы Май—ишкүчиле жаткандардын байрамы. 4. Жылдын он биринчи айы—ноябрь. 5. Менин адам жетен жашту. 6. Волганы ла Донды бириктирип турган каналдын узуну жүс бир километр. 7. Марат Бодров жетинчи класстын отличниги. 8. Жирме үч февральда Советский Черуни байрамы. 9. Павел Васильевич Кучияк бир мун сегис жүс тогузон жети жылда Куйум деп жерде чыккан. 10. Улагаптын уулынын кайын угарга улус жирме беш, одус беш беристе жерлерден келгилеп туратан. 11. Маймадан городко жетире сегис километр. 12. Бистин школдон эки пионер Артекке барган. 13. Менин эжем онынчы класста үренип жат. 14. Ол Москвага он бежинчи катап барып жат. 15. Бир мун тогус жүс он жети жылда февраль айда ишмекчилер солдаттарла кожо каанды сүрүп ийгендер, ол ло жылда жетинчи ноябрьда помещиктерди ле капиталисттерди женип салгандар.

ЖАНБЕК ЕЛЕУСОВ.

Куски соок салкын сууны көбүктендирип турды. Днепр барынкый суузын жаратка чыгара чачып турды.

Суунын ол жанында оштүлөр турган. Советский жуучылар Днепрдин жалбагы канча кире деп көрүп тургандар.

Жанбек Елеусов ол жуучыларга кожо болгон. Лейтенант Жихаревтин ротасы ла Елеусовтын пулемётный взводы он жарат жаар жүткүгиледи.

Он бир пулемётчик бойлорынын иит командири ээчиде Днепрдин он жарадына кече бергендер. Экинчи түнди Жанбек ле барнаулец Василий экү өткүрген. Онын кийининде Жанбек жагыскан арткан.

Бежинчи күнде советский черүчилер Днепрди кечип аларда, Советский Союзтын Геройы Смирнов Жанбекке бойы келди. Жанбек тижип калган колдорыла пулемёттын тутказын кабыра тутканча жатты.

Полкко дивизиянын командири келеле, Елеусовты Советский Союзтын Геройы деп звание бергениле уткуды (102 сс.)

В. И. ЛЕНИН КАНАЙЫП ҮРЕНГЕН.

Бистин айылдын жуугында турган городской училищенин эки үредүчизи Володяны гимназияга эки кыш белетеди. Володя тогус жарым жашту тужында гимназиянын баштапкы классына үренерге кирди.

Володя үренерге кууизеп, жеңил үренди. Ол үренерге кичеемкей болгон. Класста урокты жартап айдып турганын Володя кичееп угатан. Володя сүрекей билгир ле керсү болгон. Ол жаңы урокты класста ла угуп, сагышка алынатан. Уккан урокты Володя айылында бир эмеш ле көрүп ийгенде, жеткил болотон. Урокто не болгонын, нени билгенин Володя адазына куучындап беретен.

Володянын отметкалары жаңыс ла бештер болотон. (79 сс.)

1. Бистин колхозто эки мун кой, беш жүс жети ат, тогус жүс ирме бир уй бар. 2. Колхозтын бир мун үч жүс гектар жеринен тогус жүс сегизен гектар жерди кыра лап салган. 3. Жуугында турган төрт кижги Чапаевтин канга уймалып калган колынан чебер тудуп, оны жаратка апардылар. 4. Төртилези сууга кирдилер, ол ок өйдө олордын экүзин актардын огы жыга атты. 5. Петька, кол мылтыктын алты патронын ичкерилеп келеткен актар жаар ада ла, жетинчи патронын бойынын жүрегине атты. (Фурм.) 6. Москванын төзблгбнинен бери сегис жүс жыл болгонын темдектеп, бир мун тогус жүс төртбн жети жылда жетинчи сентябрьда бастыра ороон байрамдаган. Москванын сегис жүс жылдыгы-

на учурлаган медаль тургузылган. 8. Бир мун алты жүс он эки жылда октябрьдын 27-чи күнинде, воскресенде, Нижегородский ополчение Кремльге кирген. 9. Серёжа бутылкалардын бирүзин мойынынан тыгыда тудуп алаала, баштапкы этажтын ачык көзнөги жаар шыкап, бар-жок күчиле мергедеп ийди. (Фад.) 10. Генерал Панфилов командовать эдип турган үч жүс он алтынчы стрелковый дивизия немецтердин жолун тозуп алды. 11. Онон бери үчинчи бастийоннын жуучылдары матрос Кошкала оморкоп турар болды. 12. Сентябрьдын сегизинчи күнинде эртен тура туман болгон. 13. Тогус частын кийининде туман эмеш таркай берген. 14. Орустардын беш полкы жуу-согушка белетенип, стройго туруп алган. 15. Беле туратан алтынчы полкты князь Владимир Андреевич Серпухов ло воевода Боброк-Волынец башкарып турган.

МОСКВА—УЛУ ТӨРӨЛИСТИН ЖҮРЕГИ.

I. Улу Төрөлистин столицазында сталинский план аайынча күнүн сайын көп этажтарлу жаңы жаан туралар бүдүп жат.

Москва—жер-телекейдин городторынын тоозында эн артык ла эн жараш, индустриальный город болуп жат. Жерүстинде Москвадый жараш, сүүнчилү город кайда да жок. Москва советский албатынын культурный ла политический төс жери.

Бу жаңы тудулып турган бийик туралар бир жаңынан Москваны жарандырар, экинчи жаңынан Москванын ишкүчиле жаткан албатызына жадар квартираларды көптөдип, улус жадар тураларла жеткилдесер.

Алдында Москвада каа-жаа он—он төрт этажту туралар эн бийик туралар деп көрүнөтөн болгон, эмди Москвада көп этажтарлу жаңы жаан туралар бар. (92 сс.)

II. Москванын Ленинский кырларында, улу орус учёныйдын Ломоносовтын адыла адалган университеттин жаңы туразы бүдүп жат. Онын бийиги одус сегис этаж. Университеттин туразын айландыра базып келерге эки жарым километр жерди айланып келер керек. Бу жаңы университетте жаңыс ла алты муннан ажыра студенттер, профессорлор жадар үч жүс кып болор. Университеттин бойында студенттердин бичик кычырар залы, гимнастический зал, жаңыс ла актовый залда бүдүп жарым мун кижиге отурар жер болор. Сыраңай ла бийик деген этажында музей болор. Жаңыс ла физический ле химический факультет турган корпусун жааны ноль бүдүп оннын беш үлүзү миллион кубический метр. Иштеер площадь төртөн мун квадратный метр.

Университеттин асфальтовый подъездинде улу орус учё-
ныйдын Ломоносовтын памятниги туруп јат. (108 сс.)

1. Јус төртөннөн сегизенди айрыза, алтан ар-
тар. 2. Алтан үч јашту озочыл койчы Эме Бабанова бир
мун тогус јус төртөн јылдан бери кой кабырып, төрөл
колхозына јустер тоолу койлор өскүрип берди. 3. Бу јыл
Эме Бабанова кабырган јус он беш тын кучалардан үч
мун төрт јус граммнан јакшы качеству тук, эки јус јир-
ме бир тын алтай укту кучалардан эки мун эки јус грамм-
нан тук кайчылап алып, колхозтын складаына табыштырды.
4. Јус јирме бешти бешке улезе, јирме бештен келижер.
5. Агаш јарар завод тогус айдын туркунына артельге јус
јирме јети мун салковой кирелте берди. 6. Төртинчи квар-
талда тракторлор ремонттор планды МТС-тер он беш ок-
тябрга јетире Экинурдын МТС-и бежен јети бүдүн
јустин бир үлүзи процентке, Шебалин аймакта Чар-
гынын МТС-и бежен процентке бүдүргендер. 7. Бис эку
нөкөрлөрибистин бежилезине тушташтыбыс. 8. Областын
промышленнозы ноябрь айдын планын јус беш бүдүн мун-
нын тогус үлүзи процентке бүдүргөн. 9. Койлордын берип
турган түгин орто тооло бодозо, төрт бүдүн оннын төрт
үлүзи килограммнан келижип јат. 10. Үч мун бир јус эне
кой дезе кажызы ла төрт бүдүн оннын беш үлүзи кило-
граммнан тук берди. 11. Менин нөкөрлөрим јетилези
дружинаын совединин члендерине тудулган.

СОЛУМАЛАР.

ЯБЛОНЯ.

Бистин садта јаан карыган яблоня өзүп турды. Онын
тазылдары јерге терен кирип калган, јоон сыны јарылып
калган чобралу. Яблоня бажы јаар будактарлу болуп, айры-
ланып өзүп барган. Будактардан саптар барган, олордо
дезе јажыл јалбырактар, шымыраныжып тургандый, тыр-
кырап тургылайт.

Кышкыда яблоня бүр јок сабактарында кичинек күрен
бүрчүктерлү турат. Јаскыда, күн јерди изидип, јер јымжай
бергенде, бистин яблоня тындана берет. Чыкту јерден
онин тазылдары јемиттү јулук тартынат. Курсакка керек-
тү јемиттү јулук яблонянын сыны өрө көдүрилип, будак-
тарыла, сабактарыла, сабалактарыла чыгып, бүрчүктерге
једеле, олорды толтырып турат.

Бүрчүктердин күрен өгдү кайзырыктары ачылала, ке-
зик бүрчүгештерден јажыл јалбырактар, кезиктеринен
ак-кыскалым чечектер көрүнип келет.

Чечектер түжүп калганда, олордын ордына кичинек ја-

жыл яблоколор слерге көрүнер. Тазылдар жастын ла жайдын туркунуна иштеп жадылар. Олор жерден жемиттү жулук алып, оныла агашты, онын будактарын, чечектерин, онын кийининде яблоколорын азырап жат. (127 сс.).

1. Бис Төрөлибисти сууп жадыбыс. Онын көс жетпес жаландарын, байлык агаштарын, бийик тууларын, жарадына толо сууларын, онын городторын ла колхозторын бис сууп турыбыс. 2. Менин энем кирпич эдер заводто иштеп жат. Ол планды ай тоозына ажыра бүдүрет. 3. Албатыга Сталин чындыкту өскүрип, бисти ишке, жөнүлөргө баштады. (Гимн-нен.) 4. Бистин ороондо ишмекчилер—бойлоры заводтордын ээлери. 5. Менин уредүчим—журтсоветтин депутады. 6. Жайгыда, айас күндөрдө, эртен тура агаштын ортозына барар болзон, өлөңдө алмазтар ошкош тамчылар көрүнип жадар. Олор ончозы жалтырап, күн тийгенде, жүзүн-жүүр өңдү болуп, солоныланып турар. Олордын өни сары да, кызыл да, көк тө болуп кубулар. Жууктап келеле, бу не деп көрөр болзон, күнгө жалтырап туратан эмтир. 7. Сенин энен колхозто агитатор болуп иштеп жат па? 8. Слерди жууннын председатели эдип туткан.

ЖЕНҮНИНГ МААНЫЗЫ.

Бис жуулажып, Берлиннин төс жерине кирерибисте, полктын командири Зинченко мени ле Егоровты бойына алдыртып алала, черүнинг Военный Советинин Кызыл Маанызын берип, оны Рейхстагтын үстине кадап койзын деп жакарган.

Бис Егоровло Рейхстагга бардыбыс. Бу өйдө тын жуусогуш болуп турган. Онон зданиенин ичине кирдибис. Бу керек эки час түште болгон. Мында бис мааныны эжикке тургузып салдыбыс. Егоров маанынын жапында артты, мен десе рейхстагтын үстине чыгар тепкиш бедреп бардым.

Сол жапында агаш тепкиш турганын көрүп ийдим. Бис оны өрө чыгып, карануй кире берерде, рейхстагтын үстине чыгып алдыбыс. Бистин де, олордын да улузы тын адыжып турган. Осколотор сыгырыжып турган. Ол осколотор мааныны төрт жерден ойо соккон.

Мааныны рейхстагтын үстине тургузып саларыбыста, ол салкынга элбирей берди.

Дивизиянын командири меге ле Егоровко быян сөзүн жарлаган деп, полктын командири биске айдып, бисти уткуды.

Бис мааныны рейхстагтын куполынын үстине тургускан кийининде, өскө частьтардын жуучылдары бойлорынын мааныларын база ондо тургусты. Рейхстагтын үстинде 20 кире мааны элбиреп турды.

Мени ле Егоровты рейхстагтын үстине мааны тургускан учун Кызыл Мааны орденле кайралдаарда, бис сүреен сүүнгенибис. (157 ссб.)

(М. К а н т а р и я.)

Жартачы, токтодулу, жарты жок солумалар.

1. Кандый ла жеңү бойы келбейтен, ого иште, тарты-жуда једиң алар керек. 2. Кажы ла кижи кандый да ишти јакшы бүдүрер учурлу. 3. Эжикти кем де токулда-дып ийди. 4. Бир канча кўннин бажында бистин школдын үренчиктери электростанцияга экскурсияга барар. 5. Со-ветский јуучылдар Ада-Төрөл учун Улу јуу тушта бир канча ороондорды фашисттерден јайымдалткан. 6. Агаш-тын јалбырагы углекислый газты бойына крахмал бүдү-рерге алып јат. 7. Үредүлү јыл божозо, бис кандый бир јерге јорыктап барарга турыбыс. 8. Кезик балдар киного барды, кезиктери дезе музейге баргылады. 9. Бистин советский јүрүм ишкүчиле јаткан кажы ла кижиге, кажы ла јиит ишмекчиге ле колхозчыга үренер арга берет. 10. Үренчиктер јайгыда колхозто нени-нени эдиң, јаан улуска кўч јеткенче болужып турар учурлу. 11. Таныш эмес улустаң кем-кем келгенде, кичинек сыйыным бойы-нын адын адап беретен. 12. „Композитор Глинка“ деп картинаны бис канча-канча катап көргөнис. 13. Москвада-гы зоопаркта кандый ла аңдар, куштар бар. 14. Туберку-лез—југуш оору деп, кажы ла кижи билер учурлу.

ГЛАГОЛ.

(VI-чы К Л А С С)

а) 1. Кандый ла ишти јакшы бүдүр! 2. Кызыл мааныны бийик тудыгар, Төрөлисти мактулу корыгар! 3. Социали-стический орооныбысты јарандырага јакшы иштегер! 4. Кайнатпаган сууны ичпегер! 5. Айылдын ичин ару ту-дыгар! 6. Пушкиннин бичиген бичиктерин кычыр! 7. Та-йыл ары! Чеберленип јүр! Эмди меге туштабай јүр! (Кр.) 8. Суу јаар калы! Тургуза ла суу јаар калы! (Л. Т.) 9. Кунукпагар. Болуш келип јат! 10. Армакчыны учынан тарт! 11. Заставага јүгүр. Кандый да болзо, пограничник-терге айдып сал, мен дезе мында артарым, ол нени эдерин, көрөрим. 12. Санааркабагар, слерди көрүп турыбыс. Слер-ге азык тўжүрип јадыбыс. Курсакты эместен јигер, онон башка оорый береригер. Эки кўннин бажында слерге кийим ле одын экелерибис. (Ван.)

Колболу глаголдордын чын бичилери.

1. Павел келип жаткан улусты база көрүп ийди. (Остр.)
2. Корчагиннинг жүреги тын согула берди, жүзүн-жүүр шүүлтелер ээчий-деечий өдүп турды. (Остр.) 3. Эрмектин эчени члендерин таап алыгар. 4. Менин ийдим солун кнжи жаар тап этти. 5. Ок-саадагын тудунып, туркаары андап жүретен. (Ул.) 6. Оны көргөн Жаран-Чечен ойто кырдан түжүп келди. (Ул.) 7. Јерине ойто уулангылады, јенгендер болуп, көкүп баргылады. (Ул.) 8. Је, Кузьма, сен ак-јарыкта жүрүп, көп лө неме көргөн эмтирин. (Т.) 9. База ла бир күнди фабрика јудуп салды, машиналар улустын балтырларынын ийде-күчин канча ла керегинче сооргылап алды. (М. Г.) 10. Павел энезиле коштой туруп алды. (М. Г.) 11. Ончозынан озо пулемёдын тудунып алган јиит красноармеец жүгүрип баратты. (Остр.) 12. Анчы кенетийин тура түшти. 13. Уулчак аттан јенил түжүрө калыды. 14. Озогы тушта түштүктеги чөлдөрдө аштар көп сабазында күйүп калатан. 15. Колхозчылар төгөт кайылтарга тос сойып турылар.

ЈУУ-СОГУШ БАШТАЛАР АЛДЫНДА.

Ватутин тепкишти төмөн түжүп келди, јер туранын эжигин ачып ийди. Бек эдилген јер турада улус јуртап јаткандый билдирет. Немелер алып жүретен таарларды стенинин јанында чогуп салган эмтир. Олорло коштой телефонисттер отуруп алгандар.

Ватутинди ончозынан озо Федоренко көрүп ийди. Ол тура жүгүрди, өскө дө улус ончозы бут бажына туруп келди. Хвиля өбөгөн, чочыган бойынча, аяакта чайын төгүп ийди.

Ватутин ле Фролов колдорынан бек тудужып эзендештилер. Артык улус јер турадан чыга бердилер. Фролов картаны столго јайа салды, командирлер јуу-согуш керегин шүүжип отурдылар. (81 сөс.)

(А. В о н о в т ы н бичигени аайынча.)

Глаголдордын жүзүндер ле тоолор аайынча кубулары.

1. Бүгүн эңирде энем ле адам письмо бичиир, бис де-зе оны почтага апарып саларыбыс. 2. Јайгыда балдар экскурсияга баргылаар, јараш јытту јажыл бүкле жүгүрип жүргилеер, олор жүзүн-жүүр чечектер үзүп алар, күүктин үнин де угар. 3. Бистин колхоз јаны машина садып алар, ол машинала менин нөкөрим иштеер. 4. „Слер мени эмди ле бууп өлтүрип койорыгар, је мен јагыскап эмезим. Бис

эки жүс миллион улус, оңчозын бууп болбозыгар. Менин албатым мен учун слерден өчин алар"—деп, Зоя кыйгырган. (.Инд.) 5. Мен бүгүн бичик кычыарым, сен көк көктөбөрүн, Катя десе ойноор. 6. Одындап капшай баралы, малтабысла бир өйдө чабалы, такпайлар туш-башка чачылзын. 7. „Jöп-синер болзон, мынайда эдели: озо баштап бистин яблоняларды жаап салалы, онын кийининде Степанычка болужарга барарыс"—деп, Минька манзаарып айтты. 8. Кезикте крокодил кижини де суу жаар кийдире тарта берер. 9. Жайым жерде жерлик өскөн куштар көп учпас, жерде ле жемзеп жүрер. 10. Слон бойынын хободыла агаштын жалбыракту будагын ол эмесе тудам өлбөңди оозына экелет. 11. Карыган кижик-кийик бойынын нөкөринин колына кадалган агажакты чыгарып отурды, ийиттери олордын жанында курсакташып отурды, кезиктери бийик агаштын бажына чыгып алды.

УЛУС КАНДЫЙ ТЫНДУЛАРДЫ МИНИП ЖОРЫКТАЙТ.

Атты канайып минип жүретенен сен бойун билериң. Же женил чанакка ийтерди жеңенин сен көрдүң бе? Ийтерди бистин орооннын ыраак түндүк талазында жаткан неңтер жегиң жорыктайдылар.

Улус ак-кийиктерди ле минип жүретен. Сибирдин түндүк талазында эвенк деп албаты журтап жат. Ондо жыш агаштын ортозыла улус жүк ле ак-кийик минип жорыктайт.

Изү ороондордо слонды минип жорыктайдылар. Отурган кижик слонды учында аткакту агашла айдап жүрет.

Желбер түктү букаларды көрдүң бе? Олор соокко сүреен чыдамкай болотон.

Эштекти көп балдар, байла, минип жүргөн. Эштек уур кош то тартып жат.

Кумакту чөлдөрдө лө ээн чөлдөрдө бис төөлөр минип жүредибис. (89 сөс.)

(Е. В о р о н и н а н ы н бичигени аайынча.)

Токтодулу глагол.

1. Аш жуунадарында бир час оройтызан, жыл туркунына жежиң болбозың. 2. Быппаган яблоколорды үспе. 3. Кушкарлардын уйазына качан да тийбе. 4. Фабрикада бөс эдиң турганын мен эмдиге жетире көрбөгөм. 5. Салкыннын күүлежине улустың куучыны угулбайт. 6. Кезик улус киного барбады, лекция угарга барды. 7. Сегизинчи мартта энелеригерди байрамла уткуурга ундубагар. 8. Ыраак походко барар тушта артык неме алба. 9. Сүүнгөн эмеген ле өбөгөн айылчыларын отургузар жер де тапкылабай, неле күндүлейтенин билгилебей турдылар. (Чөрчөктөн.)

10. Агаштын будагында отурган кушкаш кенетийин табылбай калды. 11. Бу айда мен пионерский сбордо болбогом. 12. Жокту-батрак алтайлар жолынды сенин билбейтен. (II. К.) 13. Оштүлөрдөң бис коркыязыбыс, тартыжудан жана баспазыбыс. 14. Менин нёкёрим сценада качан да ойнобогон.

Жандыра кеберлү, алдырар кеберлү ле өмө кеберлү глаголдор.

1. Жүрүмис ырысту болгонына сүүнижип турыбыс. 2. Кийис чөйилер, кижиле өзөр. (Кеп сөс.) 3. Ада-эненнин ижин жаантайын эдижип тур. 4. Жайгыда үренчиктер колхозтын өлөңин жуушкан. 5. Жакшы азыралда турган мал кышкыда да тойынар. 6. Балыкчынын кармагына жаан налим тудулды. 7. Сартакпай, уулын сакыган айас, сабарын үч күнге кыймыктатпай туткан. Онын сабарынын алдына дезе Алтын-Көлдүн суузы түүлип калды. Бу өйдө уулу Кадын сууны жединип экелди. (Чөрчөктөн.) 8. Школго керектү немелерди жаантайын чеберлеп тудун. 9. Бүгүн кере түжине күн көрүнбеди. 10. Качкынды каан деп айдарга меге жарабас: ол тушта мен жалтанчак кижиле болуп көрүнөрим. (II.) 11. Эбиреде табыш жок, караңуул болды, жаңыс ла бир турада от көрүнөт, улустын табыжы угулат.

Албан кеберлү ле такыдылган кеберлү залогтордын кожулталары.

1. Бүгүн „Черт“ деп кинокартинаны келип көригер деп, клубтын заведующийи айттырган. 2. Бистин школдын үренчиктери жети классы божотты. Олор ончозы онон ары үренерге баргылады. 3. Атту улус тургуза ла таркагылай берди, чөл ээн артты. (II.) 4. М. В. Ломоносов бойындын научный ижиле төрөдине сүрөөн жаан туза жетирген. 5. „Тан Чолмон“ колхоз мал өскүрер планын ажыра бүдүрди. 6. Бистин юннаттар жакшынак помидорлор өскүрүп алдылар, эмди дезе арбуз отургузарга турулар. 7. Көп колхозчылар бойлорына жаңы туралар туткылап алды, жаңы чеден-кажаган эткиледи. 8. Фашистский самолёттор амыр жаткан городко бомбалар таштагылап, онын кийининде городты орудиелерден аткылап, не ле немени жемиргилеген. (Кон.) 9. Колхозчылар воскресник эделе, жаңы школ тударга агаштар жыккылаган. Чанак жол чыкса, олор агаштарды тарткылап экелер. 10. Баланы орынга отургус, ойынчыкты туттырып бер. 11. Анчылар кышкыда эки айу өлтүргендер. 12. Командир адын бура тартала, жеткерлү жер жаар мантатты. 13. Колхоз балдардын ясыязына жаңы отургуштар эттирип берди.

ПОЛЬ РОБСОН—АМЫР-ЭНЧҮ ЛЕ JAЙЫM УЧУН ТАРТЫЖАЧЫ.

Поль Робсонды миллиондор тоолу улус билер. Онын жараш, койу уни албатыны жууга удурлажа, амыр-энчү учун тартыжуга кычырып, бастыра телекейге жаныланып турат.

Американский реакционерлер Робсоннын амыр-энчү учун тартыжуга кычырып турган кожондорынан, куучындарынан коркып жадылар. Робсонго радио ажыра куучындаарга бергилебейт, онын кожондорын бичиген пластинкаларды саткылабайт. Атту-чуулу кожончыга концерт өткүрерге жер де бергилебейт. Американский башкарачылар Робсонды истеп, оны өлтүрерге кекенип турулар.

Je Поль Робсон, кандый да истештен жалтанбай, жуу баштачыларга удурлажа, албатылар ортодо амыр-энчү, на-йылыкту жүрүм учун эрчимдү тартыжып жат. Поль Робсон ак-чек санаалу американецтерди Кореядагы жууны токтодорун некезин деп кычырат.

Поль Робсон—советский албатынын жаан найзы. Ол Советский Союзка көп катап келип жүрген, орус тилди үренип алала, бистин кожондорды орустап кожондоп турат.

Поль Робсоннын амыр-энчү учун турумкай тартыжып турганын бийик баалап, ого „Албатылар ортодо амыр-энчүни тыгыдары учун“ сталинский сый берген. (138 сөс.)

Амаду кеберлү ле молју кеберлү глаголдор.

1. Кыра ижин ойинен озо бүдүрерге, колхозчылар мө-рөйлөжип иштедилер. 2. Үредүлү жылды жакшы божодорго, үренчиктер жыл туркунына кичеенип үрендилер. 3. Берген иштен мойноорго жарабас. 4. Эжем ле карындажым одын кессе, мен ологорго болужарым. 5. Колхоз ап соккожың, бис болужарыс. 6. Жаңы бичиктер келгенин уккажын, Атраш ол ло тарыйын магазинге жүгүрер. 7. База эки жыл өтсө, мен зооветтехникумга үренип барарым. 8. Күн өксөп лө келзе, жакы кар шүлүрей берет. 9. Үредүзин токтотпоско, колхозтын бригадири Жакшымаев энирдеги школо үренип жат. 10. Школдын драматический кружогы пьеса тургусса, мен база ойноорым. 11. Отургускан агаштарыс ончозы өс-сө, школды эбиреде жаан сад болор. 12. Үредү жыл божозо ло, бистин класстын үренчиктери Алтайдын жериле таны-жарга походко баргылаар. 13. Тоормон тогolonбосто, улус оны көжүрле кыймыктатты. 14. Андап жүреригерде, слерге кандый ан-куш учурады?

Јӧпсинер кеберлӱ ле јакылта кеберлӱ глаголдор.

1. Бистин ӧскӱрип алган ӧзӱмдеристи ончо улус келип кӧргӧй. 2. Кадын бажындагы тууларга качап бир чыккайым не? 3. Кичинек карындажына чаптык этпе, кӱӱни јеткенче ойногой. 4. Кару Тӧрӧлисти тыгыдалык, ӧштӱлер кӧрӱп, калјуурылагай. 5. Јастыра кӧктӧгӧнин Тая бойы сӧккӧй. 6. Нӧкӧринди ойноорго мендетпе, ол урокторын ӱренип алгай. 7. Эјем киного баргай, одынды мен јарайын. 8. Байрамга белетенер керегинде јуунда куучынды мен айдайын. 9. Экзамендерди јакшы табыштырзан, јайгыда амыраарга да јакшы болор. 10. Чай ассан, чӧйгӧнди ару суула јайып тур. 11. Јаан балдар јер кассын, кичинектери дезе агаштар отургуссын. 12. Чынын айткажын, сен ол ишти бойын этсен, јакшы болор эди. 13. Уйуктазагар баштарыгарды качан да бӱркебегер. 14. Бу школды божотсоҥ, кайда ӱренейин деп турын? Мен он классты божодойын деп турым.

Орус тил ажыра кирген глаголдор.

1. Павел бойынын ордына Јковты дежурить эдерге артырала, бойы библиотекадан книга аларга барды. 2. Аш јуунадар ӧйдин туркунына јетире городтын предприятиелеринин бир кезек ишчилерин колхозторго мобилизовать эткен. 3. Уулчактарды јууп алып, эң јааны командовать этти. 4. Лиза деревнелер сайын јӱрӱп, улусты агитировать эдетен, нӧкӧр Сталиннин сӧстӧрин улуска јетиретен. (Вир.) 5. Бистин областын култьпросветишчилери коммунизмнин улу стройкаларынын једимдерин ишкӱчиле јаткандарга пропагандировать эдип турулар. 6. Јпонияда электростанциялардын ишмекчилери иштин јалын бийиктетсин деп, кӧп катап бастовать эткендер. 7. Советский школ бистин јашӧскӱримди коммунистический кӱӱн-санаалу патриоттор эдип воспитывать эдип турҥ. 8. Ада-Тӧрӧл учун Улу јуу божогон кийининде, городторды ла јурттарды реконструировать эдер ишти јенӱлӱ бӱдӱрип салдыбыс. 9. МТС-тин ишчилери ле механиктери јаскы кыра ижи башталарынан бир ай озо бастыра тракторлорды бийик чындыйлу ремонтировать эдип салдылар. 10. Нӧкӧр Дзержинскийди кааннын башкарузы революционный ижи учун кӧп катап арестовать эткен.

*ГЛАГОЛДОР КЕРЕГИНДЕ ӱРЕНГЕНИН КАТАП КӧРӧРГӧ
КЕРЕКТӱ ТЕКСТТЕР.*

СЕРЕЖА БРУЗЖАК.

Сережа Брузжак билезиле подвалда болгон. Ол ӧрӧ чыгарга албаданып турды. Энези токтодып та турган болзо,

ол серүүн погребтен чыгып алды. Туранын жанынча күлүрөп, айландыра адып, „Сагайдачный“ деп бронеавтомобиль өттү. Онын кийининен кандый да аайы-бажы жок, туш башка чачылып калган петлюровецтер жүгүрүп жаттылар. Серёжанын оградазына казактардын бирүзи кийдире жүгүрдү. Ол калтыражып турды, патронтажын чечип, шлемин, мылтыгын таштады, чеденди ажыра калыйла, огородтордо жажына берди. Серёжа оромго чыкты. Жолло вокзал жаар петлюровецтер качып жүгүргилейт. Олордын кийининен, кызылдарла адыжып, броневи́к баратты.

Жолго бир красноармеец чыгара жүгүрүп келди.

Серёжа сүрекей тыг сүүндү. Ол, шоссеге чыгара жүгүрүп келеле, бар-жок күчиле кыйгырды:

— Эзендик болзын, нөкөрлөр!

Сакыбас жанынан чыгара жүгүрүп келген уулды красноармеец арай жыга табарбады. Ол Серёжанын үстине чукулду чурап келерге сананган, же жинт уулдын сүүнгөн чырайы оны токтодып ийди. (123 сөс.)

(Н. Островский.)

1. Зина кычырып баштаарда, кычырганы жүк арайдан ла угулып турды. 2. Стахановка болуп иштеерим, жаантайын бүдүн жарым нормадан бүдүрерим—деп, Галя айтты. (Ликст.) 3. Өскө дө балдар куучындаган. Олор жакшы иштеерге, ишке керектү жепселдерди чебер тудунарыбыс деп, нөкөр Сталинге сөзүн бердилер. (Ликст.) 4. 1918 жылда Советский ороонго сүрөөн уур жыл болгон. Өштүлөр биске кажы ла жанынан табарып, бистинг черүни кыстап турган. Сибирьди, Уралды, Украинаны актар жуулап алгандар. Актар Царицынга табарары жарт болгон. Царицынды өштүлөр жуулап алза, Москва ла Ленинград аш жок артар, ондо ачана болор эди. Актар оны билип тургандар. Онын учун олор бойлорынын эн ле артык, талдама черүлерин Царицынды жуулаарга ийген. (Сав.) 5. Тарас соктырганынан ондонып келеле, Днестр жаар көрөрдө, казактар кемелерде отуруп алган, кайыктарла эжинип бараттылар. (Г.) 6. Болот Тырмак туй ла үч жашту болордо, онын жүрүми кенетийин кубула берген. (Э—Р.) 7. Журукчы будуктарын бөлүп, аякка уруп, кандый да журукты будуп турды. 8. Бүрүшкүй кире берерде, суунын ол жарадында тегин ле кижинин кийимин кийип алган кандый да кижиге базып келген. (Рык.)

БИСТИНҢ НАҢЫЛАРЫБЫС.

Бистинг айыл-журтыбыстын жанында көп куштар жүрзін деп, бис кичеенер учурлу, балдар.

Куштар бойынын уйазын койу жырааларда да, жаан агаштарда да, агаштын көңдөйинде де жазагылап турат.

Шак онын учун бис жалаңдагы агаштарды, бистин айылыбыстын жанындагы жырааларды да агаштарды үрөп кестирбей, эчкилерге жидирбей, олорды кандый ла бар аргабысла корулап турар учурлу.

Слердин деревнеде агаштар ас болзо, олорды отургузар керек, бу отургускан жажыл өзүмдерди жакшы кичееп турар керек.

Жаскыда кажы ла туранын жанында ла садтарда кара баарчыктын ла өскө дө кушкаштардын уйаларын тургузып салгажын, кушкаштар ондо турлулай берер. Кышкыда ла жастын жут күндеринде кормушкалар жаап, куштарды азырап турыгар.

Эн учурлузы—куштардын уйазын качан да буспагар, олорды өлтүрбегер. Бу керекти бойыгар ундубай жүригер, кичү карындаштарыгарга, сыйындарыгарга ла нөкөрлөригерге айдып берерге ундубагар. (105 сөс.)

ХЛОПОК.

Озогыда Россияда улус күделиден ле кендирден эткен кийим кийетен болгон. Эмди дезе албаты көп сабазында хлопктон эткен бөсти эдинип кийет.

Учёныйлар хлопчатникти „күннин балазы“ деп адагандар. Чындап та көргөжин, бу өзүмге жаркынду күн ле жылу керек болуп жат.

Бисте хлопчатник Орто Азиянын республикаларында, Закавказьеде ле Украинада өзөт. Күннен ле жылудан башка, хлопчатникке анылу кыртыш керек, же эн учурлузы—оны сугаратаны.

Хлопчатникти жайдын туркунына бир канча катап сугаргадый жалаңда өскүрип жадылар.

Хлопок үрендейтен жерди сүрекей жакшы күбүредер керек. Ондый жерди тракторлордын салдазыла эмезе ат жегер салдала сүрүп жадылар. Үрендеерин тракторный сеялкала эмезе ат жегер рядовой сеялкала өткүрип жат.

Хлопчатниктин кылгаларын суйуктада жулуп ла өзүмдердин тбзин жаап турадылар. Жерди жай туркунына канча канча катап абылла күбүредип, кажы ла эки-үч неделенин бажында плантацияны сугарып турат. (112 сөс.)

ЧОЙ, БОЛОТ ЛО ТОМУРАК КЕРЕГИНДЕ.

Томуракты ондор тоолу улус эдип жат. Руда казачылар руда казат. Доменщиктер рудадан чой кайылтат. Болот кайылтачылар чойдон болот кайылып жадылар. Металлисттер болоттон немелер эткилейт.

Олор башка-башка јерлерде иштегилейт, бирүзи бирүзиле тушташпай да јадылар. Је ончолоры бир керек бүдүрөт.

Бистин ороондо, Уралда, Магнитный туу бар. Ондо түни-түжиле пушкадан адып тургандый табыш угулат. Онызы руда казачылар кызыл-күрен ташты—руданы оодып турганы.

Заводто руданы абрачактарга ургылайт. Абрачактар ээчий-деечий баргылап, руданы доменный печкеге антаргылайт.

Рудадан чой кайылтып аларга, домнага кокс-көмүрди ле таш черет салып-јадылар.

Домнадагы изүге салган кокс-көмүр, руда ла таш кайылып, суйук боло берет.

Төрт частын бажында домнадан суйук от ага берет. Је ол от эмес, кайылып калган суйук металл—чой. Суйук чойды јаан сүску сузуп алала, оны болот кайылтып турган јер јаар апарат. (124 сс.)

ТАЛАЙДА НЕФТЬ.

Апшеронский жарым ортолык—сүреен көп нефть бүткен јер. Советский јан төзөлгөн лө кийининде, ондо јаан шинжилу иштер өткүрилген. Нефть јангыс ла кургак јерде бар эмес, је Каспийский талайдын дэ түбинде көп деп јар-талган.

Талайдын түбиндеги јердин терегинде јаткан нефтьти канайып једип алар? Нефть талайдын јарадынан ыраак эмес табылганда, ондо јер төгүп, өнөтийин жарым орто-лыктар эделе, онын үстине буровой вышкалар тургускы-лайтан. Је сыраңай ла көп нефть талайдын јараттарынан ыраак табылган.

Бир катап бир ортолыкка бурильщиктердин бригадазы келген. Ол ортолык сүреен кичинек болгон: јер өрүмдейтен инструменттерди, двигательдерди, аш-курсакты, тура тудатан материалдарды керептен ортолыкка түжүрип ийерде, ортолыкта бош јер јок боло берген.

Ортолыкта бир канча вышкалар тургускан. Је удабай ондо вышка турар јер јок боло берген. Ол тушта советский учёныйлар ла инженерлер бек болот буттарлу металлический площадкалар эткендер. Ондый „отургушты“ аңылу кереп талайга апарала, талайдын түбине тургузып јат. Онын үстине дезе јердин терегинен нефть чыгаратан буровой вышка тургузылып јат. (141 сс.)

(Б. Протопоповтын бичигени аайынча.)

ЭРЕНИСТЕР.

а) 1. Агаш-тажы жараш бүткен кеберкек кеең өзөк жатат. (А.Сар.) 2. Кыр бажында тамырланган күннинг жаркыны ойноды. Беш бригада бөлүнгөн, беш өзөккө көндүктү. Машинага жекилеген семис аттар желгиледи. Тракторлорго тизилген косилкалар жалтыражат. Трактористтер рульдаган темир аттар быркыражат. (А. Сар.) 3. Эмдиге уйуктап болбой жаткан жети жашту Кичеемкей түниле жанып бараткан куулардын табыжын узак угуп жадала, кара көзүн жумуп, жуурканыла бүркөнип алды. (П.К.) 4. Же кожонду жалаң деп адалганы кичинек учуралдан улам эмес, жаан учурлу керектен улам болгон. (Чап.) 5. Мурзык өбөгөннүн аткан огы жерге түшпөс, атту-чуулу аткыр кижин болгон. Же ол өбөгөннүн каткырганын бир де кижин көрбөгөн. (Чап.) 6. Бистин колхозто чанакка жекедий аттар көп. 7. Карыган кайчы жылбиркеп уккадый чөрчөктү таң атканча кайлаган. 8. Жаркындалган жарык күн жердин үстин жылыдат. Улуу башчы Сталин жөнүлөргө жетирет. Чийин берген закону чике жүрүмгө баштайт. Чийе тарткан планы Ада-Төрөлдү байыдат. (АД.) 9. Бийик тайганын кайылбаган ак кары суркурап жатты. (АД.) 10. Таң чолмон көрүндү, таң келгени билдирди. Одуда конгон уулчактар ончозы уйкудан ойгонды. (П.)

б) 1. Бистин айыл ажып бараткан күнгө көлөткөлөңгөлөк болгон. 2. Жаскыда кайылган кардын суузы аккалак болгон. 3. Колхозчылар соккон элбек ажын госуударствого табыштырган. 4. Күн кырдын бажынан чыккалак болды. 5. Кайлап айдар чөрчөктөр алтай албатынын чүмдеген поэзиясынын эн ле жаан үлгөрлеген кебери болуп жат. 6. Аш үрөндөер сеялкада иштеп турган нөкөр Анчинов нормазын эки жүс процентке бүдүрүп жат. 7. Бистин клубка жылбиркеп көрөтөн кино келди.

в) 1. Көк бачым өспөс кыштудан жайлуга көчөтөн ойди карыган уйлар ээзинен артык билип, жас келзе, кар кайылза ла, тын мөөрөжө беретен. (П.К.) 2. Октунын энези байларга тере ийлейтен ле тон көктөйтөн ус болгон. (П.К.) 3. Одынга жыккадый агаштар бистин өзөктө көп. 4. Жерден тудуп алган эликтин балазы кижиден коркыгадый эмес болды. 5. Жаскы күнде эдетен жаагы талбас алтын күүк. Жаш агаштын бүрлерин жайылта эткен алтын күүк. 6. Захар өбөгөн бир күннинг туркунына иштейтен ишти балдарга эртен тура айдың береле, эниргери жакылтаны калайда бүдүргенин шиндеп көрүп туратан. (Мус.) 7. Жыргап, ойноп жүрөтөн жылу жакшы жас келди. 8. Фронтко баратан отрядтар беш күннинг туркунына амырады. 9. Жер казатан экскаваторлор тапканы—техниканын база бир жаан жедими.

ЫЛГАНАЧЫЛАР.

а) 1. Сталинди көрүп, бүгүн оны албаты ийделу күнлө түндөйт. Сталин берген ырысты чүмдөп, онын ады-чуузына кожондоп турум. (Ул.) 2. Общественный малды корып алып, малчылар колхозтын жөөжөзүн элбедип жат. 3. Орджоникидзеинин адыла адалган колхозтын жылкытоварный фермазынын ишчилери, бойлорынын ортозында социалистический мөрөйдү элбеде өткүрүп, общественный малды жүс процентке корып алган. 4. Жүрукчы Басыгин, бир күчүк таап алала, оны азырап алган. (Нов.-Пр.) 5. Агаш-кырга тайанып, чанкыр тегериде күн жарыды. (П.К.) 6. Ай кананын жайылтып, эткен күүкуча берди. 7. Жуугындагы агашка Балда барып, эки койон тудуп, таарына салып, талай жаар ойто келди. (П.)

б) 1. Ыраактан келген кырдын учына жууктап келеле, Ады-Жоктын адазы, тегери жаар көрүп, нени де шүүнө берди. (П.К.) 2. Кошту деп уй, өскө уйларды баштап алала, кырды өрө орык жолго баратты. (П.К.) 3. Каскактын алдында Кыралайдын суузы, кардын суузын бойына кожуп алала, агаш-ташка согулып, жүс башка кожондоп, алтан башка кыйгырып жатты. (П.К.) 4. „Андап барата, уятка түштин. Иш устан жалтанат деп айткан сөстөрдү уккан бедин?“ (Кр.) 5. Олор барала, эки башка отурдылар. (Кр.) 6. Өштөн келген өштүнү өлтүрө тепсей базалык, ырысту төрөл жеристи ылтам корып алалык. (Канду жуудан чыгала, сенин сынын серизин, калапту баатыр бололо, менин жүрүмүм макталзын. 7. Уккан-көргөнүн айдып береле, ол оной ары жорто берди. 8. Аш жаны ла быжып, саргарып келгенде, хомяк кышкы азыгын белетейт. 9. Бир күнде амырап жатса, кула чычкан, мантап келеде, сынган буттарынын балузын ийне тижиле кемире берди. (Ул.)

в) 1. Онойып жүргенче, каргаалар уйа тартып, жымыртказын салып, балдарын жарып алала, олорды азыраар. (П. К.) 2. Кула чычкан ыйлаганча жажыл жараш өлбөгө жетти, ийне тижиле кыркып ийеле, алдындагызынан алты артык, озогызынан он артык болуп, ойноп, мантап жүрө берди. (Ул.) 3. Ырысту бойым жүрүп, күн ашканча ойнодым. 4. „Тегин жерге калыраганча, керектү жерде күчинге тузалаң деп, стенеге темдектеп сал деер эдим“. (Кр.) 5. Чөйгөндө чай кайнаганча, агчынын санаа-зы токтобой турды. (П. К.) 6. Көп болуп, чөп болгончо, ас болуп, чоң болзын. 7. Курсты божотпогончо, жанын жок деп, Сондобосов эрдин кыймыктады, шыбыштанды. (П.К.)

ЧӨЛДӨГИ КҮН.

Кижиге журтап жадарга туулардын эп жок болгонун сана-
нып барадала, Сергей үргүлөп, уйуктай берген ошкоч. Он
жанынан нени де көрөлө, бу не болотон деп, танып болбой
баратты. Олор богочыдан талайдын чичкечек булуны жаар
түжүп жаткан эмтир. Ол булунда жаан эмес журт турды,
онын туралары каталыжа тургандый көрүнөт. Устинен
төмөн көргөжин, ол журттын кичинеги бир ле кучак бол-
годый.

Күн, жердин кырынан жаңы ла артылып чыгып келип,
бойынын сүүнчилү тегеригиле сүрекей жарыдып ла изидип
турганына кижинин көзи кылбыгып турды.

Кайа-таштар ла төндөр кезик жерлерде сүрекей жарык,
кезик жерлерде жарымдай көлөткөлөнүп калган, бойлоры ор-
тодо ойногылап турган чылап, өңдөрүн кубултып турган-
дар. Ыраакта, булунды жакалап турган төндөрдүн ары жа-
нында, тегеринин бөлүгү чилеп, оныла тудушталып кал-
ган, жетире танылбай турган туулар көгөрип көрүнөт. Туу-
лар көп көрүнгилейт: олор удура да көрүнүп келет эмесе,
жолдын эки жаныла ырай береле, торт жолды кечире тура
бередилер. (127 сс.)

(П. Павленко.)

МУМУ.

Эңир кирип бараткан. Герасим, сууны аяктап, арайы-
нан басып барды. Суунын жарадына коштой балкашта
неме элбегдеп жатканы ого көрүндү. Ол эңчейин көрөр
болзо, апагаш, кара чокырлуу, кичинек, арык күчүк, бар-жок
күчиле кармактанып, жылжыркай балкашка тайкылып, суудан
жаратка чыгып болбой турган эмтир. Герасим көркий, кү-
чүгөшти көрүп турала, жаңыс колдоп тудала, койынына су-
гуп, жаан-жаан алтап жанып ийди. Бойынын кыбына келеле,
күчүкти орыннын үстине салып, уур тоныла жаап салала,
озо баштап таскактан салам экелеле, онын кийининде
кухнядан сүт экелди. Күчүкти жапкан тонды араай ачала,
саламды төжөп береле, сүттү аяагын орынга тургусты.
Өлүмнөң айрылган күчүк үч ле неделелү болгон,
көстөри де бу жуукта ла ачылган учун, онын бир көзи ки-
чинек деп билдирип турган. (110 сс.)

(И. С. Тургенев.)

ЛОМОНОСОВТЫН ЛҮРҮМИНЕН.

Бир крестьянин кандый да жаңы книга экелгенин Ломо-
носов угала, тургуза ла ого барды. Ол крестьяниннен
книгаларды жүк арайдан сурап алып, буттарын жерге де

тийдирбей, айылына жүгүрүп келди. Онын бичик кычырарга жүүзөп турганын адазы жаратпайтан. Анчадала онын бий энези оны бичик кычырып турганы учун арбап, кезикте кннгаларын да блаап алатан. Онын учун ол бичикти улус уйуктап калганда кычыратан.

Бу да тушта ол, тун кирерин сакып алала, жангы кннганы тан жарыганча кычырган.

Москвада не ле немеге үренип турганын Ломоносов бойынын үредүчизинен уккан. Айдарда, кижн көп немеге үренип алгадый Москвага баратанын, ондо школго кирип алатанын сананып жүрди.

Михаил айткан сөзинен качан да жангаксыбазын адазы билип турды.

Балык тарткан улусла ол Москвага үренерге атана берди. (106 сс.)

АГАШ КЕСКЕНИ.

Күн жарыткалакта, чалыннын соок, ак жабынтызы бастыра немелерде жатты. Күнчыгыштын билдирбей жарып турган жаркыны жукачак булуттарла жабылган теңерини де жарыдып турды. Агаштын тым турганын жангыс ла агаштын ортозында учуп жүргөн кушкаштардын канаттарынын каа-жаа угулып турган шылырты эмезе жердеги шалыраган табыштар бузуп турды. Кенетийин кандый да табыш жаңыланала, агаштардын куйузында жоголып калды. Табыш катап угулып, кыймыктанбай турган агаштардын бирүзинин бажы кенетийин кыймыктанып, онын чыкту жалбырактары шылырай берди. Агаштын ортозында малтанын тунгак табыжы угулды, чыкту жаш такпайлар, чалынду бөлөнгө тужуп, малтанын чатылдаганы угула берди. Агаш бастыра бойы силкинип, бүктелип барала, бойынын төңөжинде жайканып, түргөн түзеле берди. Бир кезекке тым боло берди, агаш база катап ээлип, тызырада сынып турганы катап угулды, будактарын сындырып, бүрин жайып алала, бажыла чыкту жерге барып түшти. (121 сс.)

ЧӨЛ.

Машиналар, булуттый тобракты буркурадып, жалаңдагы уйуктап калган колхозтын оромына киргилеп келерде, сыраңай терең тун болгон.

Үч сутканын туркунына идиргеннен барбай, аш беле-теерин башкарып турган уполномоченныйды бедреерге Сергейдин адазы ла Зотова Вера баргылады. Сергей шофёр-лорло кожо машиналарда артты.

Казылып калган чөллө узак тондолып жүргенине ол сүрекей чылап калды. Июль айда, тал түште, чөл сүрекей тынчу, сүрекей изү. Кей көсти жүргинделтип турарда, көрөргө дө жаман болгон. Цикадалардын кыжурууш униле чуркуражып турганын угарга, оноң жаман болгон. Серёжаның кулагы эмдиге ле шыгыраганча болгон, соок неме ичер күүни келип турды. Чөлгө ол эмди бир ле жылбиркебей турды.

Серёжа, машинаның кабинказынан чеберленип чыгала, чылап калган буттарын керилтип түзеделе, машиналарга коштой басып барды. Түн кургак, кату болгон. (113 сс.)

(П. Павленко.)

КУБУЛБАСТАР.

1. Өзөк өрө от күйет. (Табышкак.) 2. Ол кирген бойынча, оынды жерге таштайла, эки колын оттын жалбыжына түрген сугуп ийди. (П. К.) 3. Эбиреде агаштарда жайдын кушкаштары, келип жаткан жайды ончолоры бойлорынын тилиле уткуп, кожондожот. Ол кушкаштардын ортозында жангыс ла баарчыктардын үни комудалду, чочыңкай угулып турды. 4. Токулдамалар шыңкылдууш униле кожондожып, өрөртинен төмөн жерге түжүп турдылар. 5. „Бу, слерге письмо келди, бектеп тудыгар“—деди. (П. К.) 6. Таңдакталып таң көрүнди. (П. К.) 7. Экскурсанттар кедери турган бийик тууга эрте чыгарга мендеди. 8. Бистин орус тилдин үредүчибис алтайлап эрмектежерге үренип алды. 9. Задачаны балдар чын бодоп салды. 10. Эртен-эңир эдетен ээги талбас алтын күүк, жай келгенине сүүнип, жангылада эдип турды.

6) 1. Жангыс кижжи бүдүрүп болбос ишти экулеп, үчүлеп бүдүрүп турдыбис. 2. Бистин колхоз жайгыда азыралды артыгыңча белетеп алган. 3. Колхозтын жөбөжин анаар-мынаар этпей, сүреен чеберлеер керек. 4. Урокты тарый-тарый көп катап кычырбай, бир катап лаптап кычырганы торт. 5. Ишти качан да чала-была, мендей-шиндей этпей, жакшы эдер керек. 6. Советский албаты табарган өштүни күүн-кайрал жок оодо согорго белең. 7. Советский Союзтын көп миллион албатызынын жүрүмү жылдын жылга жаранат. 8. Ада-Төрөл учун Улуу жууда алган жеңүлерибис чактын чакка ундулбас. 9. Коммунизмнин улуу стройкаларын ойинен озо бүдүрери учун бастыра албатынын социалистический мөрөйи күнүн сайын элбеп жат. 10. Жаскары кышта түнде соок то болзо, түште күннүн чогы жылу болуп жат. 11. Эңиргери күн соой берди. 12. Ыраактан кандый да сан башка табыш угулды.

ЭРТЕН ТУРА.

Күн чыккалак, эбиреде карануй болгон. Энирде ажанар тушта ондый карануй болгондо, туранын ичине бөкөнөктөр учуп келбезин деп, улус жарыткышты күйдүрбейтен. Күнчыгышта теңери чокум кызыл өңдү, жалбыш ошкон боло берди. Эмди ле тепкиштег чыгып келген чилеп, күн жылтырап, көрүнүп келер. Же туулар ла талай уйуктаганча болгон. Талай тошло бүркөлип калгандый, онын көтөлтирим үстиле, асфальттын үстиле жүгүргөн чилеп, кижиге жүгүргөдүй көрүнөт. Туулар десе... туулар уйуктап отурган куштарга түнөй көрүнүп турат. Куштар бажын канадынын алдына жажырып алала, агашта отурза, кушка түнөй эмес, карагайдын жаан чочогойына түнөй көрүнөт, туулар ондый кеберлү көрүнөт. Туулар кобыларын, агын суулу өзөктөрүн ле жылым таштарын жажырып, тегерийте түрүлүп калган жадарда, кичинек, эрикчендү болуп көрүнөт. Богочыга чыгатын жол сүрекей толгой болгон учун, жол жүк жирме метрге жуук көрүнүп жатат. (120 сс.)

Бичиирге уур кубулбастар.

1. Ыраактан жиниттердин кожондоры каа-жаа угулып турды. 2. Бис сонзун клубка лекция угарга барарыбыс. 3. Кенетийин жолдын тууразынан мүркүт учуп чыкты. 4. Башкүп шуурганду кар жааган. 5. Кардын алдынан анан-мынан чечектер көрүнүп турды. 6. Эликманар жаар баратан жол мынаар, сол жаны жаар, барган. 7. Энем көнөккө толтыра сүт саап алды. 8. Чылап калган шонкор бийикте жүк арайдаң ла учуп турды. 9. Бистин школдын үренчиктери быжыл үредүлү жылды жакшы божоткон. 10. Салкын, араай өңөлөп, каалганы ачып ийди, садка эзин жетирип, жажыл бүрин жайкады. 11. Бу жуукта малчылардын областной жууны болгон. 12. Мен лектордын сөстөрүн жарт угарта, жуугында отуруп алдым. 13. Бис кийининде куучында жар болуп, жөптөжип алдыбыс.

УЛАНТЫЛАР.

1. Чөрчөкти улус жебрен чактан бери билер. 2. Чечен тилдү, керсе көгүстү улус жебрен чактан ала чөрчөктөрди таап, өскө улустарга айдып туратан. 3. Чөрчөктөр бичикке базылбай, сөслө айдылатан учун, олардын кезик жерлери кубулып, эмезе жылыйып, эмезе кожулып та туратан. 4. Эрмеш эликтин кийининен сүрүжерге, агаши аразы жаар барды. 5. Кыр ажыра кайыш кестим. (Табышжак.) 6. Бүгүнгү күннен ала ошон артык иштеерис деп, малчылар молжу алдылар. 7. Жус будакту бай теректин төзінде,

жалбак таштын үстинде, алты кулакту кара айгырдын уйуктап жатканын көрүп алды. (Ул.) 8. Малчы-Мерген бир ондонып көргөндө, кара агаштар бажыла учат, база бирде көргөндө, жаан талай үстинде жүрөт. (Ул.) 9. Айыл ичине улус ол ок тарыйын толо берди. 10. Көк талай кечире, жүс жерлерди ажыра пионерский слёт керегинде кожон-жалкын жайылып барар. (Маяк.) 11. Ленинниг—Сталинниг кереги учун тартыжуга белең бол!

КОЛБОЧЫЛАР.

1. Бойы тутамча, же үни талайча. 2. Бирүзи баралы дейт, экинчизи десе жадалы дейт. 3. Отурганым ойдык, тепкеним десе темир тепкиш. 4. Бойы турада, кежегези десе тыштында. (Табышкактар.) 5. Күн, кей ле суу—бистин эн артык нажыларыбыс. 6. Бис жалаңдарла да, агаш аразыла да, чөлдөрлө дө өдөрибис. 7. Та суунун табыжы, та көп улустын эрмектенгени бир үнге биригип, угула берди. 8. Бирде салкын шуулап турды, бирде жаңмыр жаап турды. 9. Кайындар да, аспактар да, четтер де—бастыразы жажара берди. 10. Мен бүгүн эмесе киного эмесе театрға барарым. 11. Ефимова Валяны Артекке ийген, ненин учун десе, ол үредү жылды жаңыс ла бештерге божоткон. 12. Кышкы күн чыгып келди, же соок ол ло бойы турды. 13. Бис мешке-леп жүрөле, бу жаан эмес четке кирдибис, же ондо нени де таппадыбыс. 14. Таалам бирде андап жүрөт, бирде биске чөрчөк айдып отурат. 15. Коммунизм тушта городтын ла деревнелердин ортозындагы башказы чек жоголор.

ПЕРВОВЫТНЫЙ УЛУСТЫН ЖҮРҮМИ.

Жарым миллионго жуук жылдар мынан озо бистин ороонунун көп бөлүгү калын тошпо бүркөлип калган болгон.

Чактар ээчий чактар өткөн, тош табынча кайылып турган. Тоштын кайылары түштүктөн башталган. Түштүкте баштапкы улус табылган.

Олордын жүрүмү сүрекей уур да, күч те болгон. Эбиреде жерлик андар, сүреен жаан мамонттор ло айулар басып жүрөтөн. Улус куйларга ла жерден казып эткен айылдарга кирип, ол андардан жажынып туратан. Улус өлөгнниг табылдарыла, жилектерле, өлтүргөн андардын эдиле курсактанып, өлтүргөн андардын терезин кийип жүрөтөн. Улус биригип андайтан. Же ондо до олорго сүрекей күч болгон.

База бир канча чактар өткөн. Улус бойлоры от чагып аларына ла таштан да, агаштан да, сөөктөн дө керектү жепселдер эдин аларга үренип алган.

База бир канча мун жылдар өткөн кийининде, улус тузалу өзүмдерди өскүрерин ле јер ижин иштеерин баштаган. (123 сс.).

ТУРИСТТЕРДИҢ ПОХОДКО ШЫЙДЫНГАНЫ.

Ўредүлү жыл божоордо, бис Алтын-Көлгө экскурсияга барарга шыйдындыбыс. Је походко барарга бис кышкы каникулдан бери белетендибис. Географический кружоктын балдары походтын планын тургузарда, Алтай керегинде литератураны ла Алтайдын картазын јазап шиндеп үрендибис. Маманов Бопош ло Эринов Карачы Алтын-Көл керегинде кружокто доклад эттилер. Ажындыра бис базытка ла кырларга чыгарга таскадыбыс.

Бырысту күн једип келди. Күн бийик туулардын кийининен чыгып ла келерде, пионерский горн өзөк ичине жаңыланып, балдарды ойгозып ийди. Бис өдүк ле кийимибисти түрген кийип алып, азыкту ла керектү јепселдү жүктенчиктерибисти жүктенгенче, школдын јанына бардыбыс. Ондо бисти апаратан машина белеп турды. Беш минуттын бажында төрөл колхозыбыстан атана бердибис.

Походто көп кайкамчылу немелер—агаштар да, куштар да, балыктар да, коныстар да—көрдибис. (106 сс.).

Башбилдирткендү колбочылар.

1. Аңчылар бүгүн тайгага чыкпады, ненин учун дезе, түжиле шуурганду кар јааган. 2. Сууген төрөлине туза јетирер деп, јашөскүримдер наукаларга кичеенип үренип турылар. 3. Бистин областьтын колхозторы быжыл аш јуунадар ишти өйинен озо божоткондор, ненин учун дезе, бу иште сүрекеј көп комбайндар, аш кезер ле аш согор машиналар, тракторлор турушкан. 4. Колхозтын уйларын кабырып турган пастух уйларды койу өлөндү јерлерде одорлодып турган, онын учун колхоз сүт саап алар планды ажыра бүдүрген. 5. Јаан јанмыр јаарда, суулар јарадынан ажынган, онон улам јорыкчылар суунын јарадында конгондор. 6. Јолды кар туй бүркеп салган болгон, онын керегинде мен јол ортозынан ойто бурыгам. 7. Чапкан өлөң ајас күнге кургап калган болды, онын учун оны оболоорго јенил болгон. 8. Балдар көп балык тудуп алдылар, ненин учун дезе, бу сууда балык сүрекеј көп болгон. 9. Өзөктин ичинде койу туман турган, онын учун јууктагы агаштар ла өзөктин суузы көрүнбей турды. 10. Общественный мал тойу ла јылу кыштазын деп, колхозчылар көп өлөң лө јылу кажагандар әдип алды.

БӨЛҮГЕШТЕР.

ЫШТАГЫ ӨРТ.

Күн там ла кызарып турды, борозымак-сары өндү туман көк тегерини бүркеп, кажы ла час сайын там ла карарып турды. Ыраактагы не ле немелер тумандалып, ышла бүрке-келе берди. Куйук жыт жытанды, байла, кайда да жышта өрт чыгала, тын күйүп турган, је кайда—жуук па, ыраак па, кем де билбей јат. Жыш күйгенде, өрттин кургак туманы ла күйгектин жыды өрт болуп турган јерден кезикте јус беристеге јетире јайылып јат.

Жорык жүрген улус тегери јаар көрөрдө, тегерини кубалла јаап салгандый көрүнди. Күн јүк арайдан ла көрүнип турды. Кара жышты өткүре јирме беристеден ажыра барар керек болгон. Эки јанынан сүрекеј жоон, бийик чибилер ле тыттар турды, олордын ортозында кажы ла јаны јаар кижі өдүп болбос жыраалар өзүп калган. Түштин жарыгы койу ағаштарды өткүре јолдолып көрүнип турды, энирге јетире узак та болгон болзо, жыш ортозында күс-тин энгирі ошкөш карангуй боло берди. (123 сөс.)

ХОРЬ ЛО КАЛИНЫЧ.

Мен бу күнде андаарга, төрт час сондойло бардым. Онын кийининде Хорьдын айылына база үч күн өткүрдим. Мени жаңы таныштарым сүрекеј јилбиркедип турды. Олор не-нин де учун меге бүдүнип, менен бир де кемзинбей куучындажып турды. Олордын куучындарын јарадып, јилбиркеп угуп туратам. Эки нөкөр бирүзі бирүзине бир де түней эмес болды. Хорь кандый ла керекти ондоор кижі, иште јанынан јакшы билер, ишти башкаарын да аайлап турар, бойы керсү де. Калинычтын будына кийгени талдын терезинен өргөн өдүк, керектин аайын ондобос, улустын ла сагыжыла јүрер. Хорь айыл-јүрт тудуп, эмені акча да јууп алган, баринле база өскө дө јамылуларла эптү јаткан. Калиныч талдын терезинен өргөн өдүктү, јүк ле курсагына ла жүрген. Хорь санаалу, уккур, јаан билелү болуп алган. Калиныч бир тушта база айылду болгон. (112 сөс.)

(И. Т у р г е н е в.)

1. Кадын Алтайдын эн ле јаап, терең ле түрген суузы болуп јат. 2. Боркон до бисле кожо јорыктап барар 3. Советский јуучыл неден де јалтанбайтан. 4. Тоорчык керек десе таң атканча да кожондоор. 5. Јок, ол менин ручкам эмес. 6. Бүгүн клубта лекция болгой не? 7. Слердин кызыгар Кавказта болгон беји? 8. Ыкү, ийт чилеп, үрүп турар. 9. Эјем келип јүретен эмей. 10. Ады тын арыган ош-

кош билдирди. 11. Адым туйлап, чек там барды. 12. Себининг суузы Калынга кирип жат ине. 13. Сен „Разлом“ деп киноны көрбөгөн бедин? 14. „Сен эш неме билбес, тенек койонок эптирин“—деп, уулчагаш азыранты койоногын кезетти. 15. Чике-Таман богочы бистинг жерден ыраак па? 16. Бис адамла экү андап, бийик каскактарга да чыгып, терен сууларды да кечип жүрөтенибис. 17. Эжен отпускка келип жүрбеген беди? 18. Кудабай ла Майныс та Таратыга иштеп баргылады. 19. Сыгыннын турган жерин карындажым ла билер. 20. Лиза бийик кырга чыккан ошкош болды. 21. Салкынду күнде Алтын-Көл, казанда кайнап турган суу чылап, чапкындалып турат.

Бөлүгөштер ле колбочылар.

1. Кожондордо, чөрчөктөрдө, үлгерлерде Алтайдын жаражы ла кеени чүмделип ле макталып жат. 2. Кожондордо, чөрчөктөрдө, үлгерлерде—бастыразы албатынын жүрүминен алынат. 3. Школдон бирде балдардын кожоны угулат, бирде барабаннын күлүреген табыжы жаңыланат. 4. Бистинг ороондогы жайым ла ырысту жүрүмдий жүрүм бир де капиталистический ороондо жок. 5. Бирде суунын шыркырап акканы угулат, бирде салкыннын шуулаганы жаңыланат. 6. Жадаган буудайды жаңыс ла күскиде үрөндөер эмес, же жаскыда да үрөндөер аргалу деп, озогы тузжында бир де кижиле билбеген. 7. Балада жараш ойынчыктар ла журукту кийимдер бар. 8. Москва бистинг Төрөлибистинг столицасы болуп турганын үрөңчик бала да билер.

Кыйгылулар.

1. „Калак! Сен ондый ишке чыдажарын ба?—деп, Васька чортонноң сурады.—Андап барала, уятка түштин. Иш устан жалтанат деп, айткан сөстөрдү уккан бедин?“ „Батаа, нажым! Чычканды тутпас деп! Чычканнан болгой, жаан балыкты да тудатам“. (Кр.) 2. „Э-э, бараксан турна, сенин буттарын турганы ла экү туры ине!“ 3. „Ой, бараксан турна, сенде бир де тиш жок туры ине!“ (Чөрчөктөң.) 4. „Калак-кокый, кайран балам, Малчы-Мерген баатырым, көк буканы ары агыт, бустап ийген уни коркушту.“ (Ул.) 5. „Ах, сен, чөлим, сен телкем чөлим, элбек жайылдын! (Кольц.) 6. „Э-э, төрөл Алтайым, көп жылдарга мен сени жеңил бурымла тепсеп жүрдим“. (П. К.) 7. Эх, оны билген болзом, келбес эдим. 8. Э-э жайла! сеге туштаарымды билбедим. 9. О, кандый соок, узун кыш! Онын учы-бажы болор бо? 10. Батаа! мынын жаражын не деп айдарын.

КҮКҮРТ ТУЖЫНДА.

Кенетийин Егорушканын сыраңай ла бажынын үстинде кулак тунгадый, коркушту жызырт угула берди. „Трах-тах-тах!“ деп, күкүрт жарт чыдырап, тенериле жайылып, кайда да алдындагы чанактын жанында, эмезе ыраак кийининде согулган чылап, оңон ачурканып, үзүктелип турала, — „траа!“—деп күркүрей берди. Озогы жалкындар жангыс ла коркушту болгон, мындый ок күкүрт тужында олор каршулу болуп билдиретен болгон. Олорды көрбөскө, нени эдер керек? Егорушка кайра бурулып көрөр деп шүүнди. Ол ажарынып, оны шиндеп турганынан коркып турган неме чилеп, төрт тамандап алып, алакандарын үлүш жүктин үстине жылдырып, кайра бурулып алды.

„Трах, тах! тах!“—деп, онын бажынын үстинче өдүп, кошту абранын алдына келип түжеле, „ррра!“ деп жарыла берди.

Егорушка ичкери түргөн бура согулып, бастыра эди калтырашкан бойынча, кыйгырды:

— Пантелей! Таада!

„Трах! тах! тах!“—деп, ого тенери каруузын берди. (122 сс.)

(А. П. Ч е х о в .)

ОРФОГРАФИЯНЫН БАСТЫРА БӨЛҮКТЕРИНЕ БЕРИЛГЕН ТЕКСТТЕР.

УЧУП БАРАРДЫНГ АЛДЫНДА.

Күс жууктап келгенде, куштар үүрлежип, бойына курсак бедреп, агаштын ортозы жаар учкылайт.

Үүрге канча ла кире көп куштар кожулганы жакшы. Жүс эжер көс, жүс эжер кулак өштүни көрүп, жүс оос ло жүс тумчук өштүнин табарузына кайра согулта берерге белен болот. Өштүни эң озо көргөн куш, чыйкылдап, ончолоры туш-башка качсын деп, сыгырып ийет. Бирүзи жеткерге кирзе, өскөлөри, өштүлөрдү коркыдарга, тал-табыш чыгаргылайт.

Үүрде бойынын ээжизи бар: бирүзи ончолоры учун, ончолоры бирүзи учун. (67 сс.)

КЕЙЛЕ ЖҮРЕР ЖОЛ.

Бистин орооннын бастыра жолдору, Москва жаар барып, Москванын жанында биригип жат. Түни-түжиле куулежип, поездтер вокзалдарга келип турадылар. Москвада эки-жангыс вокзал эмес, тогус вокзал.

Калганчы жылдарда олардын тоозына база эки вокзал кожулган—бирүзи кейле, экинчиси суула жүрерининг вокзалдары. Слер эмди Москвага жерле де, суула да, кейле де барар аргалу.

Самолёттор бойынын вокзалына, расписание аайынча, чокум өйдө једип келедилер. Пассажирский самолёт бу једип келди, оны ээчий грузовой самолёт, бу дезе почтовый самолёт учуп келди.

Пассажирский самолёт Москвага тотко карарып калган улусты эжелди. Олор бүгүн эртен тура Кара талайдын суузына эжингендер. Ондо сыранай жылу, бистин Москва да дезе күс једип келген.

Экинчи самолёт атанарга белетенип туры. Пассажирлер, тепкишти өрб чыгала, тере отургуштарга отургылады. Эмди эжиги јабыла берер, самолёт дезе ичкерилейле, кейге көдүрилип чыгар.

Пассажирлер бүгүн эниргери кар жаап, соок түшкен жерлерге једип барар. Онын учун олор ончозы жылу тондула жылу бөрүктү. (134 сс.)

КӨКТӨШТӨР.

Менин бир көзиме чөп кирди. Мен оны чыгарып турарымда, экинчи көзиме база кирди. Салкынла кожо агаштын боркызы келип турганын мен билип алдым.

Салкынга удур көрүп турзам, эки кичинек көктөш отуры. Көктөштөр тумчугыла кургак агашты токулдадып, чириктен курт-конгыстар јип турды. Олор агашты эрчимдү ойып, көзимче там ла терен кирип баратты. Јаан удабай бир көктөштин јүк ле куйругы көрүнөр болды.

Мен араай агашка јууктап келеле, көктөш кирген тежитки алаканымла бөктөп алдым. Кучкаш тургуза ла тыны јок немедий јада берди. Мен сабарымды онын куйругына тийдиреримде, кыймык та јок јатты. Онын белин сыймаарымда, өлтүргөн немедий јатты.

Экинчи көктөш эки-үч алтам ыраак јерде, будакта,—кыймыктанбай јат!—деп айткандый, аңылу үниле чыйкылап отурды.

Мен кучкашты кыйнабай, туура жүре бердим. (111 сс.)

ЈААН УЧУРЛУ ИШТЕР.

Советский улус нени ле эдер деп темдектеп алза, сүреен түргөн бүдүрип салат. Ар-бүткенди кубултып јарандыар керегинде Сталинский план газеттерде јаралганынан бері төрт лө жыл өткөн. Советский улус дезе эки миллион алты јүс мун гектар јерге агаштар отургузып ла агаш-

өбөгөнгө барарга жеткерлү жер жаар кичине, чыйрак Федя барып туратан. (102 сс.)

(А. М у с а т о в т ы н бичигени аайынча.)

АНТОН ПАВЛОВИЧ ЧЕХОВ.

Антон Павлович Чехов 1860 жылда 17 январьда Таганрогто чыккан.

Антошаны жети жаштуда гимназияга үредерге бергендер.

Гимназияда үредучилердин эн ле артыгы Покровский болгон. Үредүзи бийик, сагышту кизи литература керегинде куучында, балдарды жибиркеди туратан.

1879 жылда Чехов Московский университеттин медицинский факультетине кирген, 1884 жылда университетти божоткон.

Удабай Чехов жарлу писатель боло берген, же врачтын ижин база таштабаган.

Чехов бичииринин бийик кемине жеткен. Толстой Чеховты „прозадагы Пушкин“ деп адаган.

Чехов Ялтада жадарда, онын кару нажылары ла таныштары келип туратан. Куунзеген айылчыларынын бирүзи Максим Горький болгон. (90 сс.)

ТЕГИН ЭРМЕК.

Табылу эрмектер.

„ЛИИТ ГВАРДИЯ“.

Оккупациянын уур кундеринде Краснодардо „Лиит гвардия“ деп жажытту комсомольский организация төзөлгөн. Первомайский школдын жаан класстарынын уренчиктери бу организацияга кирдилер. Организациянын члендери бойынын радиоприёмнигин тургузып алдылар. Олор советский информбюронын сводкаларын ла листовкалар чыгаратандар.

Жуугында жаткан хуторлорго первомаецтер барып туратандар. Бастыра лиит первомаецтер мылтыктарлу болды. Олор бойлорына мылтык-жепселди таап турды. Бастыра „Лиит гвардия“ деп организациянын башчызы Олег Колсвой болгон. (59 сс.)

(А. Ф а д е е в.)

ГОРИ.

Күскиде Горинин оромдорында яблоколор жытанып турат. Теректерден ле яблонялардан сары жалбырактар түжет. Городтын жанында сары кайа тап көрүнөт. Ол кайада сүүри

башнялар турат. Ол Горис-Цимхе деп эски шибее. Шили галереялу турачактар бу кайаны эбиреде жапшыныжып калгандый турат. Шибееден ыраак эмес бир агаш турачак туры. Оңдо нөкөр Сталин чыккан.

Ада-Төрөл учун Улу жуу тужында ого көп офицерлер ле солдаттар келип жүрөтөн. Гориде фронтко баратан полктор төзөлөтөн. Фронтко барар алдында жуучылар нөкөр Сталиннин турачагына кирип, Төрөли учун тынын кыскабай тартыжарыс деп, чертенип туратандар. (81 сөс.)

Суракту эрмектер.

1. Менин чалдар адым кайда? 2. Бычак, малта жогынан күрди кем жазайт? 3. Көк талайдын туманында жаңыс парус агарат. Ыраак ороондо ол нени бедрейт? Төрөл жеринде нени артырат? (М.) 4. Волганы билип жадыгар ба? Оныла жүргөн болзогор, күн чыкканын ла күн ашканын кайкап көрдигер бе? Волганын кезикте тыгып, кезикте тымып турган толкулары чайбалыжып турганын тындап уктыгар ба? (М. Г.) 5. Украинский түнчи слер билеригер бе? Жок, слер украинский түндерди билбей жадыгар! (Г.) 6. Заемге бичиттин бе? 7. Бойыннын төрөл колхозына кандый болуш жетирдин? 8. Урокторыңды кичеенип үренип жадын ба? 9. „Пионерский правда“ деп газеттен амыр-әнчү учун тартыжу керегинде нени кычырдың? 10. „Ырызын сенин неде?“ — деп, нөкөрим менен сураза, мен мендеп, онын колын бек тударым. „Менин ырызым комсомол билемде!“ — деп, бастыра унимле оморкоп айдарым. (В. К.) 11. Советский төрөлис, бистин кару энебис! Сенин жуучыл магыңды кандый сөслө мактайын? Сенин улу ижинди кандый сөслө чүмдейин? Сен көргөн түбекти кандый сөслө айдайын? Калжу-казыр өштүлө сен турумкай тартышкан, телекейдин албатызын сен өлүмнөн айрыган. (Исак.) 12. „Жараш князим, жакшы ба? Эзен-амыр жадын ба? Кандый санаага алдырдың? Эр бойын не кунуктын?“ деп, князьтан куу сурады. (П.)

Кыйгылу эрмектер.

1. Советский албатыга мак! Советский Черүге мак! Улу Сталинге мак! 2. Бастыра ла немени эдерге билери кандый ырыс! (М. Г.) 3. Москваны кижя канайда сүүбес! (Бор.) 4. Албатынын башчызына ла төрөл жерибиске бойыбыстын магыбысты жетирип турыбыс! (Д. Бед.) 5. Бүгүн үндер кандый сүүнчилү жаңыланат! (Д. Бед.) 6. „Көркийим, кандый сүрлү-жараш сен! Мойынын, көстөрин кандый жараш! Чөрчөк жердеги куш ошкош сен! Жунгын кандый! Тумчугын да жараш! Унин де сүреен жараш болбой кайсын! Уйалбай,

көркийим, кожондоп берзен! Ондый жараш бойын кожончы болзон, бистин ортобыста каан-куш болорын сен!" (Кр.) 7. Жакшынак, сүрлү Москва жараш! 8. Пушкин албатынын жүрегинен качан да чыкпас!

9. Ленинниң—Сталинниң кереги учун тартыжуга белен болыгар! (Крупская) 10. Јинт јорыкчылар, слерди уткуп турым! 11. Тыттын бажында отурган тийинниң јаражын не деп айдар!

КҮКҮРТТҮ ЈАҢМЫР.

Бу не? Салкын кенетийин табарып ийеле, оноң ары уча берди. Күкүрт болорго турган эмес пе? Бис јуукадан чыгып келеле, ајыктап турдыбыс... Тенериде кандый да корголјындый јол көрүнди. Изү койылып јат па? Булут јууктап јат па? Ыраакта јалкын јалт этти... Э-э, бу күкүрттү јанмыр эмтир! Айландыра күн јарып јат, јанарга арай ла эрте. Је булут там ла јаанап турды. Өлөн, агаштар—ончозы караңуылай берди. Капшай, балдар! Јаналыктар!

Ыраакта өлөннөн эткен жапаш көрүнди... Капшагай! Бис јүгүрикле ого јеттибис. Јанмыр дезе кандый! Јалан-дар кандый! Жапаштын жабузы өткүре јанмыр тамчылайт. Көрсөн, күн база ла јарый берди! Күкүрттү јанмыр өдө берди. Бис чыгып келдибис.

Јанмырдын кийининде кандый јакшы! Кей ару, чечектин, јилектин јараш јыды јытанат. (112 сөс.)

КОШМОКТУ АЙДЫЛАЧЫДА ТИРЕ ТУРАРЫ.

1. Сталин—бистин мааныбыс. Сталин—јенү. 2. Советский Черү—јендиртпес советский албатынын черүзи. 3. Комсомол—большевистский партиянын бүдүмчилү болушчызы. 4. Советский профсоюзтар—коммунизмниң школы. 5. Москва—Советский Союзтын төс городаы. 6. Ленинград—телекейлик эн јаан городтордын бирүзи. 7. Јалтанбазы, коркыбазы—советский улустын аңылузы. 8. Ленин—коммунизм учун тартыжунын маанызы. 9. Ленин тирү, Ленин жүрүмдү, Ленин тирү жүрер. (Маяк.) 10. Книга—пионердин эн артык нөкөри. 11. Пионер—бүдүмчилү нөкөр. 12. Ада-Төрөлин корыыры—советский кижинин агару молјузы. 13. Пионер—социалистический Ада-Төрөлинин от-јалбышту патриоды. 14. Балдарга јозок болотоны—пионердин молјузы. 15. Пионер—комсомолдын солынтызы. 16. Иван Никитич Кожедуб—сталинский авиациянын мактулу шонкоры. 17. Беш катап беш—јирме беш. 18. Атапастын огы—алты кулаш (кеп сөс). 19. Суунын жүреги—таш, кижинин жүрүми—аш (кеп сөс). 20. Бүгүн эн артык јаскы күн, бүгүн—

Баптапкы Май. (Марш.) 21. Аштын түжүми—ийде, аштын түжүми—ат-нере, аштын түжүмин бийиктеткен кижиге—чактын чакка мак!

ЭРМЕКТИН ЭЧЕНИ ЧЛЕНДЕРИ.

Дополнение.

1. Испанский тилле кудайла, французский тилле најыларла, немецкий тилле бштүлерле, итальянский тилле үй улусла эрмектежерге жарамыкту деп, Римский император V-чи Карл айткан. Же ол орус тилди јакшы билген болзо, ол айтканына үзеери, орус тилде испанский тилдин јаражын, французский тилдин тирү кеберин, немецкий тилдин кату кеберин, итальянский тилдин эрке кеберин, ого үзеери, греческий ле латинский тилдердин кандый бир керекти көргүзерине эптү, байлык ла ийделү кеберлерин таап, орус тилле ончолорыла эрмектежерге жарамыкту болгонун кожор эди. (Том.) 2. Алтайдын сууларынын көстөринин јажын, омордын амыры јоктон онтуларын Сартакпай тындап та, көрүп те чыдашпады. (Чөрчөктөн.) 3. Тенериде бийиктеп, өксөп келген ай уйуктап јаткан улусту тураңы, койу өскөн тал ағаштарды, тураңы айландыра турган чеденди јарыдып ийди. (Г.) 4. Јалкын толыгына јапшынып калган Володяны јарыдып ийди. (Л. Т.) 5. Јаскы күкүрттин кийишинде ағаштын, фиалка чечектин, јыдыган јалбырактардын, карагаттын, јодронын јыды сүрекеј јакшы јытанат. (Л. Т.).

Определение.

1. Тургеневтин, Толстойдын, Добролюбовтын, Чернышевскийдин тили улу ла ийделү. (Ленин.) 2. Аланзу күндерде, менин төрөлимниң јүрүми керегинде уур сананып јүргөн күндерде, сен, улу, ийделү, чындык ла јайым орус тилим, меге болуш ла ийде болуп турган! (Т.) 3. Алтай албатынын јаранып турган экономический ле культурный јадын-јүрүмиле кожо, алтай тил база јаранып өзүп јат. 4. Ару тенери бойынын улу кебериле бистин үстибисте коркушту бийикте турды. Чечектердин јараш, аромат ару јыды көксибиске толуп турды. (Т.) 5. Федя быыраш сары чачту, јап-јарык көстү ле јаантайын јарымдай сүүнчилү, јарымдай алаатып турган күлүмзиреништү, коо сынду уулчак болгон. Онын кийгени сары куйулу чокыр чамча болгон. Јабынып алган јаан эмес, је јангы чекпени

онун чичке жарындарынан арайдан ла түшпей турды. 6. Көпөгөш, кызыл ла ак чамчалу балдар жаратка туруп алала, суула бараткан керепти тын табыштанып, кыйгырыжып, үйдежип турдылар. (М. Г.)

Жөмөлтө.

1. Пионер-инструктор деп атты пионерге дружинанын Соведа адап жат. 2. Аштаган түлкү-кума садка кирип келди. (Кр.) 3. Ойто келип, көрүп турза, жерде пирогтын оодыктары. Киске-Васька каруулдаар ордына, укусту бочконун кийинине ыркыранып, такааны жип отурды. (Кр.) 4. Кулугур-түлкү, агчынын жууктап келеткенин сезип, бойынын изин булгап ийди. 5. „Je сен, менин сыйыным, уйалба! Мындый жараш бололо, кожончы болзон, сен бистин каан-куш болор эдин!“ (Кр.) 6. Бистин үредүчибисти, бистин башчыбысты—Ильичти эске алынып, сүүп жүригер, онын үредүзин билип аларга үренигер. (И. Сталин.) 7. Бистин школдын беш үренчиги Волго-Дон деп каналга экскурсияга барды. 8. Бис кече Чайковскийдин „Евгений Онегин“ деп операзын уктыбыс. 9. Серёжа Горькийдин „Бала тужы“ деген повестьтин кычырып салган. 10. Жаан пароходтор-гиганттар Кара талайдаг Москвага да жедер. 11. Мен кече Павел Васильевич Кучияктын „Эки гвардеец“ деген пьесазын театрда көрдим. 12. Бистин чындык најыларыска-куштарга килемји жетиреликтер!

Обстоятельстволор.

1. Улу орус тил тзөзлип, жаранып өскөнинен бери көп тоолу жүсйылдыктар өткөн. 2. Агаш-ташту Алтайда, алтын чүмдү жалаңда, Сартакпай деп баатыр журтаган. 3. Волганын суузы табыш, мендеш жогынан агып жат. (М. Г.) 4. Кырларда ла бүктерде, эмезе ондо, эмезе мында, жажыл өлөн көрүнип келди. 5. Коштомо аттар чырмайып, бышкырып, буттарын эп жок солуштыра базып турат. (Т.) 9. Ондо, агаштардын ары жанында, деревне, онон ары төңдө ылгый кайын агаштар өзүп жат. (Т.) 7. Волгада ла Дондо улу стройкалар бүтти. 8. Улаганнан, Кош-Агаштан, Кан-Оозынан онон до өскө аймактардан келген озочыл малчылар Москвага журтхозяйственный выставкага бардылар. 9. Коо тайганын колтыгында, көк талайдын жаказында, чобрала жапкан чадырлу, көб-кара эчкилү Кара Таајы кыс бала алдына бой журтап жатты. (Калж.) 10. Оромнон ырысту, сүүнчилү каткы угулды. Онын кийининде кем де бойынын өткүн үниле тын, жараш кожондой берди.

УКТАШ ЧЛЕНДҮ ЭРМЕКТЕР.

ЛЕНИННИНГ КЕРЕЕС ЖАКЫЛТАЗЫ ААЙЫНЧА НЕ БҮТТИ.

Бистин орооныбыста көп фабрикалар ла заводтор, ишмекчилер жадатан көп жаан, жарык туралар тудулган. Журт жерлерде колхозтор төзөлгөн.

Городтордо ло журт жерлерде яслялар, балдар жүрер садтар, школдор, библиотекалар, клубтар ла больницалар эдилген.

Ишмекчилерге ле колхозчыларга амыраар туралар ла санаторийлер ачылган. Жаан турада революциядан озо беш кижжи билелу помещик жаткан. Помещиктер бойлары бир де иш этпес болгон, олордын ижин кулдар иштеген.

Паркка ла чечектер отургускан жерлерге ишмекчилерден ле крестьяндардан бир де кижжи кийдирбейтен, ондо жүк ле помещиктин балдары жүрер учурлу болгон. Эмди ондо балдардын туразы төзөлгөн. Мында адазы-энези жок өскүс балдар жадат.

Бу тураны балдар, бойынын төрөл айылын чылап, сүүп жат. (105 сөс.)

АГАШ ОРТОЗЫНДА.

Агаштын жаказында кайындар, аспактар, липалар, клёндор ло дубтар өзүп турган, онон ары ондый агаштар астап, тудуш барган чибилер болуп, онон ары жулма карагайлар көрүнип турат. Онон база ла алыш-колыш агаштар боло берди. Ол агаштардын төзинде кузуктын койу жыраазы, जोдро, беле ле сөлүзіндү баргаа өлгөн өзүп жат.

Күннин жаркыны агаштын бүрине тийип, агаштын баштарын чокум жарыдып турат, койу бүрди дезде жүк ле каа-жаа жерлерде өткүрө чалып, जोлдолып, жерге тийет.

Куштардын табыжы торт угулбайт: олор койу агашты сүүбейтен. Удот деп куштын кунукчыл уни ле сойканын чугулду кыйгызы каа-жаа угулат. Көп унчукпай, жаантайын жангыскан жүретен сур-боро кушкаш, жараш жунгын жалтырадып, агажын кезип салган ак жерди кечире учуп барат... (102 сөс.)

(И. С. Тургенев.)

ТИЙИНГ.

Тийинг ийне бүрлү агаштар аразында жүрүп жат. Ол кузукла, жилектерле, үрендерле азыранып жүрет. Бойынын курсагын тийинг алдындагы тамаштарыла эптү алып, оозына салат. Тийингнин сыны жирме беш ле сантиметр кире

болор. Ол узун быыраш куйрукту. Кулактары курч. Кулагынын бажында бир эмеш түк. Атырайып калган алдындагы тамаштарында узун төрт салачак бар, кийининдегизинде—беш салачак бар. Тийин агаштан агашка эпту калып турат. Бойынын уйазын агаштын көндөйинде эдет. Тийин балдарын бойынын сүдиле узак азырайт. Ангчылар тийиндерди жараш терезин аларга өлтүрүп жат. (78 сөс.)

БИСТИН ТӨРӨЛИБИС.

Бис төрөлибисти сүүп жадыбыс. Бис онын көс жетпес жалаңдарын, онын байлык агаштарын, жарадына толо сууларын, онын городторун ла колхозторун сүүп турыбыс.

Онын кажы ла толыгы, бистен канча да кире ыраак болзо, биске түней ле жуук, кару.

Бистин төрөлибис—ол советский албатынын жаңы, жарык жүрүм төзөп турган улу жаан билези.

Көп миллион советский улус күнүн сайын жерде ле жердин алдында, талайда, сууда ла суунун алдында, кейде, түштүк чөлдөрдө лө түндүк тундраларда жөнүлү иштеп жат.

Бу ишчилердин озочылдары—революцияга бүдүмчилү беринген жуучыл большевиктер, олор качан да болзо, кайда да болзо, озочыл жерде турат.

Орооныбыста бирлик план аайынча мундар тоолу заводтор төзөлөт, төрөл жеристин картазы күнүн сайын кубулат, суулар жаңы жерле агат, ээн чөлдөр суу алып, тыны кирип жаранат, талайлар колболыжат, крестьяндардын миллиондор тоолу оок-теек кыралары биригип, колхозтордун телкем кыралары боло берди.

Бу ончозы улу Сталиннин шүүлтезинин ле кичеemelинин шылтузында бүткен. (128 сөс.)

Укташ определениелер.

1. Конторанын жанында чанакту, ээрлү аттар турды. 2. Көзнөктөрдүн ортозында озогы кичинек, чүмдү, жараш күскүлөр турган. (Г.) 3. Чеденди жоон, сүрекей бек тоормоштордон туткан эмтир. (Г.) 4. Орус тил—сыранай байлык, эпчил, чокум ла үнгүр тил. (Мих.) 5. Революционный пролетариаттын гуманизми чындык. Ол улусты сүүгени керегинде тын угулар ла тату сөстөр айтпай жат. Бастыра телекейдин пролетариадын капиталисттердин электү, канду, шокту ла калжуурган базынчыгынан жайымдаары—онын амадузы болуп туры. (М. Г.) 6. Эжиктен эки кижик карап көрдү: бирүзи, огурчын ошкоч, узун, суйман чырайлу уй кижик, экинчизи—молдаванский тыква ошкоч, тегерик, жалбак чырайлу эр кижик. (Г.) 7. Албатынын көзи

аңарынкай, онын кулагы сергелең, тили јарт ла бай-
лык. (Мих.) 8. Бистин алдыбыста, эки мөнүн учук чылап,
Арагва ла база бир суучак јолдолып аккан Койшаурекский
бүк јатты. (Л.) 9. Он јанында ла сол јанында бажында
карлу, јыраала бүркелип калган туулардын сындары би-
рүзи бирүзинен бийик турдылар. (Л.)

Укташ эмес определениелер.

1. Кырдын әдегинде јаны агаш тура көрүнип турды.
2. Бу јыл бистин колхоз балдарга јаны јаан ясля тудуп берди.
3. Кызычак бажына кызыл јаны бөрүк кийип алды.
4. Кеен-јараш јаландар, кебис опшош, јаткылайт. (Туж.)
5. Менин төрөл колхозым ада-әнемнин айылындый.
6. Ак көзнөктү таш туранын јанында јаан магазин турды.
7. Бистин колхоз јаскы кыра ижине јакшы белетенип алган.
8. Кырлу-сынду Алтайда, кеен-јараш јерлерде Күјүрчи ле Аргачы деп эки кижии јуртап јаткан.
9. Колхозтын јорго сары ады аттардын областной јарыжында баштапкы јер алды.
10. Школдын үстинде јаан кызыл флаг әлбирейт.
11. Кыска соок күндер турды.
12. Јайгы јылу күндерде өйдүн көп сабазын тышкары өткүрерге кичеенер керек.
13. Волганын ла Доннын ортозында керептер жүрүжетен јаан канал бүтти.

БИРИКТИРЕЧИ СӨСТӨР.

1. Музейге кирген үренчиктер картиналарды, мрамордон эткен статуяларды, устардын эткен немелерин, јерден казып алган јөбжөлдөрдү—ончозын јилбиркеп көрдилер.
2. Ончозы: кара чачы, суркурап турган көстөри, түс тумчугу—онын чырайын јымжадып турды.
3. Бистин төрөл Москва, Волга, Днепр, Дон сууларда турган городтор—ончозы беш талайдын портторы болор.
4. Кажы ла гидроузелдин составына кирип турганы: бийик плотина, гидроэлектрический станция, шлюз ла порт.
5. Кореяда, Вьетнамда, Китайда ла онон до өскө ороондордо јаткан јашөскүрим—ончозы амыр-әнчү учун тартыжат.
6. Балдар үредүлү јылдын кийининде јакшы амырап алзын деп, бистин Алтайда бир канча пионерский лагерьлер ачылды: Себи-Оозында, Чамалда, Лебедь сууда ла Кан-Оозында.
7. Ийне бүрлү агаштар, темдектезе: чиби, карагай, мош ло онон до өскө агаштар—„кызыл агаш“ деп адалат.
8. Кыра ижин јакшы өткүрерге, бистин колхоз мындый керектү инвентарды: салда, тырмууш, сеялка, тракторлорды белетеп алды.
9. Сталинский сыйдын лауреады Лисавенко Алтай јеринде мындый өзүмдер өскүрип алды:

яблоня, вишня, слива, виноград ла онон до ӱскӱ ӱзӱмдер-
10. Казах, орус, алтай улус—ончозы карындаштар болуп
бириккен.

БИСТИН БАЙРАМ.

Баштапкы Май жууктап келди. Фабрикалар, заводтор, предприяттиелер—ончозы байрамга белетенет. Производственный планды ажыра бӱдӱрип, бойынын једимдерин кӱрӱп јадылар. Городты јараштыра јарандырды. Баштапкы Май, учы-учында, жууктап једип келди. Кӱннин јаркынду чогы кӱзнӱккӱ тийип, оромго кычырып тургандый. Капшай кийинип алаала, тышкары чыгадын. Тенгери айас, кандый да сӱӱнчилӱ. Улус ончозы: кичинек балдар, јинттер, карыгандар ла орто до јаштулар—демонстрацияга баргылайт. (55 сӱс.)

1. Советский Союзтын ичинде орус албатыла карындаштык болуп јӱзӱн-јӱӱр албатылар јуртап јат: белорус, еврей, казах, армянин, чуваш, финн, киргиз, грузин, узбек ле онон до ӱскӱ. 2. Горно-Алтайский автономный область тӱзӱлгӱнинен бери алтай тилле кӱп литература: учебниктер, куучындар, ӱлгерлер, пьесалар кепке базылган. Алтай албатынын бойынын интеллигенциязы: писательдер, поӱттер, ӱредӱчилер, врачтар, зоотехниктер, партийный ишчилер ӱзӱп келди. 3. Чӱллӱ аккан суулар ончозы токуналу, јайым агынду, Алтайдын суулары дезе ончозы: Бий де, Кадын да, Чолушман да, Урсул да, Чарыш та—чакпынду, тӱрген агынду. 4. Красноармеецтер, пожарниктер, милиционерлер, ишмекчилер, ремесленниктер—ончозы бойынын городы учун бастыра ийде-кӱчиле тартышкан. 5. Уля Громова, Валя Филатова, Саша Бондарёва—ончозы Первомайский рудниктеги он јыл ӱредӱлу школды божодып салган. (Фад.)

*УКТАШ ЧЛЕНДӱ ЭРМЕКТЕР КЕРЕГИНДЕ ӱРЕНГЕНИН
КАТАП КӱРӱРГӱ КЕРЕКТӱ ТЕКСТТЕР.*

КИЧЕЕМКЕЙДИН ЈОРЫГЫ.

Куру-Кобы деп јерди ончозынан озо кӱрӱргӱ турган кижии Кичеемкей болды.

Энир бозом бӱркелди, јалаң дезе олорды ӱмдиге јетире уткугалак...

Кенетийин Кичеемкейдин кӱзине јарык јылдыстарлу кара кӱк тенгери јерге тӱжӱп келгендий, јылдыстар дезе кеең немедий кӱрӱнди. Ол ӱлектричество јарып јаткан јерде тӱрт јыл мынан озо бир ат буулайтан казык та јок, кышкыда ондо кар јатпас, јайгыда ӱлӱг ӱспӱс болгон.

Паромды кечеле, Кичеемкей городко једип келди. Мын-

дый табышту, јараш отту јерден айрылып, курсанттарга жазаган турага барарга Кичеемкейдин күүни јок болды.

Көп табышту Кара-Кобыда јаан учурлу күндөр өдүп турды. Машинанын канча жүзүн өзөк-буурын ондоп билерге үренерге күч болгон. Онын учун ол, түн ортозы өткөнчө, колында кннгалу отуратан. (104 сөс.)

(П. К у ч н я к.)

ДНЕПРДЕ.

Кумакту, јабыс јаратка суу араай чайбалат. Чыкту сыр-кырун салкын көк-боро суунын үстин бир эмештен кыймыктадат. Карлагаштар, сууга канаттарыла арай тийбей, сууны кечире јенил учкылайт. Бүрүнкүй түргөн кирет. Суунын үстиле күски кара булуттар жылыжып өдөт.

Ватутин, сууга јууктап келеле, Днепрди көрүп турды. Бу сууны картадан ол канча катап көргөн! Бу кумакту јарат керегинде канча катап сананган! Бойынын черүлери-ле бу сууга канайда түргөн једерин шүүп, ол канча түнди уйку јок өткүргөн!

Јолдонып учатап октор күнбадыш јараткан Днепрди кечире чөйиле берди. Кызыл, јажыл, ак чедиргендер јолдо-лып, түргөн өдөт. Автоматтардын, пулемёттордын адыжы угулат.

Кечү кайдан, качан бапталарын өштүлөр билбей турган. Олор керектин аайын билбей, кыртыштанып, бойынын черүлерин ондо-мында тургузып, манзаарып тургандар.

КУУЧЫН-ЭРМЕК ЛЕ ГРАММАТИКА ЈАНЫНАН КОЛБОШПОГОН СӨСТӨР.

Кычыру сөс.

1. Бүгүн бисте байрам, эрке балдарым! Бүгүн албаты јыргайт, эрке балдарым! (Ул.) 2. Колымда топшуурлу, көгүсте ийделү кожондоп берейин—угыгар, балдарым! (Ул.) 3. Сенин адын кем, балам? (Ул.) 4. А сен, уулчагым, уйларды јатыргыжайын дезен, „Бып“ дезен, олор јада түжер. (Ул.) 5. Акыр, Балда, талайды чайбалта. (П.) 6. Эзен, Балда, сеге кандый калан керек? (П.) 7. Эх, агаштар, неге унчукпайдыгар? Мен слерден сурап турым. Аргам менин кайда болор, айдып берзегер, угадым? (П. К.) 8. Кару Пөтүгежим, кандый јакшы кожондойдын! „Сен, күүгеш, менин најым, кожонгынды јараштыра чөйип турадын! Сенин кожонгын ончозынан артык деп, сананадым“. (Кр.) 9. „Јас! Эзен, јас!“—деп, мен јаан үнле кыйгырып ийдим. 10. Сени, балам, уйуктадарга Джамбул домбразыла ойнойт. (Джамб.) 11. Казах балам, уйуктазан: сен иземчилү колдордо. Сталин көзнөктөг көрөт, ороон ого текиши көрүнөт. Сени де ол көрөт, балам, сени де сүүйт, балам, сенин учун,

әрке балам, бастыра ороон карууна турат. (Джамб.)
12. Карыган улус, ончогор бисле кожо үренигер! Жаана, букварьды слер де колго тудуныгар. Ленинниң јолыла, отрядтар, ичкери барыгар! (Маяк.) 13. Москва! Москва! Сениң јакшы кейинди катап ачаптанып тынып турым. (Вас.)
14. Бурулзан, уулым, э-э, сен кандый каткымчылу! (Г.)
15. Јиит нөкөрлөр, Москваны көригер! (Маяк.) 16. Кожоным, аулдар сайын учыгар, чөлдөр, акын Джамбулды угыгар. (Джамб.) 17. Јиит јорыкчылар, слерди уткуп турым!

КИРИШ СӨСТӨР ЛӨ ЭРМЕКТЕР.

1. Бистин ырызыбыска, кун айас болды. 2. Слер, байла, бистин јерге бу јуукта ла келгенигер? 3. Чынын айтса, ол јакшы кижи, јакшы нөкөр. 4. Агаш аразында аңчы түш-табаган болзо, мен, байла, айылыма јанатан јолды таппас эдим. Чын ла айтса, агаш аразында јангыска конорго коркып турдым. 5. Эртең бистин дружина, байла, Алтын-Көлгө экскурсияга барар. 6. А-а! Учы-учында једип келдин бе? 7. Чын, онойдо болор деп, мен бододым. 8. Барометрдин көргүскенинче, эртең јанмыр јаар. 9. Менинине болзо, бу участоктон бис бийик түжүмдү аш аларгыбыс. 10. Бәлала оной ары не болгонун слер, байла, билерге турыгар. (Л.)
11. Онойдордо, эки точка ажыра бир ле түс чийү тартарга јараар. 12. Москвага барала, бис, баштапкызында, мавзолейге барып келерибис, экинчизинде, бастыра музейлерге јүрүп көрөрибис, үчинчизинде дезе физкультурный парадта туружарыбыс. 13. Менин ырызыма, поезд баргалак эмитир. 14. Чын ла, бойыбысты мактаарга килинчек эмес пе?—деп, агаштын бүрлери шымыранышты. (Кр.)

1. Ийне бүрлү агаштардын ортозында, көрзөм, каа-јаа кайындар да агарып туры. 2. Баштапкы ла катап, сагыжыма јарт кирет, Коваленколо бир мун сегис јүс тогузон сегис јылда танышкам. 3. Туранын ичи, слер көргөжин, сүрекей ару ба? 4. Повар Васьканы чугулдап кезетти: улустардан уйалардан болгой, бу стенелерден де уйалзан! Батаа, эмдите јетире ак-чек, јобош, јакшы киске эдинг. (Кр.)
5. Бир он беш јашту уулчак (онын ады Моркон болгон) јаландагы одуда колхозчыларга газет кычырып отурды. 6. Элик аралдан чыгып—онын сары сырты саргарып калган өлбөнин ортозында арайдан ла билдирип турган—тым туруп, нени де тындап турды. 7. Санабайга јакшы иш учун (ол колхозтын койлорын кабырып турган) „Знак почёта“ деп орденле кайрал берди. 8. Ийт-кулак кичинекте (онойдо Павел Васильевич Кучиякты адайтандар) јааназынан көп јараш чөрчөктөр уккан. 9. Кулады, мен уккам, сүрекей јараш јер.

СУУКУШТАРДЫ АНДАГАНЫ.

Кемечекке суу кирип турганын көрүп, Владимирге кемеден сууны сускула сузуп, төгүп турзын деп, жакарганыс. Сускуны десе Ермолай ажындыра (сууда кандый бир керекке керектү болорын билген аясту) кандый да уй кижиден уурдап алган.

Владимир ижин ундубай турарда, кеме суунын үстиле жакшы кайкалап турды. Же тал түште, суукуштар бисле калганчызында жакшылашкан аайлу, жаан-жаан үүрлө өрө көдүрилип учтылар.

Бис мылтыгыбыстан (кеменин ичинде не болуп турганын көрбөдүбис те) суукуштарды ада бердис. Кенетийин Ермолайдын тын кыймыктанганынан (ол суудан өлтүргөн суукуштарды једип аларга, сууга тын энчейген) кемебис кыйындалып, суу сузуп алып, сууга чөндү. Бистин ырызыбыска, суу терең эмес болгон. Суу тамагыбыска јетире болды. Эмди нөкөрлөримнин ол туштагы бүдүштерин эске алынып, каткым келет (байла, менин де јүзим кызыл-марал болгон). Же ол тушта, чынын айтса, менин каткырар да күүним јок болгон. (118 сөс.)

(И. Тургеневтин бичигени аайынча.)

Бистин ырызыбыска, күннин аайы кубула берди. Эмди, байла, жылу узак турар. Мындый күндөрдө, нөкөримнин айтканынча, јорыкка барарга жакшы болор. Айдарда, бистин отряд (отрядта он ло кизи болгон) узак шыйдынбай, эртезинде чаналарды кийип, азык-түлүктү јүктөніп алып, турган јеринен эрте атаңа берди. Күн јаны-јаны ла чыгып турды. Күннин андый чыгыжын, чынын айтса, бистин јерде мен качан да көрбөдим. Күнге, жылу салкынга оморкоп, бис сүүнчилү базып турдыбыс. Тал түште бийик кырдын эдегине (бу кырды бис ажар учурлу болгонус) једип келдибис. Командир, јазап тыштанып алзын деп, јакару берди. Беш минуттын бажында от сүүнчилү тарсылдай берди. Аскаң чай, учы-учында, кайнай берди. Чайды ичкенче, бистин куучындарыбыс бир де минутка токтобой турды. Нөкөрлөримнин кезиктери ажыт, байла, уур болор деп айдышты. Чын, кырга чаналу, азык-түлүктү чыгарга јеніл эмес болгон. Ондый да болзо, баштапкы буудакты жакшы өдө бердибис. (122 сөс.)

„Э-э“ ле „јок“ деген сөстөр.

1. „Јок, ол булутты сақырым: оноор агажынды чытара чачарым, оноң слерле, көрмөстөрлө, согуш баштаарым“—деп, Балда айтты. (II.) 2. „Бис Стёпа Королёвло

кожо база звеного бичидерге турыбыс“.—„Звеного бо?“—деп сурайла. Маша тура түшти.—„Э-э! Менин энеме барарыбыс“. „Јок, слерди албас“—деп, Маша айтты. (Мус.) 3. „Бу не? Орт пö?“—„Јок, ай чыгып јат“. 4. Јок, нөкөрим, сен јастыра угуп алдын. 5. „Слердин класста отличниктер бар ба?“—„Э-э, бистин класста балдардын көп сабазы отличниктер“. 6. „Сен бу јыл лагерьге барарын ба?“—„Јок, бу јайда мен туристский походко барарым“. 7. „Газеттен Волго-Дон канал керегинде статья кычырдыгар ба?“—„Э-э, бис бу статья аайынча фото-монтаж чыгарып јадыбыс“. 8. Э-э, бистин Туулу Алтайда кандый ла өзүмдер јакшы өзөт.

СИНТАКСИСТИНГ I-кы БӨЛҮГИ ААЙЫНЧА ТЕКШИ ДИКТАНТТАРГА КЕРЕКТҮ ТЕКСТТЕР.

КҮКҮРТ БОЛОР АЛДЫНДА.

Кей тынчу, уур боло берди. Күн көрүнбей барды. Карануй кире берди. Агаштардын да, өлөңдөрдүн де—не ле неменин өни кубулып, барынкый боло берди. Күнбадыш јанынан аайы-бажы јок кара булут чыгып, јуртка түргөн јууктап келеткен. Ар-бүткенде не ле неме кунугып турган: уйлар бажын салактадып, јылкылар куйругын шыйманып, бышкырып, јалын силкип турдылар. Олордын туйгактарынын алдынан тозын өрө көдүрилбей, ку-мак чылап, чачылып турды.

Коркушту булут јууктап келетти. Удабай ла ыраактан күкүрт угулды. Ончо неме тым болуп, кандый да сан башка немени сакуп тургандый болды. Күн тийип турарда, кожондожып, чуркуражып турган кушакаштар кайда барды? Өлөннин ортозында шыркыражып турган жүзүн-јүүр курт-коныстар кайда барды? Ончозы јылыыйп, бир де-кыймык јок јатты. Агаштар јайканбай турды.

Деревнеде улус мендеп, айылдарына киргилей берди.

Бир де табыш јок, тым боло берди. Агаш ортозынан, јетирү эткендий, ару јыбар согуп ийди.

ПОЛКОВОДЕЦ СУВОРОВ.

Александр Васильевич Суворов улу орус полководен болгон. Орус черүлердин азыйдагы атту-чуулу тартыжулары ла јенүлери Суворовтын адыла колбулу болуп јат. Суворов төрөлин тын сүүген. Солдаттарды төрөлин сүүрге јаантайын үредип туратан. Јалтанбас, чыдамкай, сүмелү учун орус солдаттарды Суворов сүреен баалап туратан. Суворов солдаттарга, ала кижичилеп, килемјизин јетирип, олорло кожо јүрүп, олорло кожо көчө пчип, каша јип јүргөн.

Суворов, солдаттарды жууда эрчимдү ле турумкай болорго уредип, оорды су-кадык, чыйрак болзын деп, военный керекти жакшы билзин деп, некеп туратан. Военный керекке Суворов бойы да жаантайын уренип, „Жену алатанынын науказы“ деп книга бичиген.

„Улустын тоозыла эмес, билгириле жуулаш“—деп, Суворов бу книгада бичиген.

Солдаттар бойынын командирин сүрекей тын сүүп туратандар, оныла кожо качан да жендирбегендер. (106 сс.)

БИСТИНГ ТӨРӨЛИБИС.

Бистин Төрөлибис телекейде эн жаан ороон. Онын жери кунчыгыштан кунбадышка жетире он бир мун километрге, туштуктен тундукке жетире беш мун километрге чойилип барган. Бистин орооныбыста бийик туулар да, жыш агаштар да, телкем чолдор до, жаан суулар да коп. Бистин жерден коп талп комур, нефть, алтын, монун табылат. Бистин заводторыбыстын ла фабрикаларыбыстын эткен немелерин бастыра советский албаты тузаланат. Оордын чыгарган товарларын окко до ороондор садып алат. Бистин колхозторыбыс озуп тыныган. Жердин бастыразына жуугын оорго ургулжиге тузаланарына берип салган.

Советский улус бойынын ороонынын ээзи болуп жат. Орооннын бастыра жожозин оордын колына берилген.

Слердин школыгарда бар немелер—албатынын жожозин. Ол сенин де жожон. Не ле немени чебер тудуныгар. Школдын, колхозтын жожозин чеберлеп журигер. (102 сс.)

УЛАГАШЕВТИНГ БАЛА ТУЖЫНАНГ.

Улагаштын бастыра балдарынан жангыс ла Николай арты. Жети жашту уулчак тужында Николай адазына айыл иште качан ок болушчы боло берген.

Оордын азыраган малы да ас болгон, жарым кыра кире арба салатандар. Же бойынын мал-ажыла оордын билези курсагын жеткилдеп болбой туратан. Айдарда, Улагаш бойы жай откончо олгон чаап, одын кезип журетен. Кускиде ол жышка кузуктап барып туратан. Балтапкы ла кар тушкенде, тайгаларга андап баратан. Мынызы онын суген ижи болгон. Онойдордо, баладан ала уулын андаарга уредерге шууп алган. Уулчак тогус жашту боло берерде, адазы ого жангы чана эделе, оны эликтин бычкагыла жаап берген. Николай адазын эечий агаш-ташту бийик кырлу жерге барган. Уулчактын жардында, чын анчыдыйындый ок, шыйралу мылтык жайканып турды. Же Николай сүрекей кичине болгонынан улам, мылтыгынын кындагы карта

сүүртелип жүретен. Таныш анчылар онын изине табары-
жала, каткырыжып, айдыжатын:

— Мында жаан аңчы Николай өдүптир, тийиндерди
бастыразын кырып, биске артырбайтан туры!... (134 сөс.)

ОЛЕГ КОШЕВОЙ.

Олег Кошевой! Ол кандый жалакай, жакшы, кандый жал-
танбас, турумкай нөкөр болгон! Олег жаантайын коллектив-
те иштеген, баштап ол пионер болгон, онын кийининде эр-
чимдүү комсомолец болгон.

Жаңыскуримге Олег жаан тоомжылуу болгон, нөкөрлөри
оны сүүп туратан.

Жиитгвардеецтер оны „бистин Кашук“ деп, эркеледин
адап туратандар.

Жуу башталарда, Олегтин он жети де жажы толголок
болгон. Оштунин бистин жерле бир ле эмеш ичкерилегени
онын жүрегин сыстадып, өч аларга кычырып туратан...

Немецтер Олегтин төрөл городына келерде, Олег жа-
жытту комсомольский организация төзөгөн. „Бис жайымды
ла ырысты сүүйтенине энебистин сүдин эмип турган
өйдөн ала үренгенибис, немец бисти качан да тизелендирип
болбос!“—деп, Олег нөкөрлөрине айдып туратан. Олег
„Жиит гвардия“ деп комсомольский организациянын баш-
карачызы болгон.

Жиитгвардеецтер немецкий олжочыларга удурлаштыра кор-
кыбай, жалтанбай тартышкандар. (106 сөс.)

УЛЬЯНА ГРОМОВА.

Немецтердин оккупациязы башталган ла куннен ала,
Ульяна „Жиит гвардия“ деп жажытту организациянын чле-
ни болгон. Красноармеецтердин билелерине болужарын,
түрмедеги улуска посылкалар жетирерин, олжодо болгон
улустарга качарга болужарын Ульяна башкарган. Жиитгвар-
деецтер концентрационный лагерьден 90 жуучылды ла
командирлерди жайымдаган. Жиитгвардеецтердин берген
чертин Ульяна учына жетире ак-чек бүдүргөн. Фа-
шисттер коркушту казыр кыйнаарда да, Ульяна бек ту-
дунган, бойынын ол тушта жайымда болгон нөкөрлөри
керегинде бир де сөс айтпаган. Жиитгвардеецтерди кыйнап
өлтүрер куннин алдында Ульяна Громова түрмеде отурган
жиитгвардеецтерге Морзенин азбуказыла „Жиит гвардиянын“
штабынын калганчы приказын берген: өлтүретен жерге
башты бийик тудуп барар, „Интернационалды“ кожондоор.

Ульяна Громова героиня болуп өлгөн. Ульянага (өлгөн
кийининде) Советский Союзтын Геройынын ады адалган.
(105 сөс.)

БЕЖИН ЖАЛАН.

Июль айдын сүрекей жакшы күни болды, мындай күндөр айас узак турганда болотон. Тан адардан ала тенери айас, тандак өрттй кызыл эмес, кубакай болды. Күннин жаркыны күйгек тужындагыдый кызыл-күрен эмес, ойинде жаркынду, жараш жаркынын жайып, чичке, узун булуттын алдынан көдүрилип келеле, онын кыскалтым туманына чөнгүн турат. Чөйбөк булуттын жука кыры, тактаган мөнгүндий, мызылдай берет... Күн база катап көрүнүп, жаркынын төгүп ийди. Жаркынду жаан күн мендебей, сүүнчилү бийиктеп турат. Күн тал түшкө жедерде, куйузы апагаш жаркынду, алтын-боро өңдү, бийик-бийик булуттар тенериде көптөй берет. Ары-бери жылышпай, жаңыс жерде турган булуттарды көрөр болзо, түбү жок терен, учы-куйузы жок жайылып барган суунун чанкыр толкуларындый көрүнөр; анда-мында чачылып калган булуттар тенеринин куйузы жаар койылып турар, олордын ортозынан чанкыр тенери көрүнбөй барар. (117 сс.)

СМОЛЬНЫЙДА.

Тун ортозы. Городто карануй. Жаңыс ла Смольныйдын тоозы жок көзнөктөринин отторы көрүнүп, бастыра Смольныйды жарыдып турды. Күски соок туман өткүрө Смольный сүреен жаан, жараш болуп көрүнүп турган. Октябрьдын күндеринде Смольный пролетарский революциянын жуучыл штабы боло берген. Смольныйдын бир кыбында Военно-революционный комитет болгон. Восстаниени мынан, Смольныйдан, башкарып тургандар. Мында мылтык берер керегинде бичикке кол салгылап, кандый отрядтарды кайдаар ийетенин, олорды качан ийетенин темдектеп, олордын баратан жолдорун Петроградтын картазына темдектеп тургандар.

Смольныйга бастыра городтон жуу-жепселдү отрядтар мендеп келип, жуучыл жакылталар алала, айдып берген жерине карануй түнде кажы ла отряд бойынын жолыла барып турган.

Смольныйга жаантайын ла автомобильдер, грузовиктер, абралу аттар, улус ээчий-деечий келип тургандар. Мынан Ленин ле Сталин, албатынын табын бүдүрип, бастыра городты, бастыра орооныбысты башкарып, көп улусты тартыжуга баштагандар.

Лениннин жуу-жепселдү восстание көдүрер керегинде тургускан ойгор планы чын керекте бүтти. (127 сс.)

(Л. Савельев.)

АГАШ.

Советский улус агаштарды сүүп, оморды сүрекей кичееш корулап јат. Бистин ороондо агаш өскүрер учёныйлар, агаш коручылар ла агрономдор көп. Омор азый агаштарды корулап, јаңыдаң өскүрип, агаштын хозяйствозын башкарып јадылар.

Советский улус ар-бүткенди кубултарга үренип алгандар. Бистин орооннын ыраак түндүк талазында—јаңыс ла јенес өскөн лө тийингат кызарган јерде, эмди аш мажакталып, быжып турат, байлык огородтор јажарат. Агын суулардын суузыла сугарылган чөлдөрдө лө изү чөлдөрдө садтар отургускылайт. Бистин городтор јажыл, јараш агаштарла кееркедилет.

Советский башкару аш бүтпезин үргүлјиге јок эдерге, улам сайын күйгек болотон јерлерде јаш агаш өскүрер эдип јоп тургускан.

Чөлдөги кажы ла колхозто, колхозтын кажы ла школында јаан иш башталып јат. Үрендеген аш күйгекке алдыратан ла изү салкындар кумакты учуратан чөлдөрдө аш бүтпес учурал мынан ары јок болор. Буунтылар ла сууалгыштар ару суула толор. Кижинин чындык нөкөри ле онын јалаңдарынын коручызы—јаш агаш сүүнчилү шуулаар.

Кизи јердин чын ээзи болор. (133 сс.)

ШУУРГАНДУ КЫШ.

Изү ай өдө конды, алтын күс база өтти, кар түшти—шуурганду ла соок кыш једип келди.

Соок салкындар согор болды. Агаштын ортозындагы куу агаштар кышкы ак кийимин сакуп турдылар. Чибилер ле карагайлар алдындагызынан артык јажара берди.

Јымжак кар бийиктен айланыжып, көп катап јаады. Кыштын мындый ару јарыгы көзнөктөн өдүп јарытканына ла кыш түшкенине уйкудан ойгонгон улус сүүништи.

Баштапкы жааган јаш карла анчылар андап баргылады. Агаштын ортозында ийттердин үн үспей үрүжип турганы кере түжине угулды.

Анчы агаштын јаказында сакуп отурат.

Колобок дезе колобок эмес—койон, јолды кечире тоголонын келетти.

Анчы сыгырып ийерде, койон токтой түжүп, кийин тамаштарына отурып алала, ийттер ыраак эмеш пе деп билерге, кулактарын сертейтип, угуп турат. (105 сс.)

УЛУ КОМПОЗИТОР.

Михаил Иванович Глинка—классический орус музыка-нын төзөчизи.

Онын „Иван Сусанин“ деп улу операзын баштапкы ла катап бир мун сегис жүс одус алты жылда тургускан. Сусанинде орус албатынын эн ле артык бүдүми көргүзилген. Операнын музыказы—албатынын национальный музыказы. Одоевский ол керегинде мынайда бичиген: „Глинканын операзы искусствонун историясында жаны ой ачып берди“. Бойынын „Руслан ла Людмила“ деп операзында Глинка орус кожондорло кожо кавказский, финский ле арабский кожондорды тузаланды. Алтаннан артык романстар ла кожондор бичип салган. Оркестрле ойнойтон бир канча эн жакшы произведениелер бичиди, омордын ортозында „Камаринская“ деп фантазия бар. Глинканын музыказы орус албатынын жадын-жүрүмүн жарт көргүзип жат. (88 сөс).

И. И. ШИШКИН.

Айу бойынын балдарыла жып агааш аразында ойноп жатканын журуктан көрөдибис. Бу „Карагай агаштын аразындагы эртен тура“ деп көрүмжилү журукты пейзаж журайтан орус журукчы И. И. Шишкин жураган. Журукчы төрөл жеринин ар-бүткенин сүрекей сүүп турган. Ол орус пейзажты үрөшөргө, Россияла көп жорыктаган. Шишкин учукуйузы жок орус агаштарды сүүйтөн. Карагайды, дубты өскө дө агаштарды журукчы сүрекей билгир журап туратан. Шишкиннин „Күнгө жарып турган карагайлар“, „Арыш“, „Агаш кескени“ ле омон до өскө журуктарын бастыра ороон билер.

Шишкиннин пероло жураган журуктары база жылбүдү.

Шишкиннин произведениелеринин көп сабазы Третьяковский галереяда (Москвада) ла орус музейде (Ленинградта) текши аяруга көргүзилип турат. (89 сөс.)

УЛУ ПЛАН КЕРЕГИНДЕ.

Урал сууны жакалай Вишнёвый тууга жетире узуну бир мун километрден артык жажыл жол—отургускан агаш чөйилип барар. Чөддин кургак салкыны баштапкы жажыл стенеге согулар. Бу жажыл стенин ары жанында, Волганын төмөниги жанынан ала Куйбышевке жетире, экинчи стене чөйилип барар, үчинчизи Астраханнан Саратовко жетире, төртүнчизи Кара талайдан Сталинградка жетире, бежинчизи Ростовтон Воронежке жетире, алтынчызы Каменсктен Пензага жетире, жетинчизи Белгородтон Дон сууга

жетире турар. Бу стенелердин узуну беш мун километрден артык, олордын ортозындагы жердин элбеги жүс он сегис мун гектар. Бу агаштарды кижиге отургузар.

Кижиге жаландарга агаш отургузарына үзеери, жердин кыртыжын жарандыраарга, өлбөндөрдиге ле жүзүн-жүүр аштарды солыштырып чачатан эп-сүмени тузаланар. Кижиге кыртышты химический удобрениеге жарандыраар. Ол тушта колхозтор орто тооло гектардан үч жүс пудтан артык түжүм алар. Онын учун бистин албаты сталинский программаны сүреен жарадып, сүүнчилү бөдүрүп жат. (128 сс.)

(Ф. П а н ф е р о в.)

УУЛЧАКТАР.

Күнүн ле сайын эжик алдында жарым түштөн ала энирге жетире түп-түнгөй боро курткалуу ла штанду, түп-түнгөй бөрүктү, тегерик жүстү, боро көстү, бойы бойлорына сыранай жүзүндөш үч түп-түнгөй уулчак ойноп жүрөтөн. Олордын жүзүндөш сүрекей болгонунан мен олоорды жаным ла сындарынан агылаштырып, танып туратан. Олор меге таныш эмес ойындарды кандый жакшы, сүүнчилү ле нак ойногылап турган, олоордын костюмдары меге жараш көрүндү, бойы бойлорына кичеемкей болоры, анчадала кичү карындажына—каткымчылу, шулмус батпанак уулчакка—кичеемкей болуп тургандары меге жылбүлү болуп турган. Онызы жыгыла бергенде, олоор каткырыжатандар, же ол каткы электеген кеберлү каткы эмес болгон. Жыгылган балага ойто туруп аларга болужып, ол колдорун эмезе тизезин уймап алгачын, олоор онын сабарларын ла штанын уактын жалбырактарыла, платла арчыгылап туратандар. Орто уулчак дезе күүнзеп, айдатан: „Кандый аяк-танбас!“

Олоор бойы бойлорына сыранай чугулдашпайтандар, бирүзи бирүзин мекелебейтен, үчилези эптү, күчтү, чылабас болгондор. (128 сс.)

(М. Г о р ь к и й.)

МОСКВАНЫН АДЫЛА АДАЛГАН КАНАЛ.

Азыйда улус мындый кожон кожондоп туратан: „Эх, Волга-энебис кайра агатан болзо, эх, жүрүмдиге база такып жүрөтөн арга бар болзо!“

Бистин башкаруу 1931 жылда Москва сууны ла Волга сууны каналла бириктирер деп жөн чыгарган. „Волга, токтой бер!“—деп, большевиктер айдарда, сүреен жаан, күчтү суу, бетоннон эткен стенеге түртүлүп, токтой береле, онон ары кижинин айдып берген жериге аккан.

Канал Волга сууны Москва суула бириктирип ийген. Москванын адыла адалган сүреен јараш канал, Волганы Москва суула бириктиреле, Ак талайды, Балтийский талайды ла Каспийский талайды бириктирип салган. (87 сс.)

КОЛБОЛУ ЭРМЕКТЕР.

Колбочызы јок табышканду колболу эрмектер.

(VII-чи К Л А С С)

а) 1. Күн ажарга кырга отурды, көлөткө өзөккө жылып түшти. 2. Өлбөндөр түнде чечектейт, оларды чалын сугарат. 3. Өмөлүктө нак болоры төзөлөт, ончозы текши керекти, бойлорынын ижи чилеп, кичегилейт. (Копт.) 4. Март ай келди, кар кайылды, куштар түштүктөн учуп келип турды, суучактар шуулап агып турды. 5. Жаан жаңмыр жаады, күкүрт күркүрей берди, жалкын жалт этти. (Сераф.) 6. Тышкары трамвайдын табыжы угулат, автомобильдер күркүрежет, јойу улус ары-бери өдүжөт. 7. Арбачы деп бала өскөн, ада-энези јокту јаткан. (П. К.) 8. Улу Октябрьский социалистический революциянын кийининде зоопарк государствонун колына кирген, ол өйдөң бери керек башкалана берген. (Мол.) 9. Суу ээн болгон, жүрүм жаңыс ла агап ортозында көндүгип турган, кезик јерде сымда сыгырат, тийиндер ле койондор секирип жүрөт. (Мам.-Сиб.) 10. Бабинас чалгызын да таптаарын унлуп турды, онын тизелери тырлашты, јарды оорып турды. Бабинас амырабады, ол озолобогон до, артпаган да. (Копт.)

жаңык

б) 1. Гусак-койон кышкыда деревненин јанында јаткан. 2. Тышкары соок кей турган, оны өткүрө јаркынду жылдыстар көрүнип турган. 3. Деревнеде тым, јарыткыш отторды өчүрип салган, мында жаңыс ла туранын ичинде ыйлап турган баланын ыйы угулып, туралардын тоормониторы соокко тызырап турганы угулды. 4. Күнчыгышта тандак јарый берди, жылдыстар астады, сооктын кейи јердин үстинде там ла койылды. 5. Деревнеде үй улус ойгонды, суу аларга бардылар, әр улус идиргендерге барды, балдар кыйгырыжып, ыйлагылап турганы угулды. (Л.Т.) 6. Киске, теке ле куча жаңыс чеденде јуртаган, олар нак јаткан. 7. Теке ле куча качып мантады, јер тозыны көдүрилди, јаш өлбөң јерге јаба энеиди, оларды ээчий дезе киске үч буттап мантады. (Чөрчөктөң.) 8. 22 ноябрьда Лиза Чайкина Жуково деп деревнеде јуун өткүрди, мынан Красный Покатище деп хуторго барды. 9. Немецтер јууктап келеткен, Лиза партизанский отряд јууп турган. 10. Лизага сүреен куч болгон, онын бастыра

каны кайнап турды. (Бир.) 11. Соок там ла тыгыда калап-танды, салкын трубада сыгырып турды.

в) Мавзолейдин трибуназында нөкөр Сталин турган, онын чындык соратниктери база мында болгон. Кремльдин стенелеринин кийининде пушкалар күркүрейт, барабандардын табыжы угулат, оркестрдин трубалары кожондойт, јес тарелкалар-литавралар шыгырайт. Площадьла солдаттар теңдей туруп өттилер, оларды ээчий бараткан талайчыларды көрзөң, ак чапкынду көк толку ошкош көрүнөт. Аттардын тибирти угулат, орудиелер, танктар күзүрөп өдөт. Советский Черүни мавзолейдин бийик трибуназынан нөкөр Сталин уткуп туры, јендиртпес Советский Черүнин ийдезине улу башчыбыс оморкоп туры. Көк тегериде самолёттордын канаттары, мөңүнчилеп, јылтырайт, Москванын јурт улузы: ишмекчилер, учёныйлар, инженерлер, артисттер, школьниктер—площадьла өдүп јадат. Олор алтын чачакту кызыл мааныларды, албатынын сүүген башчыларынын портреттерин тудунып алган баргылап јат; площадьты да кееркеде јазап салган. Бистин ороондо ишмекчилер ле крестьяндар каанды антарды, большевиктердин улу партиязы Лениннин, Сталиннин башкарганыла ороонды јөңүгө экелди. Совет ороондо бастыра албаты карындаштың најылык, нак јадып јат, олардын амадузы јангыс—коммунизмге барары. (129 сөс).

МИЧУРИН.

Рязанский губернияда Ваня деп уулчак јуртаган, онын өскөкөзи Мичурин болгон. Уулчактын адазы ла таадазы садта иштеерге сүүйтендер, Ваня да садты сүүген. Садта кажы ла јыраа, кажы ла агажак ого сүреен баалу болгон, ол күнүн сайын оны кичееп туратан. Ол книгалар садып алып, үренип турган, башка-башка јерлерден үрендер ле өзүмдер алдырып турган. Үрендерди ле өзүмдерди Ваня бойынын садына отургускан. Мичуриннен өскө кижиге болгон болзо, бастыра ченемелдерин туку качан таштап салар эди, Иван Мичурин ондый кижиге эмес болгон. Ачу јилектү белени Мичурин тату, козыр јилектү эдиш өскүрип алды, онын јилегинен аракы ла варенье белетегилеп јат. Чомурдын кызыл чечеги јыт јок болгон, Мичуриннин өскүрип алган чечегинен фиалканын јыды јытанат. Мичуринге Владимир Ильич Ленин јаан ајару јетирген, ого болуш эдиш, агрономдор ло практиканттар ийген, ченемелдер өткүрерине государство акча берген.

Јаан учурлу ижиге учун башкару Мичуринге эң бийик

награда—Лениннин орденин берген, Козлов деп городты Мичуринск деп адаган. (130 сс.)

(С. И ж е в с к и й.)

МОСКВА.

Бистин столица сүрекей жаан! Москвада бир канча миллион улус журтап жат, ондо кандый ла национальностту, кандый ла жашту, кандый ла профессиялу улуска учураарыгар, ондо жангыс үренчиктердин тоозы бир канча жүс мун.

Москва—бистин Төрөлибистин жүреги, мында улу Сталин ла Советский башкару иштеп жат. Москва орооннын бастыра жүрүмин башкарып жат, ондо билгир ишмекчилер сүрекей көп.

Бистин столицага кажы ла күнде эки жүс бежен мун кижжи келип турат, кажы ла күн атанып турган улустын тоозы база ондый ок.

Москва бүгүн кечегидий эмес, эртен ол бүгүнгизинен артык болор. Кичинек, жабыс, карануй тураларды кодорып, жайладып салгандар, городтын балкашту оромдорын жоголтып салган. Москва суунын жарадын гранит ташла бектеп салган, оны кечире, ором опкош, сүрекей жакшы, жалбак күрлер салып койгон. Азыйда коомой, жемирилип бараткан туралар турган жерде эмди бийик, кееркеткен жазалду, жадарга эптү бир канча мун жангы туралар туруп жат, ондо столицанын улузы журтап жат. Москваны ойгор сталинский план аайынча жарандырып турулар. (140 сс.)

(П. Л о п а т и н, И. Р о м а н о в с к и й.)

ЈАС.

Јас узак келбей турды. Калганчы неделелерде ајас, соок күндер болды, кар эместен кайылып турды. Түште күннин чогына кар кайылып, түнде десе жети градуска жетире соок турган, јол јок жерде тон кардын үстиле чанакту жүрүжетен.

Мынын кийининде кенетийин јылу салкын түшти, тегери бүркелди, үч түш, үч түн жаан јылу жанмыр жаады. Салкын токтој берди, боро койу туман јайыла берди. Суулар агып, тоштор јызыражып турды.

Энгиргери туман көдүрилди, булуттар таркады, күн ајаса берди. Эртен тура јаркынду күн јука тошты кайылып ийди, јылу кей јерден чыгып турган јылу буула јиргилдене берди. Азий өлөннин төзи ле жангы чыгып турган јаш өлөн јажара берди, баланнын бүрчүктери көп турды, талдын алтын-сары койонокторында адарулар кыймыража берди. Көскө көрүнбес кушкаштар кебис опкош көктө лө

кыранын ордына жемзей берди, турналар ла жерлик кастар калактажып, бийикте учкылап өттү. Одорго чыккан уйлар мөбрөшти, мыйрык бутту курагандар ойноп мантагылады, топсый берген жолдордо чыйрак балдар жүгүришип турды. Кушкаштар учкылап келет, балдар оморды уткуп, уйалар жазагылайт. (152 сс.)

(Л. Толстой.)

Колбочылу табышканду колболу эрмек.

КИТ.

Кит сууда жүрөт, је ол балык эмес. Балыктар аткак сангыдыла (жабраларыла) тынып жат, кит десе, ан ошкош, өкпөлү. Кит бажындагы анылу тежиктери ажыра кейди бойына тартынат, ол оны чыгара да тынып турат. Китте тумчук жок, је онын жемегинде, сыранай ла төббзинде, эки тежик көрүнөт. Киттердин узуну одус метрге жедет, омор омон до узун болуп жат. Киттин терезинде түк жок, кайзырыгы база жок.

Терезинин алдында калын жуу бар, бу жуу десе оны жылыдып турат. Киттин бажы жаан: бастыра сынынын учинчи үлүзи кире болуп жат. Киттин оозы сүрөөн жаан, ого кеме де бадар. Киттин көзи тын жаан эмес, уйдын көзинен өмөш ле жаан. Киттин жуузын, эдин, сагалын алып жат, эдинен десе консервалар өткилейт, онын буурынан витамин эдип жат. Киттерди улус сүрекей жылбиркеп андайт, је омор өмди көп талайларда торт учурабайт. Бистин Төрбөлибистин түндүк талайларында башка-башка укту киттер бар, омордын ортозында 30 та метрге жедип турган киттер учурайт. (140 сс.)

(Долев.)

ШВЕДТЕРЛЕ ЖУУЛАШКАНЫ.

Азыйда Балтийский талайдын жараттарынын бир кезеги Россиянын болгон, је онын кийининде оны шведтер блаап алган. Орус каандар бойынын жерин ойто аларга ченешкендер, је уур айалгага учурап туратандар.

Пётр каан Балтийский ле Кара талайларга чыгар жол алып алар деп шүүнди, бойынын ажарузын десе ан баштап черүге салды: чын-чике үредүлү жаантайын турар черү ле күчтү флот төзөп алар керек болгон. 1700 жылда Балтийский талай учун шведтердин ле орустардын ортозында жуу башталган, бу жуу десе жирме жылдан ажыра болгон. Нарвада жөнү алган кийининде шведский король XII Карл Пётр каанды жеткерлү эмес деп бодой берген, Пётр десе бир де часты темей өткүрбеген, жаан

удабай орус черү озогызынан үч катап күчтү боло берген. 1702 жылда жаскыда орус черүлөр табару этти, олордын ийде-күчи де тын болды. Озогыда Орешек деп орус городто шведтер шибее эдип алган, је орус черү бу шибееинин жа-нына кенетийин једип келеле, оны јуулап алган. Шведтер-дин мактулу черүзи орус черүнин ийдезине чыдажып бол-богон. Пётр бу алган городты Шлиссельбург деп адаган, јартап айтса, Ключ-город деп адаган. (156 сс.)

а) 1. Мен ол фашисттерге тегин де ыштү болгом, эмди дезе сырагай казыр болорым. 2. Күн айас болгон, талай-дан серүүн салкын согуп турган, је эширгери күннин аайы башкалана берген. 3. Сибирдин тайгазында корон сооктон јер, агын суулардын ла көлдөрдүн тожы табыш-ту жарылып турат, мында жоон до агаштар соокко чыдаш-пай, жарылып турат, темир де тоскок бололо, сына берет. 4. Менин баратан јериме јетире јүк ле бүдүн жарым эмезе эки километр болгон, онын да тал ортозы ак јалан јер. 5. Москвада туралар ончозы бай улустын туралары, аттар да көп, кой дезе јок, ийттер де тудаган эмес. (Чех.) 6. Күчүк-тин энеден чыкканынан бери үч ле недеде кире өй өткөн, онын көстөри де бу јуукта ла ачылган. (Т.) 7. Муму сү-реен керсү ийт болгон, ончо улуска јалканчып јүрөтөн, је јангыс ла Герасимди тын сүүйтөн, Герасим бойы да оны ал-сагыш јок сүүгөн. (Т.) 8. Ол уулчакта јадар-конор до јер јок болгон, ондо курсак та јок болгон, оны кичееп, эр-келедер де кижі јок болгон, је ол карыктанбайтан. (Гюго.) 9. Обоз аарай ичкерилеп турган: эмезе солдаттар токтой түжер, эмезе обозто кемнин-кемнин абразынын тегелиги түже берер, эмезе ат тура түжер. (Л. Т.) 10. Күн тал түштен кыйа берди, обоз дезе јолдын тал ортозын ла өт-көн, тозын-тобрак та коркушту болгон, күн де сүреен изү, көлөткөлөнөр јер дезе чек јок.

б) Алтайда бир карыган айу јуртаган, онын сүүгөн кур-сагы дезе мөштин кузугы болгон. Ол јангыс ла мөшти эн-чиленип, онын кузугын алатан. Жоон мөштин төзине айу өрөкөнгө јуртаарга сүрекеј јакшы болгон, оны карыган айу өскө ан-куштан да, улустан да сүрекеј корып турган. Бир катап айу мөштин төзине келген, је мөштө дезе ку-зук јок эмтир. Айу мөшти айландыра басты, бойынын көзине де бүтпей барды. Экинчи јылда айу база келди, је кузук ошкош ок јок болды. Карыган айу курсак бедреп базып ийди, је ол өйдө көрүк, јаан айудан коркыйла, качып барды.

— Э-э-э... ма-а-ш, мен канайып учдудым? Көрүк сүрекеј кичеемкеј ан эмей, ол үч јылдын курсагын ажын-дыра белетеп алатан—деп айдала, айу кара тумчугыла јер-

ди жытап барды. Айу жер касты, онын кўчи де жетпей турды, же карыган бойынын кўчин тартынды, жаан тазылдар кодорылды, карагай ла кайын да жыгылды. Ол табышты кўрук укты, онын сагыжы да чыга берди, жүреги оозынан арай ла чыкпады. Кўрук сол тамажыла оозын жаба тудунды, кўзинин жажы десе кўлдий тўгўлди. Айунын аштаган карды тойды, арыган сыны да тўзелди, тўги де алтындый жалтырай берди. (*Чөрчөктөн.*) (160 сс.)

КОШКОН КОШ ЭРМЕК.

а) 1. Төрөлинин чындык уулы бойынын жүрүмünün калганчы минутагына жетире бойын омок туткан деп, Сашаны кўргөн улус айдыжатар. 2. Артырып койгон балдарына кандый бир түбек боло бербезин деп, энези жаантайын сананып жүрет. 3. Малыш, бүгүн жанарым деп, эртен турадан ала куучынданып турган. 4. Бөрү ачап-сыйап деп, кажы ла кижжи жарт билер. (*Кр.*) 5. Табаруны токтодорго жарабас деп, табаруда туружып турган бастыра черүчилер билип турган. 6. Москванын тўлкўурлерин ого экелип берер деп, Наполеон иженип сакыган. (*И.*) 7. Москванын кийин жанында Петровский өргөгө кўчўп алар деп, маршалдар Наполеонды жўпкө кийдирилдер. (*Л. Т.*) 8. Бастыра орооннын крестьяндары восстание чыгаратан эмтир деп, помещиктер ле каан коркып турган. 9. Балдарла кожо эжинип жүрген кижжи канайып начальник болотон деп, Сергей кайкап турды. 10. Сергейдин бастыра түбектери учун мен бурулу деп, Зина сананып турды. (*Павл.*) 11. Мен кандый сўрекей эп-сўме сананып тапкам деп, бака ичинде сананып баратты. 12. Бу кебисти Рахимнин жааназынын жааназы жийт жажынан ала, өлөр ойине жетире соккон деп, улус айдыжат.

б) 1. Оны кайучылар сўреен сўўген деп, Ванянын жүреги билип турган. 2. Кандый бир жаан жамылу кижжиге барып, капитан Енакиев керегинде комудаар деп, Ванянын сагыжына кирди. 3. Бүгүн шўўнде балык бар эмтир деп, апшыйак ийттин кынзыжынан билип ийди. 4. Михаил Ломоносовтын адазы балык тударга ырысту кижжи деп, улус айдыжатар. 5. Бир крестьянин кандый да жаңы книга экелген деп, Ломоносов угала, тургуза ла ого барган. 6. Бу жеңилчек, кара кижжи онын жуучыл нажызы, Алексей Мересьев эмтир деп, Дегтяренко жаңы ла бўтти. (*Полев.*) 7. Эртен таң алдында жанатар деп угала, Сергей бир де эмеш сўўнбеди. 8. Айдатан неме деп, Сергей карыктанып отурды. 9. Онын чын адын мен качан да алабазым деп, мен сўзим бердим. 10. „Зоядый ок болорым“ деп, мундар

тоолу иит уулдар ла кыстар чертенип турдылар. 11. Кара-кула, байла, ол кижини јерге јыгала, јара тартып ийер деп, ончо улус сакып отурган. 12. Дивизиянын командири меге ле Егоровко быһанду сѳс јарлаган деп, биске полктын командири айтты. (Кант.)

в) 1. Јердин үстинде јаман неме јок, јаман неме качан да болбос деп, ол иженип туратан. 2. Талайдын куштары кайдаар учуп баратканын ајыктап, балыктардын да ууланып бараткан јолын билип аларын деп, адазы уулына јартап берген. 3. Ээзи атанарда, Жилинди каруулдап турзын деп, бойынын кичинек уулына јакыган. 4. Эмди јерге јаба јадып, бир кезек бйгѳ тым јадып, тындап угар керек деп, Серѳжка сананды. 5. Ада-энелери бойлорынын уулдарын ла кыстарын јажырып, олорды Германия јаар айдаарга бербезибис деп, листовкада бичип салган эмтир. (Фад.) 6. Биржанын туразы үзе күйүп калган деп, Германияга ишке аткаратан улустын ады-јолын бичиген списоктор ондо кожо күйүп калган деп, кийининде уккам. (Кош.) 7. Серѳжка деп атту уулчак деревне јаар јүгүрип, улусты кычырып экелзин деп, кичинек карындажына јакарды, бойы дезе Алексейди каруулдап артып калды. (Полев.) 8. Онойып ачаналап јаткан улус ого канча кире килемјизин јетиргенин, Алексей јаны ла јарт билип алган. (Полев.)

Өйин көргүзетен кош эрмек.

а) 1. Солдат ээртеп койгон атты јединип экелерде, офицер бойынын адына минип алды. 2. Ваня Солнцевти немецтер тыл јаар апарарда, ол эки катап качкан. (Кат.) 3. Ваня военный уулчакка туштаганы керегинде куучындап баштаарда, капитан Енакиевтин чырайы бүркелип, кунуга берди. (Кат.) 4. Айылда сочинение бичиирге јакылта бергенде, Владимир Ильич ижин тургуза ла баштай беретен. 5. Отты бчүрип ле ийерде, күкүртке тура селендей берди, шынгырт эткен табыш угулды. 6. Гаврош мылтык сураарда, революционерлер ого каткырған. (Гюго.) 7. Ломоносов училищеде үредүни божодып ла ийерде, наукалардын Петербургта јаныдан тѳзѳлгѳн гимназияга эн артык он эки үренчикти ийзин деп, бичик келген. 8. 1874 јылда, Ломоносов Петербургка јанып келерде, онын јүреги сүйнчилү согула берген. 9. Баштапкы ла офицерский јамы аларда, Суворов 25 јашту болгон. 10. Суворовты Суздальский полктын командири эдип тургузарда, солдаттар јаны полковникти сүйнчилү сакыгылаган. 11. Таг јарып ла келерде, кошту бир канча абралу аттар, унаачылар шибееден атанып чыккан. 12. Кажы ла јаан станцияга јууктап келгенде, Бауман жандармдардан качарга белең болгон. 13. Ку-

педе отурганча, Бауман офицерден канайда качатанын шүүп алды. 14. Ротмистрдин шпораларынын шыңырт угуларда ла, вагоннын база бир бөлүгинен эки жандарм ла шпик чыгып келдилер.

б) 1. Кош-Агаш келтегейинен аккан суулар каткыры-жып сүүне бергилеерде, карыган Сартакпай бойы да, чыдажып болбой, каткырып ийди. 2. Володя Ульянов гимназияны божоткончо, Симбирск деп городто жаткан. 3. Нөкөрим миллиард ойногондо, менле ойнойтон. 4. Карануй кире берерде, Щорс бойы жаар төрт партизанды алдыртып алды. 5. Атыланган фашисттин жүзине кан шаала берерде, ол ненин де учун памятник жаар жүгүрди. 6. Же ол гранатаны памятник жаар таштаарга жеткелекте, ыраактан мылтыктын табыжы угулды. 7. Мен өлгөн нөкөрлөрүмди санангамда, олардын эркиндү, ийделү кеберлерин көрүп тургандыйым. 8. 1871 жылда 21 майда, буржуазиянын черүлери революционный Парижке кирип келерде, коммунарлар городтын бастыра жерлерине баррикадалар эткендер. 9. Гражданский жуу божогон кийининде, албаты бойынын хозяйствозын орныктыарын ла өскүрерин эрчимдү өткүргөн. 10. Агару мааны жеткерлү айалгада боло бергенде, жуучылар оны корып аларга, тынын да кысканбайтандар. 11. Колхозчылар кыра ижине чыккалакта, пионерлер болужарга келдилер. 12. Жаландагы улус иштегенче, артисттер концерт өткүрер деп, белетенип турдылар. 13. Энир кирерде, колхозчылар концерт көрөргө бардылар. 14. Бир уул баян ойноордо, эки кызычак бижеледи.

в) 1. Кладовщик картошканы кемјип саларда, машинала келген улус оны таарларга ургылады. 2. Картошканы машинага коштоп турганча, балдар ижин таштап, ончозы машинанын жанына келгиледи. 3. Кошту машиналар баргалакта, балдар ологго чыгып, отурып алдылар. 4. Балдар эртен тура книгаларлу, тетрадьтарлу сумкаларын алганча сууны кечип баратканда, суунын жарадында соокко агара курутып калган жер жалтырап жадат. 5. Терен күс келгенче, жалаңда жаныс ла капуста жажарып жадат. 6. Колхозчылар капуста кезерге барганда, женил тон, меелей кийип алат. 7. Агашты эрте жаста, эмезе орой күсте отургусканда, сүрекей жакшы эди. 8. Кодорып алган агаштын тазылын оробогондо, ол кургай берет. 9. Чын ээжини бүдүргенде, агаштын тазылдарын жаантайын төмөн, жер жаар баргандый эдип отургузар керек. 10. Мен техникумга келеримде, коридордо балдар көп, тал-табыш тын болгон. 11. Балдар нени-нени билбегенде, ологго кандый бир сөс јарт эмес болгондо, жаантайын Володя Ульяновтон сурагылайтан. 12. Ульяновтын иштеп турганын көргөжин, ол сүреен

чек-чебер, иштеерге күүнзеп, эткен ишти качан да болзо учуна јетиретен уул болгон. 13. Библиотекага барганда, бичиктерди кычырып, керектү јерлерди бичип алатан. 14. Ульянов гимназияны божодордо, ого алтын медаль берген. (Кузн.)

г) 1. Бистин школдо пионерский отряд тӱзӱлгӱн кийининде, мен сыйынымла кожо пионерге кирдим. 2. Вожатый пионерлер керегинде куучындап турганда, мен јилбиркеп угатам. 3. Мен бу куучынды угарымла, јүрегим оморкоп, сүүнчилү согулып турды. 4. Вожатый менин мойныма кызыл пионерский галстукты буулап берерде, мен оной тын јүрексидим. 5. Мен пионер болорымда, галстук јок качан да јүрбейтем. 6. Уроктор божогон сонунда, пионерлер амырап алала, урокторды јетире үренип алатан. 7. Айылга сочинение бергенде, бис оны калганчы кўндерге артырбайтаныбыс. 8. Үредүчи класска кирип келгенде, ончобыс урокко белен болотаныбыс. 9. Јай келгежин, бис үредүчиле кожо экскурсияга барарыбыс. 10. Бис көлдин јанына једип ле келерибисте, тан адып, куштар чуркуража берди. 11. Экскурсиядан јанып келген кийининде, үредүчи экскурсия керегинде сочинение бичитти. 12. Адамнан письмо келгенде, менин үредүм керегинде сурайтан. 13. Бис чыгып келерибисте, энем адам јаар көрүп, мен јаар көрүп, бис нени куучындашканысты билбей турды. 14. Бозогоны алтап ла ийерибисте, таадам эжикти жаап ийди.

д) 1. Улус јердин кажы да талазында јүргежин, јердин чике ле ўстинде јуртап јадыбыс деп бодогылайт. 2. Чынын көргөндө, јердин өрөги де, төмөниги де јаны јок. 3. Метронын станциялары мраморло сүреен јараш эдијп јазалган, оморды көргөндө, јер алдында өргөблөр ошкоч. 4. Ледоколды тоштор кыстай базып келгенде, омор оны былча базып болбой, өрө көдүрип турар эдијп јазаган. 5. Ледокол бойынын јолында тошко учурагажын, ол тоштын ўстине чыгып, бойынын уурыла оны былча базып, оодып јат. 6. Кыш ортодо, кўн сырагај кыска боло бергенде, узун Полярный тўн баштала берет. 7. Озогы тушта Москва суу јайдын изў ойинде сүреен тайызай бергенде, онын кезик јерлеринен јойу да кечерге јенил боло беретен. 8. Јүк ле эрте јаста, кайылган кардын ла јааштын чыгы јердин кыртыжында бар тужында, чӱлдӱ кыска ойдин туркунына сӱлүзиндү олӱн лӱ жаркынду өзүмдер өзүп турат. 9. Јаткан айылын эбиреде одорды мал үзе теңсеп ийгенде, улус јенил айылдарын бузуп алала, база өскӱ јерге кӱчӱ бзретен. 10. Озогыда шуургандар болгондо, малга ыжык јер јок болуп, көп мал кырылып туратан.

11. Кавказтын тууларына түндүк жанынан жедип келгенде, озор айас күнде жүс километр жерден көрүнип турат.

е) 1. Жуу бийинде күйүп калган деревнелерди өткөндө, солдаттардын чырайлары соок, кату боло беретен. 2. Күч бйлөрдө лө жөнүлү күндөрдө Сталин жакару бергенде, онын кажы ла жакарузы ойгор шүүлтелү жөп болуп, келер бйдө-ги жөнүнүн планы болуп туратан. 3. Ватутин жуунун баштапкы бийинде бойы кандый болгонун эске алынарда, онон бери көп жылдар өткөндий бодолды. 4. Курсктын жанында жуу-согуш өдүп турарда, гитлеровский командование Днепрдин күнбадыш жарадын сүрекей тыгыдып, бистин черүлерге удурлажарга белетенип алгандар. 5. Оттын жаркыны суунын толкуларын жарытканда, кара орто-лыктар ла сууны жакалай өскөн агаштар көрүнип келет. 6. Талайып алган колды токтоткондо, онын ийдези астай берет. 7. Оштүнүн миномётторун туй адып, болушты тынгытса, сууны кечип бараткан улус жаньс ла ол тушта ол жаратка жедер аргалу. (*Воин.*) 8. Ракета жарый берерде, жара соктырган кемелер көрүнө берди. 9. Тарбаган оны көргөн лө бойынча, кичүде энезинин сүдин эмгени сагы-жына кирди. 10. Ондый жакаруны алган бойынча, агастын жүреги барт этти, богоно сөбгн божой берди. 11. Сартакпай таштарды бирүзин бирүзине жаба тударда, озор, той балкаш-тый, жапшыныжып тургылады. 12. Күн чыккалакта, борсук бойынын ичегенине мантап жанды. 13. Айылыма жанып кел-зем, түлкүнүн бычкагын бөрүкке кожорым, куйругын кам-чынын сабына буулап аларым, сыртынан дезе алтын өндү жака чыгар (*Чөрчөктөн.*) 14. Уйкудан улус тургалакта, ар-када күүктер ойноголокто, айылдардан ыш чыккалакта, кү-зүнничектердин табыжы шынырай берди.

Амадулу кош эрмек.

а) 1. Москванын алдында мрамордон эткен городты кө-рөргө, бистин школдын балдары экскурсияга баргылады. 2. Москванын үч мун оромдорун ла переулокторун бас-тыразын жойу жүрүп көрөргө, кижн бир айдан артык жүрө-эди. 3. Немецтер, Ленинградты курчап аларга, самолёттон бомба таштагылап, уур орудиелерден аткылап тургандар. 4. Бистин черү текши табаруга көчүп, немецтерди Ле-нинградтан сүрерге, Ленинградский фронттын черүлери ле Ленинградтын журт албатызы 900 күннин туркунына кату айалгада туруп, өштүнүн табарузына удурлажып, оны ичкерилетпей тудуп тургандар. 5. Советский жан ту-

жында ишкүчиле жаткандар амыраарга, бойлорынын сукадыгын жарандырып аларга, жараш бүдүмдү жерлерди көрүп аларга, Крымга келгилеп жат. 6. Жерге отурган күртүктөрдү тудуп жиирге, түлкү өңбөлөп жүрөт. 7. Уур бөрүлөргө туттырбаска, ак-кийиктер түргөн мантап өткилейт, фазандар койу өлбөнүн ортозында жажынып отургылайт. 8. Советский улус жууда канайда тартыжып турганын бастыра ороон уксын деп, куучындап берер күүним бар. 9. Олордын көзүнчө калтырабаска, бойымнын чын күүн-саамамды көргүспеске, мен бойымды бек тудундым. 10. Мен эжемле кожо кырга барарга, адамнан ла энемнен сурандым. 11. Бойымнын ижимди өштүлөргө билдиртпеске, мен кыйгырбагам.

б) 1. Бастыра Днепрле керептер жүргөдүй эдерге, артуларда агып турган суунун күчин тузаланаарга, артулардын алтыгы жанына плотина ла электростанция эдер жөн тургускандар. 2. Түндүк ак-кийиктер, томопктордон аргаданарга, тын салкын согуп турган жерлерге качып барат. 3. Кышкыда соок салкындардан коруланарга, ненецтер эптү, одыны жеткил, агашту түштүк жаар көчкилеп тургандар. 4. Озогы өйдө ненецтерден аңдардын терезин садып аларга, тундрага келип турган коёйымдар олорды мекелеп туратандар. 5. Хибинский тундрага апатит иштөөргө, ишмекчилер, техниктер, инженерлер жедип келдилер. 6. Баалу терелү аңдарды өскүрөргө, Советский жөн тузунда анылу ээжилер тургузылган. 7. Тоормошторды анда-мында артырбаска, ишмекчилер олорды ээчий шиндеп жүредилер. 8. Бистин албаты Москва сууны Волга суула бириктирерге, улу стройкалар баштады. 9. Сталинградта немецтердин группировкасын курчап аларына кожо туружарга, атту гвардеецтер мун километр жерге барар маршын баштадылар. 10. Бистин тапктарыс бойынын адыжыла пушканын атканын токтодорго, башка-башка бөлүнөлө, батареяга 500 метрге жууктап келген. 11. Мазурканы чүмдөп танцоват эдерге, бис экү кожо узак белетенгенис. 12. Эбиреде не болуп турганын ончозын көрөргө, бака сыртын ла бажын озолодып алала, ичин кийин жаны жаар эделе, кайра көрүп селбектенип алды. (Гарш.) 13. Улуска бойын көргүзөргө, улус ол керегинде нени айтканын угарга, бака сүрөкөй күүнзеди. (Гарш.)

в) 1. Ватутинди көрбөгөн улус, оны көрөргө, жылбиркеп турган. 2. Бу жерге ойто келерге, немецтерди Москванын жанында оодо согор, олорды Курский согушта былча базар керек болгон. (Воин.) 3. Бу кумакту жаратка турар аргалу болорго, Днепр суунун эзинин тынарга, онын экинди сокконын жүзиле сезерге, албаты кандый-кандый

шыра көргөн, канча кире жылыту эткен! 4. Баштапкы частарда табарунын тебүзин астатпаска, сууны кечерге болушкадый не ле бар немелерди тузаландылар. 5. Карануйдын ары жанында не болуп турганын билип аларга, мундар тоолу солдаттар карануйда суу жаар кезе көрүп жаттылар. 6. Кечүге бомба таштааргаарга бербеске, түнде учар истребительдерди радио ажыра алдыртсын деп, Ватутин жакару берди. (Воин.) 7. Советский Союзтын хозяйствозын чике төзөөргө, онын башка-башка жерлеринде күннин аайы канайда кубулып турганын билип турары сүрекей учурлу. 8. Алтайдын мөңүн башту кырларынан ала тошту тениске жетире сууларга жол ачып берерге, Сартапай шүүнүп алды. 9. Адучы-Мерген уулы Алтайдын эн бийик деген Кабак тайгага барды, онын Кадын суузына жол берерге, эптү жер бедреди. (Чөрчөктөн.) 10. Ангчыларга тушташпаска, ийттерге сестирбеске, калын баргаанын ортозыла, карануй жердин куйузыла борсук желип баратты.

г) 1. Кижиге көрүнбеске, ийтке сестирбеске, бөрү агаштын жаказында отурды. 2. Михаил жыгылбаска, эки будын талтайта тургузып алып, бир канча частын туркунына ондый уур ишти таштабайтан. 3. Бир катап ээзи кайдаар да жүре берерде, Жилин качып баратап жолын көрүп аларга, тал түштин кийининде деревненин ары жанында кырга чыкты. (Л. Т.) 4. Журукты чын-чике жураарга, албатынын жадын-жүрүмин бойынын көзиле көрүп алар керек. 5. Баштапкы майды байрамдаарга, ишмекчилерди кычырып турган бичиктү чаазындарды чедендерге, төңөштөргө, жапшырарга, жалтанбас революционерлер бир канча түн уйуктабагандар. 6. Үренчик үредүчинин сурагына карууны жастыра айтпаска, жакшы шүүп аларга кичеенип турат. 7. Зояны кыйнап өлтүрер тушта жуулган улус, мындый коркушту кыйынды көрбөскө, араайынан жүргилей бергендер. 8. Немецтер бисти коркыдарга, тизелендирип аларга, бисти кыйнап, эн жакшы улусты өлтүрип турган. 9. Серёжа Тюленин, Фоминге танытпаска, кепказын кептей кийип алаала, улустын кийинине жажынып ийди. 10. Бу чын ла онын наязы болгонына бүдөргө, Дегтяренко Алексейди бир секундка бойынан ырада тутты.

Шылтакту кош эрмек.

а) 1. Жердин алдында жүрүжип турган поездтер качан да удур учурашпай, согулышпай жат, ненин учун дезе, жарыткыштарды озор бойлоры солуштырып, стрелкаларды бир де жастырбай жылдырат, жол үрелип калган болгожын, бойлоры токтой берет. 2. Агаштар түниле шуулап турды, ненин учун дезе, жаан жоткон болгон. 3. Адам иштен орой

келген, онын учун түрген жадып амырады. 4. Нөкөрим Алтын-Көлдүн жаказына экскурсияга барган, онын керегинде мен ого туштап болбодым. 5. Эртең тура кобылардын ла өзөктөрдүн ичинде койу туман турды, ненин учун дезе, түниле жаан жаңмыр жааган. 6. Койон ийттен коркыган, онын улам кырланды төмөн тоголонып мантады. 7. Суу жарадынан ажынган, онын учун жорыкчылар оны кечип болбоды. 8. Күстүн баштапкы соок күндери жууктап келди, онын учун өзөктөги суучактар түнде жука тошпо тонуп калат. 9. Сүрекей изү күн болгон, онын учун балдар сууга эжинерге барган. 10. Эрте жас келгени билдирип турган, ненин учун дезе, баарчыктар изү ороондордон жанып келген. 11. Попов кандый ла керектерди терен шүүп, озолодо көрөтөн болгон, онын учун баштап алган керегин учына жетире бүдүрерге алаңзыбайтан. 12. Айры туйгакту аңдар да, ай канатту куштар да Сартакпайдын огынан качан да жажынып болбойтон, ненин учун дезе, онын адучы-сооооны сүрекей болгон.

б) 1. Пржевальский агаш ортозына көп жорыктап жүргөн, онын учун ол ар-бүткенди сүреен сүүр боло берген. 2. Мен сецин алдында бурулу, онын учун бойымды кату каруузына тургузып жадым. 3. Богочы бийик болгон, онын улам улустар аттарын жединип чыкты. 4. Лениннин жапашта жаткан жери чыкту болгон, күнүн ле жааш жаап турган, онын учун оны Финляндия жаар аткараар деп жөптөштилер. 5. Жышта тыг соок болгонынан улам, аңчылар отты жаан салдылар. 6. СССР-дин физический картасынын көп сабазы жажыл өңлө будулган, ненин учун дезе, бистин ороондо жабыс, түс жерлер бийиксү жерлерден ле туулардан көп болуп жат. 7. Ладожский көлгө ондор тоолу суулар кирип жат, онын учун онын чыгара аккан Нева суу жалбак, терен ле суузы толо. 8. Боргой өбөгөн узактан бери кунукчыл кожон кожондобой турган, ненин учун дезе, эмди онын жүрүмү ырысту ла жыргалду боло берген. 9. П. В. Кучияк алтай албаты чүмдеген произведениелерди жууп, литературный жазап, кепке базып турган, ненин учун дезе, ол чөрчөктөрдү албаты кычырзын деп күүнзеген. 10. Бу теңистен согуп турган чыкту салкындар бери каа-жаа жедин турган керегинде, мында климат кургак болуп жат. 11. Мында климат кургак болгонынан улам, өзүмдөр жердин кыртыжын нургулай бүркебей жат.

в) 1. Туулу жердин суулары сүрекей бийик жерден түргөн агып түжет, онын учун ол сууларга электростанция эдерге сүрекей эптү. 2. Кавказтын Кара талайды жараттай барган бөлүгү Крымнын түштүк жарадынан жылу, ненин учун дезе, Кавказтын туулары Крымнын тууларынан чик

жок бийик. 3. Ломоносов бичиктерди кычырарга сүүп турган, ненин учун дезе, ол онон ары үрөнгө күүнзеген. 4. Машина сүрекей түргөн барып жатты, ненин учун дезе, городко эрте једер керек болгон. 5. Советский Черүнин командирлери улу сталинский үредү өткөн, тартыжуда тазыккан, онын учун олордын билгири там бийиктеген. 6. Оштүлөр мындый түргөн согултаны сакубагандар, онын учун олордын черүлери танкисттерге јаан удурлашпаган. 7. Танкисттер јалтанбай, эрчимдү јуулашкан шылтузында, бистин черүлерге сууны кечерге јенил болгон. 8. Пушкаларды салдарга тургузала, бек буулаар керек, ненин учун дезе, олол сууга түже берерден маат јок. 9. Тенериде кара булуттар табарышкан, онон улам јалкын карануиды јоголтып, јарыдып турды. 10. Ондый јаан табыштан улам, Адучы-Мерген де ойгонды, Оймок келди көзин база көрүп ийди. (*Чөрчөктөн.*) 11. Капиталисттер ишмекчилердин кўчин корулаарга кичеенбегендер, онын учун шахтёрлордын ижи уур ла јеткерлү болгон. Шахталарда јаантайын јемирулер болуп, суу толуп әмезе взрывтар болуп турганынан улам, көп ишмекчилер өлүп турган.

г) 1. Бисте тал түште күн түштүкте туруп јат, онон улам меридианнын кайдаар ууланганын тал түште анылап алар арга бар. 2. Өрө уулап таштаган таш, пушкадан чыгара аткан снаряд јерге түжүп јат, ненин учун дезе, јер олорды бойы јаар тартып јат. 3. Кижн түс әмес отурганда, арка омурткалары тыйрык бүдер, онон улам төштин клетказы база кыйа өзүп калар. 4. Церквелер болужып турган буржуазия Дарвиннин үредүзин әмди де истегенче, ненин учун дезе, ол церквеннн меке үредүзин коскорып јат. 5. Керек сүреен түргөн бүткенинен улам, мен айылыма түргөн јанып келдим. 6. Кургак салкындар согул турганынан улам, Волганын әки јаны бир канча јүс жылдардын туркунына әэн јер болуп, там ла тында кубулып турган. 7. Кукуруза—јылуны керекснбес ле күйгекке чыдамкай өзүм, онын учун Советский Союзтын бастыра јерлернде, анчадала Европейский бөлүгиннн түштүк райондорнда, оны әлбек өскүрнп јат.

д) 1. Шахтада иштеерге јенил боло берген, онын учун таш көмүрди казып алары озогызынан чик јок көптөгөн. 2. Озогы өйдө керептер Днепровский артуларды өдүп болбойтон, ненин учун дезе, кереп ондый артулардагы таштарга согулала, оодыла берерден маат јок болгон. 3. Озогы тушта малда јылу чеден-кажаган јок болгон, онын учун көп тоолу мал кырылып туратан. 4. Советский өйдө кышкыда мал турар јылу кажагандар тудулган, онын учун мал јакшы кыштайт. 5. Балык тудатан керептер јыл әби-

реде жүрүп балыктайт, ненин учун дезе, Мурманскийди жараттай барган талай кышкыда тоңбой жат. 6. Тундрада кар ас түжет, онын учун ондо жер сүрекей терең тоңот. 7. Тундрада кышкыда тындулар ас, ненин учун дезе, андардын ла куштардын көп сабазы кышкыда тундрадан жүре берет. 8. Кар ла тош кайылганда, онон улам жаскыда суулар жаан боло берет. 9. Тундрада суулар жерге терең кирип болбой жат, ненин учун дезе, үргүлжиге тоң, тош ошкош, кату жер оны божотпой жат. 10. Суу жабыс жерлер жаар акканынан улам, тоозы жок көп түүнти суулар, көлдөр лө састар боло берет. 11. Тундрада агап ненин учун өзүп болбос дезе, ондо жай сүреен кыска ла серүүн, Түндүк Тошту тенистен соок, кургак салкындар согун турат. 12. Кыш сүреен соок болгон, онон улам городко барып болбодым. 13. Агап мында Күнбадыш Сибирьдегизиндий койу эмес, онын учун агаштын аразы жарык болуп жат.

Лапту кош эрмек.

1. Кару таадам, жадар аргам сыраңай жоголды, торт өлүм келди. (*Чел.*) 2. Муму Герасимнин жаткан кыбына өскө улусты сыраңай кийдирбейтен, ол түнде торт уйуктабайтан. (*Т.*) 3. Елесканын туразы карга чөңүп калды, ол торт көрүнбей барды. 4. Жилиннин суузап турганы сүреен, тамагы торт кургап калган. (*Л. Т.*) 5. Татарлар Жилинди көрүп ийеле, оноор ууланан мантаттылар, онойдордо Жилиннин жүреги торт үзүлө берди ошкош. (*Л. Т.*) 6. Художественный академияга Репинди ол тарыйын албады, онойдордо ого бир кезек ойгө художественный школдо үренерге келишкен. 7. Грязи деп станцияга жетире бир де токтоор жер жок болгон, айдарда Бауманды Грязиде тударга ченешкендер. (*Мат.*) 8. Бауман кача берерде, шпик сүреен тын коркыган, онын көстөри торт тостойо берген. 9. Алексей Мересьев сүрекей тын арыктап калган, торт куру сөк болуп калган. (*Полес.*) 10. „У-2“ деп самолёттын күүлөп турганын Алексей жарт билип алала, сүүнө берди, ол торт тынбай да барды ошкош. (*Полес.*) 11. Тенеринин жаражын айдар да сөс таппазын, онын жаражын торт кайкап көрбөрүн.

б) 1. Кечү кайдан башталарын өштүлөр билбей турган, онойдордо омор бирде бир участка тыгыдып, бирде онон черүлерин өскө жерге көчүрүп турды. (*Воин.*) 2. Бийик агаштан жыгылып түштим, торт санаам да чыга берди. 3. Элбек фронтто көп черүлөр Днепр сууны түргөн кечип чыгарга белетенип турган, онойдордо фронттын командующийи бастыра керектерди шүүп, ончозын шиндеп, чокумдап алар учурлу болгон. (*Воин.*) 4. Өштүнүн бомбар-

дировщиктерине удур бистин истребительдер учуп чыккан, кейде жуу-согуш торт ло үзүк жок олуп турган. (Воин.) 5. Айылына келерде, Жажнайдын сыны жеңиле берди, жүреги торт ло ойноп чыкты. (П. К.) 6. Каан жагы тужында Донбасстын шахталарында ишти колло будүрүп турган, коомой жытту, чыкту ла тапчы шахталарды өчөмүк лампалар жарыдатаң, онойдордо ишмекчилер ондо торт ло кыйналып иштеп туратан. 7. Тундрада жоткон тужында салкын сүреен күчтү болуп жат, торт ло кижини де, тындуларды да жыга согуп турат. 8. Күдүчи узун камчызын тартылдадып ийерде, онын табыжы торт ло мылтыктын адыжынды угулды. 9. Бойынын ижи темей эмес болор деп, Мичурин жарт билип турган, онойдордо онын бөккө жерге барар күүни жок болгон.

Молжулу кош эрмек.

а) 1. Таарлар толо берзе, оморды колхозтын бригадирин складка аткарып жат. 2. Балдарды мактаза, омор омон артык иштейтен. 3. Адам городтон жанып келзе, бис кожо андап барарыс. 4. Вожатый бисле кожо болзо, бис каникулды сүреен жакшы өткүрерис. 5. Жердин кыртыжында микробтор жок болгон болзо, өзүм де өзүп болбос эди. 6. Өзүм жок болзо, өзүмле азыранып турган тындулар да жок болор эди. 7. Кижиге туза жетирип турган микробтор база бар, омор жок болгон болзо, калашты, сүтти де ачыдып болбос эди. 8. Калаш эдетен тестеде жарамыкту температура болзо, ачыткынын микробторы тестеде өзүп, тестени ачыдып жат. 9. Сууны агын суудан алып турган болзо, суу алып турган жердин үстиги жанында эжинерге, мал жунарга, кийим чайбаарга, мал сугарарга, суунын жарадына сүре-чөп төбргө жарабас.

б) 1. Мааланын ажын жаантайын сугарар болзо, онын тужуми бийик болор. 2. Ак-кийиктин эдин кадырза, торт агапш опкош, кату боло берер. 3. Бичикке үренер болзон, книгалардан ончозын билип аларын. 4. Сарайдын жарыгынан көрзө, кырды төмөн түшкен жол көрүнөт, он жанында татарлардын журты турат. (Л. Т.) 5. Слер менин күүниме келиштире айдатан болзогор, бистин куучыннан туза көп болор. (Л.) 6. Слердин айткан сөзигер менин күүниме жараза, коомой болор деп сананбагар. (Л.) 7. Осетин улустар кижиге бүдер болзо, сүрекей жакшы күндүлөп турар. (Л.) 8. Түнде айас тенери жаар көрүп турар болзон, ондо булут та жок, туман да жок, жагыс ла жаан да, оок то жылдыстар көрүнип турар. 9. Ол онын жүзип көргөн болзо, онын

чырышту жүзінде изў каннын ойноп турганын јарт көрүп алар эди. (Т.) 10. Эртең јакшы күн болзо, бис ағаш ортозына јилектеп барарыбыс. 11. Кандый бир јастыра кылык эткен болзо, эмесе молју сөзип бүдүрбеген болзо, пионер ол керегинде отрядта, дружинада чынын айдып берер учурлу. 12. Отрядтын звенолоры јакшы иштеп турган болзо, бастыра отрядтын жүрүми ле иштеген ижи сүреен јакшы да, јилбүлү де болор.

в) Ыйр слондор суу ичерге барза, ағаш ортозында јаан тал-табыш, күзүрт угулат. Ағаш ортозында јолды слондор бойлоры арчыгылайт. Кандый бир ағаш јолды бөктөп турган болзо, слон оны тумчугыла кабыра тудала, ағашты тазылыла кожо кодоро тартып, туура таштап ийет. Ыйрдин алдынан бир слон јол баштап барат. Ол тура түшсе, бастыра ыйр база тура түжет. Аңчылар аңдап барза, аҗындыра оролор казып, ўстинен бүрле жаап салатандар. Ороҗо слон түшкен болзо, аңчы оны ўредип алат. Аңчыга ўрене берген слонды иштедер болзо, ол сүреен јакшы болушчы боло берет.

Слоннын ээзинде бир кичинек кызычак бар болгон. Адазы айылдап барганда, кызычагын слонло кожо айылына артырып салатан. Слон баланы јакшы кичейтен. Бала энмектеп, ыраак жүре берзе, слон оны тумчугыла чебер кайра тартала, азийгы јерине экелип салатан. Бала кабайында уйуктап јаткан болзо, слон кабайды араай јайкап туратан. (126 сөс.)

(В. Вахтеров.)

г) 1. Јүзүн-јуыр немелер чирибейтен болзо, јердин ўсти бөүмдерле, тындулардын сөөктөриле бүркелип калар эди. 2. Эмди көрөр болзо, ээн болгон јерлерде чечектер бүдет, улус ондо јайым, суунчилү ле бай јада берди. 3. Илья Ильич нени-нени керексиген болзо, онын ада-энези ле эки-ўч әжелери, ўч-төрт јалчылары жүгүрүжип келер. (Гонч.) 4. Илюша уйуктап јатса, јалчылар онын орынынын јанында отуратан. (Гонч.) 5. Илюша бир-бир неме әдерге турган болзо, ада-энези јалчыларына кыйгырыжып чыгар, бойына дезе бир де неме эттирбес. (Гонч.) 6. Јаш патриоттор өштүнн колына кирзе, бойлорын јалтанбас советский патриоттор болуп тудунатан. 7. Јаш партизандардын өштүле тартышканын көрөр болзо, олар ончозы омок тудунгандар, бойынын ол тушта јайымда болгон нөкөрлөри керегинде бир де сөс айтпагандар. 8. Советский пионерлердин ән бийик молјузын айдар болзо, олар ат-нерелү, јалтанбас, тартыжуда коркыбас, албатыла кожо бистин Төрөлибистин өштүлерине удурлажа тартыжарга качан да белен болор учурлу.

БИСТИНҮ УЛУ ТӨРӨЛИБИС.

Советский Союз кўнбадыштан кўнчыгыш жаар 11 мун километрге, тўндүктен түштүк жаар 5 мун километрге чөйнилип барган.

Турган јери аайынча Советский Союз—телекейде эн жаан ороон. Онын турган јеринин жааны 22 миллион квадратный километрден көп. Кўнбадыш Европадагы ороондорды ончозын алгажын, Советский Союз олордон төрт катап жаан. Јер-телекейди алты үлүге үлезе, онын бир үлүзи Советский Союзтын јери болуп јат.

Советский Союзта 60-га јуук жүзүя-башка албатылар јуртап јат. Ол албатылардын ортозында көп тө тоолу, ас та тоолу албатылар бар. Советский Союзтын албатызынын тоозы 200 миллионго шыдар. Албатызынын тоозы аайынча, бистин ороон телекейде учинчи јерде туруп јат. Бистин орооннон көп албатылу эки ле ороон бар—Китай ла Индия. (100 сс.)

Јөпсинер кош эрмек.

а) 1. Јердин үсти түс эмес те болзо, онын үстинде төндөр, туулар, јуукалар, капчалдар да бар болзо, јерди шәр деп бодоорго келижет. 2. Сергеев уйуктабаганынан ла иштегенинен арыган да болзо, бойынын јуучылдарын көкүдип, кокырлап туратан. 3. Иваныш, мен карыган да болгон болзом, байларла тартыжар тартыжудан база туура калбагам. 4. Кит жаан да болзо, ол оок, јылјыркай тындуларла азыраып јат. 5. Мен сүрекей чылаган да болзом, уроторымды ончозын бүдүрип салдым. 6. Меге кандый да күч болгон болзо, слер Харьковты алган часка јетире мен бойымнын ижимди онон ары өткүрип тургам. (Полев.) 7. Башка-башка өзүмдердин јалбырактары башка-башка кеберлү де болзо, олар ончозы јалбак бололо, олардын үсти де-зе сүрекей кеен бүткен. 8. Табаруга барган черүлердин тоозы ас та болгон болзо, је советский солдаттар согужарын билип, Төрөлин корырына јүрүмин килебей тургандар. 9. Берлин јуук та болзо, согуш тын болотонын ла оны колго алары күч болотонын бис билип турдыбыс. (Бер.)

б) 1. Суунын ол јанында чаап салган јаландардын сүреен койу, јулукту јажанын уйлар ла бозулар тепсей огогон до болзо, јалан јараштыра јажарып јатты. 2. Мен өштүге учуразам да, је бистин черүлер турган јерди качап да айтпазым. (Лид.) 3. Иште жаан јенүлерге јеткен де болзо, областной газетти кычырган кийининде, апшыйак токунабады. 4. Мен слерге сүрекей килеп те турган болзом, мааныны экинчи бригадага берерге келижет. 5. Је ондый

да болзо, Тойчынын жүреги жымжабай турды. 6. Бу керек мени ачындырган да болзо, је бичик кычырарга сүрекей јилбулу болгон. 7. Јуу тушта ајалгалар сүреен куч те болгон болзо, партиянын ла башкарунын килемјизиниң шылтузында пионерлер үренип, наукаларды јакшы билип аларга сүреен кичеенген. 8. Койондор једип болбогон до болзо, је агаштардын тазылдарын чычкандар кемирип салган эмтир. 9. Мен сүрекей кичинек, куч јок кушказак, је ондый да болзо, неден де коркыбай, агаштын ортозында јаныскан јуртайдым. 10. Түлкү сүрекей сүмелү де болзо, анчыны мекелеп болбоды. 11. Агаш ортозында кар тизеге јетире де болзо, ондый карла чана јок то-базып јүрзен, чөнббзин. 12. Тун айдын да болзо, је айдын јаркыны туманды өткүре јакшы көрүнбей турган, кайучылар немецтерге билдиртпей, бойынын улустарына өдүп, немецкий батареялардын турган јерлерин темдектеп тургандар.

в) 1. Суукуштар баканы јибес деп билзе де, учы сууга чөнүп калган агаштын алды јаар бака сурт эде берди. 2. Государствого берер аштын планы бүткен де болзо, колхозчылар ашты планнаң ажыра берерге кичеендилер. 3. Ивашка кичинек те болзо, ырысту јүрүмди көргөн. 4. Письмо керегинде кем де бир де сөс айтпай да турган болзо, је ончозы кунукчыл, јобош боло бергендер. 5. Алёша јаткан тура јанчы да болзо, је кандый да коомой будүмдү, кирлү болгон. (М.Г.) 6. Ондый болгоны меге коронду да болзо, бичик кычырар күүним јанбай, там ла тынып турды. (М.Г.) 7. Бу кижі ончозынан јаан эмес те болзо, је капитан Енакиевке түней јамылу кижі эмтир. (Кат.) 8. Жилин кыска сынду, каткак та болзо, бойы чыйрак болгон. (Л.Т.) 9. Серёжа немецкий тилди ондобой до турган болзо, омордын куучынын тындап өтурган. (Фад.) 10. Эмди Алексей Мересьев бойынын улустарына једип алар керегинде сананбай да барган, је ондый да болзо, эдисббгинин кыймыктанар аргазы чек божобогончо, ол энмектеп, јылгажактап, тоголонып барарым деп, билип турган. (Полев.) 11. Јуу тужында улус, өштүден качып, агаш ортозына барза да, колхоз јайрадылбаган. (Полев.)

г) 1. Мен генерал да болзом, сен сержант та болзон, је Төрөлибис учун экилебис түней каруулү. (Воин.) 2. Хвилья таадак јуртта да јаткан болзо, биске сүрекей болушкан: немецтерди истеген, партизандарды јажырган. (Воин.) 3. Бу тууларды шинжилеп көрбрі сүрекей куч те болгон болзо, советский учёныйлар онон јалтанбаган. 4. Мамонттын сөбги көп мун јылдар туркунына јерде де јаткан болзо, омордын кебери соок јерде үрелбей, јакшы коруланып арткан. 5. Түндүкте јердин кыртыжынын алдында үргүл-

жиге тон жаткан жер бар да болзо, агап ондо өзүп турат. 6. Алыш-колыш агаптын ортозында тайгадагыдый ок тындулар бар да болзо, же ондо олордын тоозы сыраңай ас. 7. Мен учы-бажы жок ырысту да болгон болзом, менин ырызым там ла там өзүп турды. 8. Өзбктин жолы коомой до болгон болзо, күчтү аттар жакшы једип келдилер. 9. Күн тымык, аяс та болзо, сооктын тыныжына тенгериин чанкыр түби јарт көрүнбейт. 10. Јуукаларда кар јетире кайыл-галак та болзо, трактористтердин көчкүн туралары чөлгө једип келген тургылайт.

Действиенин эдилип турган аайын көргүзип турган кош эрмек.

а) 1. Кууќтин өткүн үни, менин кулагыма кожон угулып тургандый, јаныланып турды. 2. Мен шылу тужында, бир де неме керексибей турган кижичилеп, отуратам. (Полев.) 3. Советский офицер бир де неме айтпады, бастыра түрмеге угулгадый эдип кыйгырды. (Полев.) 4. Москванын отторы, тоозы жок жылдыстар чылап, таң атканча жарып турат. 5. Бүрлер, коркыган куштар чылап, учуп чыгала, чөлдін үстиле јайыла берет. 6. Кандый ла кижичиле бойыннын ижине кичеенип тургадый эдип, ишти төзбөр керек. 7. Ватутинин алдына эки сыраңай јаш уул, стройдо турган чылап, коштой турдылар. (Воин.) 8. Резервте турган генерал Рыбалконын танкисттери, Ватутинин ле Хрущёвтын јакарузы аайынча, Переяслав-Хмельницкий јаар уулангандар. (Воин.) 9. Днепрдин үстинде бомбардировщиктердин, бомбалардын табыжы үзүк жок күркүрөп турган, суу, кайнап турган чылап, кенетийин бийик көдүрилип чыгала, јанмыр чылап, чачылып, ойто түжүп турган. (Воин.) 10. Кемелер кайыла бергендий јоголып калдылар. 11. Јер жарылатан ракеталар, тенериде тизилип калган жылдыстар чылап, јердин үстин жарыдып турды. 12. Кенетийин, күрдин үстиле абралу аттар мантап өткөн чилеп, күкүрт күркүрей берди.

б) 1. Колхозтын кобыда турган көп тоолу ак койлоры, боро булуттый јылыжып, биске көрүнүп турды. 2. Бажын кырып салган, кичинек сөөктү, каткак бүдүмдү бөкчөк башкирдин кичинек көстөри койу кабактарынын алдынан, от чылап, суркурап турды. (II.) 3. Пугачёвтын шибееге једип келгенин чындап та көргөн кижичилеп, Василиса Егоровна коркып, јаан тынарып турды. (II.) 4. Јалакай, ийтке сүрдүргөн элик чилеп, ары бери ајыктанып, ачымчылу ыйлап турган. (II. К.) 5. Јииттердин үндери, тоорчыктын кожоны чылап, коштой турган кырга јаныланып, өзбкти төмөн јайылып турды. 6. Швабрин мени шокчылдын одузына апарып берерим, Лизавета Харлованы чылап,

мени жоголгорым деп, кекенип турат. (II.) 7. Айас күндөрдө жабыс турган күннин жаркынына көлдөр, күскү чилеп, жалтыражып жадат. 8. Бөкөнөктөр лө томоноктор кейге, булут чылап, көдүрилип, улуска ла тындуларга табарып, ологго түн-түш амыр бербей турат. 9. Тайганын түндүк жанында, ыраак жерде, пушкадан адып тургандый, табыш жаантайын угулып турат.

в) 1. Мында, чокыр кебис жайып койгон чылап, жүзүн-жүүр чечектү, койу өлөн өзөт. 2. Бийиктен көргөжин, город төмөн жабыста, жердин түбинде чилеп, көрүнөт. 3. Мүркүт торлодон көзүн албай, канадын жуунада тудуп алала, таптаган таш чылап, төмөн түшти. 4. Күн карыгарда, эңир кирген чилеп, карануй боло берди. 5. Азамат мылтыгын ташка оодо соголо, жерге жаба жадып, кичү бала чылап, ыйлай берди. (Л.) 6. Күнчыгыш-европейский түс жердеги суулар, ыраак барган узун жолдор чылап, түндүк жаар агып жат. 7. Бийик кырдык чогул салган хлопок, ак кар ошкош, ыраакта агарып жадат. 8. Кырлардын жалбак келтегейинде, карлагаштардын уйалары чылап жапшынып калган, журттар-аулдар көрүнүп тургылайт. (Л.) 9. Суу, тепкишти төмөн түшкөн чилеп, бийик жерден бир канча түжүп, электростанциянын турбиналарын айландырат. 10. Онын гимнастёрказы, слердин гимнастёркагар ошкош, күнгө күйүп, огып калган. 11. Кызычактын чырайы, туранын стенизинең де ак болуп, кугара берди. 12. Ол, жаан оорула тартыжып турган кижин чилеп, жаан тынып турды. 13. Носилкада жаткан кижин, чылап калган көстөриле мен жаар, сурап тургандый, көрди.

г) 1. Менин ийдим, ээсин таппай калган чылап, ары-бери мантап, үрүп турды. (Акс.) 2. Күннин жараш жаркыны, күскү ошкош көрүнүп, Урсул сууны мызылдадып, жалтырадып турат. 3. Жалаң, килең айас тегери чилеп, бистин алдыбыста көгөрип жатты. 4. Фашисттер, чычкандар чылап, туралардын алдына жажынып аларда, солдаттар ологорды онон чыгара сүрүп турдылар. 5. Жанында турган кайыннан кара төштү карыган кучыйак, таш чылап, ийттин алдына кенетийин келип түшти. 6. Жилин кувшинди берерде, кызычак, үркүнчек эчки чилеп, туура секирип ийди. (Л. Т.) 7. Сүүнчилү күнди бурлактар, кара булут чылап, бүркеп ийгендий болды, олог ыраак көрүнбей калганча, мен ологорды ээчий көрүп турдым. (Рен.) 8. Жыраалар эки башка жайыла берди, жибиркек көктөштөр чилеп, эмеш чочып калган эки уулчак, колдорынан тудуныжып алала, Алексей жаар жууктап келетти. (Полев.) 9. Жаан деген уулчак, малтазып тудунганча, Алексейге жууктап базып келди. (Полев.) 10. Дегтяренко Алексейди катап-ка-

тап көрүп, баланы туткан чылап, бойына жаба тутты. (Полев.)

КОЛБОЧЫЗЫ ЖОК БАШБИЛДИРТКЕНДҮ КОЛБОЛУ ЭРМЕКТЕР.

1. Көрзөн, кандый шуурган: жолдон азып та калардан узак эмес. (П.) 2. Койу агаштын ертозында табыш узак токтобой турган: бирде күүктин үни жагыланат, бирде агап жызырт эдет, ыраактан дезе сыгынын коо үни угулат. 3. Каракай кенетийин тын кыйгырып ийди—ады түс жолло түргөн желип ийди. 4. Балдар кожондожот—жаш үндери жагыланат. 5. Эңирде ай чыкпады: ол бу ойдо орой чыгып турган. 6. Слер Харитоновага кыскачак письмо бичигер: мен сый учун ого күндүм жетирейин. (Воин.) 7. Ол, ойдыкты кечире калыйла, күйүп калган туранын жылу күли жаткан жерге базып келди: турадан не де артпаган, бу жуукта турган туранын ордын, бу жуукта ла улус журтаган жердин ордын жагыс ла чеден көргүзөт. (Воин.) 8. Кайра ачылып калган эжигинде журап салган үч башту сары желбеген көрүнөт, бу журук—эсэсовский частьтын агылу темдеги. (Воин.) 9. Моторы иштебей барарда, фашисттер оны таштайла, жүре бергендер ошкоч—жазаарга, байла, ой жок болгон. (Воин.) 10. Олордын тескерилеген истери, жок, тескерилеген эмес—качкан истери—бастыра жерлерден көрүнөт. (Воин.) 11. Менин бажым салактай берди: туйук санаага түжө бердим. (П.) 12. Эмеш сакып алзан: черү келеле, шокчылдарды ончозын тудуп алган кийининде, кайда да барзан, табын болор. (П.) 13. Кенетийин алдымда караңуйда шыйдамду беш кирелү кижиге турганын көрдим: ол Пугачёвтын шибееленген жериндеги озочыл каруулы болуптыр. (П.) 14. Бу кыс мындагы абыстын жеени эмес: ол бу шибеени аларда буудырып өлгөн Иван Мироновичтин балазы. (П.)

БИР КАНЧА КОШ ЭРМЕКТҮ БАШБИЛДИРТКЕНДҮ КОЛБОЛУ ЭРМЕКТЕР.

а) 1. Кей аруу болордо, күн жаркынду чалыырда, жалаңдар, кырлар, агаштар, деревнеде жаап байрамга жазангандый, кеен болуп көрүндү. 2. Кезикте, книганы сүреен жылбиркеп кычырганымда, эмезе книганы кашпай ойто табыштырып берер керек болгондо, мен түнде туруп, свечи куйдуруп туратам. (М. Г.) 3. Удабас чөл жок болор, оны садтарла кечире чедендеп салар деп, улуска ол тужында кандый да кургак салкындар коркушту болбос деп, Сергей билип алды. (Павл.) 4. Мен бодозом, ондый кайкамчылу керектер

эдерге, кайкамчылуу баатыр болорго, эмдиги жашөскүрим-
нин күүн-санаазы бар. 5. Албаты жүрүмү ырысту болзын
деп, адаган Сынару адындый ару-чек болзын деп, энези
кызын эркелеп, эптү колду болзын, эпчил, сүмелү болзын
деп, үредип туратан. 6. Сергейле экү комсомольский билет-
ти аларда, фашисттерден өчибисти аларыбыс деп, олорло
арт-учына жетире тартыжарыбыс деп, качан да болзо, кайда
да болзо, чындык комсомолецтер болорыбыс деп, чертенге-
нибис.

б) 1. Уулчак ада-энезинин айылына келгенде, олордын
түбектү, жокту жүрүмүн көргөндө, жүреги сыстай бере-
тен. (Гюго.) 2. Татарлар Новгород жаар уулангандар, же жас
келерде, састар кайыларда, суулар кирерде, татарлар түш-
түк жаар бурулып, половецкий чөл жаар жүре берген-
дер. (Историядан.) 3. Ээн жерде иштеерге күч те болзо, ондо
иш көп тө болзо, советский улус күч иштерден коркыбай
жат. 4. Герасим ол туранын кыптарына одын алып кирген-
де, Муму жаантайын тышкары артып калала, кулагын сер-
тейтип алып, турада эмеш ле табыш чыкканда, абы-бери
айыктап, Герасимди кирнестенин жанында сакып отуратан. (Т.)
5. Жаанакты чымылдар тиштеп турарда, ого уйуктаар-
га бербей турарда, ол коларткышла бажын жаап, уйуктап
калган.

в) 1. Койон угуп тургажын, кийин жанында кем де шымы-
ранып тургандый, өңөлөп келип жаткандый билдирген.
2. Эңир бозом өлөрдө, түн ортозы жедерде, койу жылдыс-
тар көрүнөрдө, кайчы өбөгөн топшуурын туура салды,
нени де сананып отура берди. 3. Кызычактан эки алтам-
нын бажында, бир де неме сеспей, бир де неме көрбөй
турган чылап, эки өбөгөн куучындажып турган. 4. 1861 жыл-
да крепостной правоны жоголтордо, крестьяндар жайым жү-
рүмдү болуп жат деп, олорды мынын кийининде садарга да,
садып та аларга жарабас деп, жарлалган. 5. Владимир Ильич
бойы бистин жажытту кружокто үредү өткүргенине, онын
үрөнчиги болгоныма, мен кийининде бастыра жүрүмимде омор-
коп жүргөм. 6. Атанар ой жетти деп, труба ойной берерде, жуучыл-
дар кийимине жапшынган такпайларды кактап, стройго тургы-
лады. 7. Комбайн төстөк жерге жедип келерде, Алексей Ива-
нович оны аярбас болор деп, Пашенька кыйгырып турды.

г) 1. Керекти билгир төзөп, көп астам бергедий жакшы
сортту өзүмдөр өскүрүп турган Мичурин Козлов городто
иштеп жат деп, ыраак жерлерге угулып барган. 2. Бистин
үстибисте кушкаштар эдип турзын деп, огородто каршулу
курт-коныстарды терип, жип жүрзин деп, Олег эрте жаста

кара баарчыктын уйазын узун агаштын бажына бек ка-
дайла, бийик тургузып саларда, удабай кара баарчыктар ке-
лип, журтагылай берди. 3. Балдар айылына жанып келгенде,
олор тўжиле кайда болгонун, нени бедреп жүргенин ада-
энелери сураганда, каруузын оморкоп айдатандар. 4. Мы-
найып турганча, паровозтын ичкери жанында светофордо
жакыл от күйе берерде, главный кондуктордын сыгырыжы
жанылана берет. 5. Ишмекчилер ончозы жана бергенде,
станцияда улус ас болгондо, мен паровозторды көрбөргө,
станция жаар жүгүрөтөм. 6. Мынайып турганча, пассажир-
ский паровозтын өткүн огурыжы ыраактан чөйилип угулат,
курьерский поезд күркүрейт, станциянын жаныла, куйун
чылап, өдө берет. 7. Маша жастырбайын деп, компасти ка-
тап айландырып ийерде, стрелка ол ок учыла база ла тун-
дук жаар көргүзүп тура берди.

д) 1. Төрөлине сүреен уур военный ченемел болордо,
советский жашоокүрим ат-нерелү тартышканын бистин
үйелерибис ол подвигтен, Зоя Космодемьянскаянын качан
да өлбөс подвигинен чилеп ок, билип алар. 2. Каан улусты
өлтүргени керегинде табыш угуларда, Россиянын алба-
тызы бастыра оромдорго чыккан, самодержавниге удурлажа
жуу-согуш баштаган. 3. Галстугун жажыргалакта, фашист
кирип келерде, Ваня өштүдөн бир де эмеш коркыбаган.
4. Эне бөрү карый берерде, онын жыткыры уйадаарда,
кезикте түлкүнүн изин ийттин изи деп бодоп, жолдон до
азып жүрөтөн. 5. Обогон азыйда механик болуп иштеген болго-
дый, ненин учун десе, ол жортып баратканда, амырап отур-
ганда, жаантайын механика керегинде куучындап туратан.
6. Бөрү журттын жанына жууктап келеле, койдун кажаганын-
да, байла, курагандар бар болор деп, жытап турган. 7. Бө-
рү тумчугун чыгарып келерде, кiske жалбырактардын
кыймыктап турганын угуп ийеле, чычкан болор деп
бододы. (*Чөрчөктөн.*) 8. Васька табышты уккан ла бойынча,
бу кайкамчылу солунды Петькага ончозынан озо једип
айдарга, отурган јеринен тура жүгүрди. (*Гайд.*)

е) 1. Баррикададан Гаврош ыраак эмес болгон, је эмди
оны кычырза, өштүнүн солдаттары көрүп ийеле, аткылаар
болор деп, баррикадада бир де кижн унчукпады. (*Гюго.*)
2. Ыш таркай берерде, коммуналар көрбөр болзо, алты
кичинеке бала, колдорынан тудуныжып алала, бијележип
турган. (*Гюго.*) 3. Болуш јетирерге бир батальон келерде,
коммуналар, өштүге удур табару эдер деп, там тыгыда
некедилер. (*Гюго.*) 4. Апшыйак „обоз“ деп сөсти айтканда,
ийт сууны өрбө көрүп, төннин ары жанынан обоз келер деп,
айдып тургандый болды. (*Мам.-Сиб.*) 5. Обоз келгенче,
суулар тонголокто, апшыйак канча-канча катап андап ба-

рып келген. (Мам.-Сиб.) 6. Ломоносов 16 жашту болордо, ббй энези ого кижн алып берер бй жетти деп, айыл ичинде иш эдерге болушкадый келин керек деп, адазына айдып турар болды. 7. Ломоносов естественный наукаларды анчадала тын сүүп турганынан улам, бир ле эмеш чолө бй болгондо, ондый наукаларды үренип, иштеп туратан. 8. Бир катап ээзи кайдаар да жүре берерде, Жилин качып бараташ жолун көрүп аларга, тал түштин кийининде деревненин ары жанында кырга чыкты. (Т.Т.)

ж) 1. Советский башкару тундранын јеринин кыртыжын ла климадын шиндеп үрензин деп, ондо кандый өзүмдер өскүрерге јараарын јартап алзын деп, бистин агрономдорго јакылта берген. 2. Бистин агрономдор ченемелдер өткүрип көргөндө, тундрада састу јерлердин кыртыжын јазап иштегезин, оны јарандыргажын, ондо огород ажы, мажакту ап, јилектү өзүмдер быжар аргазы бар болгоны јарталды. 3. Колхозтын керегин угарга, ол јер башкарап бөлүккө кирерде, агроном, онон кем-кем озолоп айдып ийбезин дегендий, жүрексип, Сергейге түрген куучындады. (Баб.) 4. Бистин айылдын көзбөктөринен от јалтырап турарда, орык јол јылыјгалакта, мен јалтанбай, токуналу бараткам. 5. Баканы коркушту бийик көдүрип апарарда, онын тыныжы да чыкпай барды, суукуштар дезе, бир кеминде учпай, чырбагалды серпилтип тургылаарда, бака бараксан, чаазынан эткен неме чилеп, кейде калбандап, ычкынбаска ла јерге мач эдиш түшпеске, чырбагалды тын тиштенип алды. (Гарш.) 6. Письмоны почтанын кайырчагына салатан деп, кайырчактан дезе үнгүр күзүнилү үч ат коштогон эзирик ямшиктер письмолорды бастыра јерге таркадып јат деп, бу јуукта лавкалардагы эт садып турган садучылар Ванькага айткан. (Чех.) 7. Свечи бир өлүге кыскарып калганы јарталганда, эмезе мен онын кемјүзин таап алала, свечинин күйген кемине түнейлеп сындырбагамда, эртен тура кухняда аайы-бажы јок кыйгы-табыш башталатан. (М.Г.)

КОЛБОЛУ ЭРМЕКТЕРДИ КАТАП КӨРӨРГӨ БЕРГЕН ТЕКСТТЕР.

**МАША АГАШ ОРТОЗЫНДА ЈОЛДЫ КАНАЙЫП ТААП
АЛДЫ.**

Маша он бир жашту болгон. Ол ада-энезиле кожо деревнеде јуртап јаткан. Бир катап јайгыда, август айда, Маша мешкелеп барарга суранып алды. Ол агаштын аразынан мешкелер јууп аларга турган. Мында мешкелер көп болгон, јаан удабай онын каламазы толо берди. Маша азыйда тийинди јаныс ла јуруктан көргөн, эмди дезе агаш ортозында тирү тийин көрүнди. Тийин агаштан агашка калып

турды, Маша десе оны ээчий баратты. Тийин табылбай калды—Маша токтой түшти. Маша онон ары жолды аайлабай барды, ол канча ла кире ырада барып жатса, агаш там ла койылып турды. Маша өскө жер жаар жүгүрди, ондо десе кандый да жуукалар, жыраалар болгон, агаштын ортозында онон бүрүнкүй боло берди. Маша коркый берди. Караңгуй, агаш десе тунгак, кунукчыл шуулап турды. Маша географияны школдо үренген. Онын карманында компас бар болгон, ол жолды таап алган. Маша жанып келерде, үйдеги улус шапчыражып, оны бедреп барарга, тергенип турган эмтир. (Меч.) (140 сс.)

СТУДЁНЫЙДА КЫШТУ.

Туранын ичинде соок болгон, апшыйак десе бир канча күннин туркунына тимуулап, белинин ле буттарынын сызына чыдабай турган. Же уйкузы келбесте, ол тегин ле ой өткүрерге, төжөктөн турбай жаткан. Апшыйакла кожо бу кичинеке турада Музгарко деп атту кичинеке чокыр ийт жаткан. Олордын тушташканынан бери он жыл кире ой өткөн. Музгарко вогул¹ кижинин ийди болгон. Музгарко турага кирерге суранып, эжикти чебер тырмап ийерде, апшыйак ойгоноп келген. Турада караңгуй болгон, кардын жарыгына десе суунун ол жанында агаштардын учту баштары да, карарып калган суу да жарт көрүнүп турды. Ийт керсе көстөриле ээзи жаар көрүн отурды.

Печкенин оозындагы жалбыш туранын толыгын жарыдып турды. Апшыйак печкеге от салып турганча, таң жарып келген. Стененин жанында турган агаш орындар жүк ле борорып келген. Апшыйак ийдин эчидип алала, балыктап жүрөтөн. Жаңы туткан балык олордо жыл эбири түгенбейтен, олорго балык тузаарга жаңыс ла тус жедишпейтен. (130 сс.)

(М а м и н - С и б и р я к.)

КАПИТАЛИЗМ ТУШТА ИШКҮЧИЛЕ ЖАТКАНДАРДЫН КУЛ КЕБЕРЛҮ ЖҮРГЕНИ.

Озогы Россияда иш ишмекчилерге ле крестьяндарга сүрөөн уур албан-молжу болгон, буржуазия десе ишти уятту, жаман керек деп көрөтөн. Иш эдери арга жокто иштеп турган кижинин тагынан бойынын кереги болгон. Сенде иш бар болзо—белинди түзөтпей, капиталистке ле помещикке иште. Иш жок болзо—торолоп то ол: сен жаар көрбөр дө кизи чыкпас.

¹ Вогул улус—Советский Союзтун түндүк талазында журтап жаткан ас тоолу албаты. Эмди олорды манси албаты деп айдып жат.

Кижинин обществодо учуры, оны кандый куундү көрөрү онын бай ба, эмесе жокту болгонуна, ада-энеси кандый улус болгонуна, канча кулдар ого жалданып иштеп турганына камаанду болгон. Эш неме этпей, өскө улусты кулданып турган байлар обществодо күндүлү болгондор.

Эмди де бастыра капиталистический ороондордо керектер ондый ок. Капиталисттер керек десе жаш балдарды да, бир де килебей, кулданып турулар. Темдектесе, Индияда балдар 5—6 жаштан ала бос согор фабрикаларда, шахталарда иштеп, 10—12 час иштеген учун эки коробка серенкенин баазына турар жал аладылар. (128 сс.)

КОЛБОЧЫЛАР АЖЫРА КОЖУЛГАН ЛӨМӨЛТӨЛӨР.

а) 1. Пашенька аш тартып турган улуска, керек десе комбайнёрго до, арбанып турды. 2. Туйгакту андардын көп сабазы, анчадала элик, сүрекей түргөн мантап жат. 3. Москвада кандый ла наукага, керек десе өскө ороондордун тилдерине де, үредип турган школдор бар деп, Ломоносов бойынын үредүчизинен уккан. 4. Полициянын эш неме эдип болбой турганын көрүп, улус, керек десе карый да берген ишмекчилер, мааазырап, каткырыжып туратан. (М. Г.) 5. Буржуазия учун турумкай туружып, калапту тартыжып тургандарла, темдектесе юнкерлерле, большевиктер куун-кайрал жок жуулажып, оморды женип салгандар. 6. Ийне бүрлү агаштар, темдектесе, мөш, карагай, тыт, чибби бистин жерде көп өзүп жат. 7. Кадын, ол эмесе Алтайда сырагай жаан суу, Бийдин суузына кирип жат. 8. Томат, эмесе помидор, бистин өскө өзүмдерге көрө, жаны да культура болзо, же эмдиги өйдө элбек жерлерге таркаган культура болуп жат.

б) 1. Беш кизи, ол тоодо Олег кожо, городтон чыгып алала, Советский Черунин частьтарына једер деп, шүүнип алдылар. (Кош.) 2. Бистин школдо үренчиктердин көп сабазы, омордын тоозында менин де сыйыным, экскурсияга баргылады. 3. Төртөн үч кизи, ол тоодо Гаврош, баррикаданын жанына тизелене туруп алдылар. (Гюго.) 4. Тирмакту андардын бир кезеги, темдектесе айу, кышкыда ичегенинде уйуктап јадат. 5. Кандый ла тындулар, керек десе сырагай кичинекей коңыс та, мени јилбиркедип турды. 6. Јаланг јерлерде, темдектесе Кавказтын ла Орто Азиянын күнтүштүк райондогы койу јыраалу сас јеринде, јерлик чочколор эмди де јүрүп јат. 7. Башнялар ончозы башка-башка бүдүмдү: бирүзи бийик, бирүзи онон эмеш јабыс, бирүзи тепкиш айылу, бирүзи тегерик, бирүзи төрт толыкту, керек десе он алты да толыктузы бар.

ЭРМЕКТИҢ АҢЫЛАНҒАН ЧЛЕНДЕРИ

Аныланган жөмөлтөлөр.

1. Владимир Ильичтин адазы, Илья Николаевич, ол тушта Симбирский губерниянын албаты училищелеринин инспекторы болгон. 2. Мен, он эки—он үч жашту уулчак, Владимир Ильичтин сочинение бичип турганын көрөргө, сүреен жылбиркеп туратам. (Конон.) 3., Ильич таадабыс! Бис, жаш пионерлер, слерге кару пионерский эзенибистин ийин жадыбыс, Слерди капшай келеле, пионерский жуунда куучын айтыс деп, куунзеп турыбыс.“ 4. Осип Абрамович, парикмахер, сагалын кырдырарга келген кижинин төжине ак простыньды жайа тудуп, сабарларыла онызын жакага кыстап ийеле, үзүктелте тын кыйгырып ийди. 5. Слер меге, ырызы жок өскүске, килезеер, онон өскө улус ончозы мени согуш жат, курсак та жиир кууним сүреен келет, кунукчылы кандый, айдары да жок—жаантайын ыйлап турадым. (Чех.)

1. Бир кезек өзүмдер, темдектезе, боронот, जोдро, суу ны жакалай өзүп жат. 2. Бистин эдибисте кереги жок ло каршулу жүзүн-жүүр немелер, темдектезе, ачкылтым газ, онон до өскөлөри, жаантайын бүдүп турат. 3. Кезик өзүмдердин, темдектезе, кой жилектин, малинанын, мырчактын, каргананын, каштаннын жалбырактары бир канча жалбырак-пластинкаларлу болуп жат. 4. Көп өзүмдердин жалбырактары, темдектезе, клённын, сиреньнин, эмеген сёбктин жалбырактары, сапта бирүзи бирүзине одош, эжерленип өзүп жат. 5. Промышленностько сырьё берип турган өзүмдер, темдектезе, текстильный промышленностько берип турган хлопчатник, күдели ле онон до өскө өзүмдер, технический өзүмдер деп адалып жат. 6. Бежинчи сталинский бешжылдыкта Алтайский крайда, анчадала Кулундинский чөлдө, жер суактаар жанынан жаан иштер өткүрилер. 7. Советский Союз-тын Коммунистический партиязынын он тогузынчы съездинде көп ороондордон, керек десе эн де ыраак турган ороондордон, келген улус турушкан.

Аныланган ылганачылар.

а) Бака омордын мактаганына каруу эдип, быйанду сөзин айдарга сананала, жүк арайдан токтодынды: ол оозын ачып ийзе, чырбагалды ыккынып, коркушту бийиктен жерге келип түжерин билеле, тижин там ла тыгыда тиштенди. Бака онойып кере түжине селбектенип калган, калбаган барды; суукуштар десе селижип баратты, омор учуп барадала, селижерде, бирүзи бирүзинен чырбагалды аларда,

сүрекей коркушту болгон. Бака, коркыган бойынча, канча ла катап „квак“ деп арай ла айтпады. Эңирде озор ончо-зы кандый да саска токтогылады, таң жарыырда ла, суу-куштар бакала кожо база ла жорыктап атандылар, эбиреде не болуп турганын ончозын көрөргө, бака сыртын ла бажын озолодып алала, ичин кийин жаны жаар эделе, кайра көрүп, селбектенип алды. Суукуштар ажын кезип койгон кыралардын үстиле, клаттап койгон апту деревнелердин үстиле учкылады, улустын эрмектепкени ле арып согуп турган токтоктордын табыжы бакага угулып турды. Улус уурлү суукуштарды көрүп, ондо кандый да кайкамчылу неме барын темдектеп, колдорын уулап тургылады. Улус-ка бойын көргүзерге, улус ол керегинде нени айтканын угарга, бака сүрекей күүнзеди. (142 өбс.)

(Г а р ш и н.)

1. Павел, кенетийин бура базала, жырааларды ажыра алтап, оттор жалтырап турган деревне жаар ууланды. (Губ.) 2. Түштүктөн жылу салкын согуп турарда, агаштар арайынан шуулап, чалынын тамчыладып турдылар. (Губ.) 3. Адару, жыгылбаска, ары-бери жайылып, желбер буттарыла каткымчылу атпактанып, шили ошкош канаттарын тарбандып отурды. (Губ.) 4. Энези карануйда көрүнбей каларын сакып алала, Павел, кайа көрүп, сарайдын алдына отуруп алды. (Губ.) 5. Экинчи машинанын кабиназынан колхозтын председатели Кызылов Бөдбө, жагыскан чыгып келеле, тизезиндеги тозынды меелейле кактаарда, төжиндеги ордендери ле медальдары шыгыражып, мөңүн көндүргөлү ат силкингендий угулат. (Чап.) 6. Кожон, межеликке жагыланала, жалаңды кечире торгуларда, бастыра жалаң, онын межеликтери ле эки жагындагы агаштары кожондоп тургандый болды. (Чап.) 7. Тазылын жерден колорол, көс лө көргөн жер жаар туш башка жүре берерге турган чылап, ол агаштар кыймыктажып тургылайт. (Павл.) 8. Жаш дубтар ээлип, карагайлар жайкангылап, кызылгаттын ла ежевиканын жыраалары элбирежин турат, бурулчыктарда салкын кабинага сүрекей тын согордо, Серёжанын бажында такайазын улам ла учура согуп турат. (Павл.)

1. Чолушман сууга канча ла оок суучактар кожон-комысла келип, сүүнчилү бириктилер. 2. Сартакнай баатыр, Көк-Баштын жагында жылым кайаны жара согуп, Башкөстин суузын Чолушманнын суузыла бириктиреле, он сабарынын чийүзиле ээчидип, Артыбашка једин келди. (Чөрчөктөн.) 3. Тоорчык, бойынын билерин көргүзип турган чылап, мун тоолу жүзүн-јүүр үнле үнденип, кожондой берди—бирде тызырадат, сытырат, эмезе чөйө үнденет, бирде кожондойт, бирде онын үни карануйда жагылана таркырайт. 4. Сууны төмөн барып јаткан салда улустар, бут

базына жайканыжып, кереп жаар көрүп, нени де кыйгырыжып турдылар. 5. Мен, бричкадан түжүрө калыйла, агаптар жаар жүгүрип, менин үстиме урулып турган тамчыларды да аярбай, бүрин жайып ийген чыкту жөдрөдөн сындырып, оныла жүзиме согунып, онын жараш жыдын тартынып бараттым.

1. Матвейдин туразын ыраактан аяктап турган колхозчылар көрүп турарда, жарым частын бажында Кузьмининин уулынын уулы Вася, кеден сумказын жүктенип алала, туразынан чыгып, ийдиле кожо агаптын ортозы жаар жүрө берген. (Полев.) 2. Балкашка уймалып, ташты жүк арайдан састап чыгарала, кырдын эдегинде кургак өлбөннүн үстинде амырап жатты. (Гайд.) 3. Ол, Юлайдын канду бажын көрбө, көп мылтык адарда, онын табыжынан коркыганынан улам санаазы энделип калган ошкош көрүндү. (П.) 4. Бис жууктап келерибисте, башкирлер, албатыны таркадып ийеле, бисти Пугачёвтын алды орто экелдилер. (П.) 5. Пугачёв колыла жагып ийерде, шокчылар, тургуза ла бууны чечеле, мени божодып ийдилер. (П.) 6. Лениннин базыды сүрекей түргөн болгон. Айылында бичип отурган книгазын да шүүп турала, айдатан куучынын да шүүп турала, туранын бир толыгынан бирүзине жетире, оного ойто сүрекей жылгыр басып туратан. (Кон.) 7. Катя десе адазынын женинен тудунып аларда, адазы оны колына алала, бийик көдүрүп ийди... 8. Слон кортылдап, ёлканы эбиреде базала, узун тумчугыла балдарга жагып ийеле, жайканып, эжик жаар жүрө берди. (Кон.) 9. Ойноп турган кижжи, көндүрө ичкери басып бараткан кижжи бололо, кенетийин кайра бурулала, баштапкы ла учураган баланы тудуп алды.

б) Койон тындап, эки будына туруп алала, эбиреде аяктанды. Ак жерди кечире барарга жалтанып, актын жаказыла, бир кайыгнан база бир кайыгга жедип, эбирип барды. Күски жалбырактар агаптан түжүп, шылырап тургандары угулат. Агаптын төзинде уйуктап жаткан койондор, түжүп турган жалбырактардын шылыртына ойгонып келеле, агап ортозынан өскө жер жаар жүрө берди. Бир койон, койу чибилердин ортозынан чыгып келеле, ак жерди көрүп, тура түшти. Койон, кулагын көдүрүп, сагалын кыймыктадып, жыткарып турала, кийин буттарына отуруп алды. Койон, жолды кечире мантап, бойынын азыйгы уйазына жедип келеле, онын үстиги жагынан өскө жер талдап алып, карды казалала, кийин жапыла жаңы уйазына жадып, кулактарын жардына салып, көзүн жумбай, уйуктай берди. Койон, карга бадалбай, чаналу жыгылаган чылап, мантап жүрөт.

Кубулбастарла, адалгыштарла айдылган обстоятельстволордын аныланганы.

1. Байа, эртен тура, Ленинниң памятниги турган кажат жаар олор, эрмектешпей ле, ончозы кайра көргиледи. 2. Школдын жанында, бийик кажатта, Ленинниң памятниги турды. 3. Жаскыда, агаштын бүри торсойып, чарак кардын үстинде күртүк ойнойтон өйдө, Матвей Кузьмин, туразынын эжигин жаба кадап койоло, неделелер туркунына андап жүретен. (Полев.) 4. Мында, аш бүдетен Украинада, жакшы жер алар деп, немецкий офицер сананган. 5. Алдында, Гек Москвада жаткан тужында, бастыра жердин үстинде жаныс ла Москва туруп жат, кайдаар ла барзан, оромдор, туралар, трамвайлар ла автобустар бар деп бодогон. (Гайд.) 6. Орык жолдын үстиги жанында, жылым таштын бажында, эски башня турган. (Л. Т.) 7. Деревнениң ортозында, аш уратан алмарларла коштой, өскө туралардаг башка узун тура турган. 8. Конюшнянын жанында, чогул койгон өтөктин үстинде, чаганактарынан столмого жаба танып салган он эки жашка једе берген кызычак турды. (Некр.) 9. Самолётло учуп барадарыста, төмөн, бистин алдыбыста, бир түней тошту ээн чөл чөйилип жатты.

Башка, өскө, ордына, коштой деген улантылу дополнениелердин аныланганы.

1. Колхоз, общественный мал өскүрер государственни планды бүдүргениле коштой, куштар өскүрер планды жеңүлү бүдүрип туры. 2. Пионерлер, школдын художественный самодеятельнозында турушканынан башка, общественный да иштерде эрчимдү туружып турулар. 3. Алтайдын тууларында, туйгакту аңдардан башка, сүрекей баалу киш, кара түлкү бар. 4. Карындажы, кичү сыйынына ойынчыктар берер ордына, жарап журукту китегалар берди. 5. Черүге барган колхозтын бригадиринин ордына менин агамды тургускандар. 6. Кадын ичинде, аспактардан, кайыңдардан ла карагайлардан өскө, тыттар, чиби-лер, кезик жерлерде мөштөр дө өзүп жат. 7. Айдын жаркынынан ла агаштардын көлөткөзинен башка, суунун үстинде не де көрүнбөй турды. 8. Кезик аразында мен, адамнын ордына, түнде колхозтын аттарын кабырып баратам. 9. Чолушман суудан башка, Алтын-Көлгө көп тоолу жаан ла кичинек суулар кирип жат. 10. Жолдон астыккан үч жорыкчыдан өскө, бастыра жорыкчылар одуга жуулып келдилер. 11. Бастыра үренчиктер, калганчы өйдө сүрекей кичеенип үренип турганыла коштой, жаскы экзамендерге белетенип тургандар. 12. Бистин колхозто, жаңы клубтан башка, электростанция төзөлип жат. 13. Лев Николаевич

Толстойдын „Анна Каренина“ деген бичигинен өскө, онын „Јуу ла амыр-энчү“ деген бичигин кычырып салдым.

ЧИКЕ КУУЧЫН.

а) 1) Алтын кайзырыкту балык өбөгөннөң жайнап сурады: „Слер, карыган өбөгөн, талайыма мени божодыгар. Мен бойымнын учун слерге баалу немеле төлөөрим. Керек ле деген немени кеминен ажыра берерим“. (II.) 2) Наполеон-нон келген кижиге Кутузов каруузын мынайда берген: „Слер јууны токтодор деп, сурап јадыгар. Бис десе оны јангы ла байштап турыбыс ине“. 3) Бойынын үренчик-лётчиктерине Покрышкин айдып туратан: „Сагышту, билгир јуулажыгар, аайы-бажы јок көкүбегер. Слердин јүрүмигер јангыс ла бойыгарга керектү эмес, је Төрөлибиске база керектү, онызын качан да ундубагар!“ 4) Сен ненин учун партизан болдын деп, гестапонын начальниги сураарда, Олег каруузын мынайда берген: „Мен Төрөлимди сүүп јадым, слерди көрөр күүним јок, онын учун партизан болгом. Бис көп улус, бис јенгерис“. 5. „Мен өлгөн нөкөрлөримди санангамда, олордын эркиндү, ийделү кеберлерин көрүп тургандыйым—деп, „Јиит гвардиянын“ члени болгон Валерия Борц бичип јат.—Ульяна Громова—коо сынду, јараш кыс. Ол он классты божоткон, јакшы үренген. Немецтер келерде, ончо керек үрелген, немецтердин олјозы тужында үренерден болгой, тегин де јүрер арга јок болгон“.

б) Бир катап эртен тура Рахим ойгонып келди. Онын көзине суак көрүнди. Бу азийгы ла суак эмтир, је ол эмди азийгызынан терең де, јалбак та болды.

— Мен суузап турым—деп, Рахим айтты.—Је байдын суагынан јокту кижиге суу ичерге јараар ба? Мени база ла түрмеге отургузар.

Је суак, суузын чайбалтып, айтты:

— Ич, өрөкөн! Јангы закон аайынча, менин суум бастыра дехкандардын¹ суузы болуп јат, канча ла керек—ич.

Рахим кайкады, је сууны ичип алала, онон ары басты. Айландыра буудай јайканып, шылырап турды. Рахим аштап турганын билинди.

— Мен бир эмеш буудай алар эдим—деп, Рахим айтты,—буудайдын ээзи мени база ла түрмеге отургузар.

Буудай десе кенетийин шылырады:

— Ал, ал, өрөкөн, јангы закон аайынча, мен бастыра дехкандардын буудайы.

Рахим, кайкап, онон ары басты.

1. Дехкан—таджик тилле крестьянин дегени.

Мында ого телкем кыра көрүндү, ондо көп улус кожондоп, каткырыжып иштеп турды. Жер десе кап-кара тобракту эмитир.

Рахим, кайкап, айтты:

— Олор неге онойып суунип турылар? Байдын кыразында иштеерге жакшы ба?

Кыра кенетийин ого айтты:

— Жаңы закон аайынча, жер бастыра дехкандардын колында, байлар эмди жок.

Рахим, бүтпей, улустан сурады:

— Бу жердин ээзи кем?

Улус, онын айтканын баштап тарыйын оңдоп болбой турала, айдышты:

— Бу жердин ээзи бис ончобыс. Сен билбезин бе?

Рахим, оного тын кайкап, ичкери басты. (95 сс.)

(Таджик албатынын легендазы аайынча).

МОСКВАНЫНГ ОРОМДОРЫНДА.

Бис кичинек машинала барадарыста, мен эбиреде көрүп отурдым... Эки жагында бийик туралар турды. Ол туралардын көзпөктөри сүрөөн көп. Оромдо трамвайлар шынырайт, автомобильдер күүлейт, көп улус базып жүрөт.

Кийинибисте кенетийин не де күүлей берди. Бистин шофер машинасын туура буруп, токтодып ийди.

Кичинек вагонго түнөй автомобиль бисти озолоп өдө берди. Онын өнү ак, тууразында кызыл кресттү эмитир. Шофер, мен жаар көрүп, айтты:

— Оору кижиге түргөн болуш жетирерге барып жат. Ондый автомобильдердин ичинде орын да бар.

Бис катап көндүгип бардыбыс. Бисти бир де серпибей турды. Москванын оромдорунун үсти, пел ошкош, түс, жаңыс кара өндү. Ол асфальт деп, энем айдып берди.

Көрзөм, бистин алдыбыста суузы чачылып, узун бочко баратты.

Мен кыйгырдым:

— Ай, ай-ай! Кандый каткымчылу неме эди! Суузы көдүрө төгүлүп калатан эмитир!

— Ол оромдо тозын жок болзын деп, ого сууны өнөтийин төгүп жат—деп, энем айтты. (136 сс.)

(В. Житков).

ТОЙЧЫ.

Тойчы городко келген соңында, күрөң атты да, Баланка кудайгайды да торт ундуп салган. Ого городто не ле

немелер ончозы солун көрүнгөн, ол десе, кичинек бала чылап, ончозын шиндеп, аяктай берди.

Бир катап студенттердин столовыйында канзазын куйдүрүп, танкы тартарга сананарда, — „Мында танкы тартпайтан“ — деп, Эркелей араайынан айткан. Экинчизинде ол кинодо отурала, танкылаарга сананган. „Мында танкы тартпайтан“ — деп, Эркелей база ла токтоткон.

— Бу не болгон? Городтын улустары танкы тартпайтан ба? Оңдо тартпас, мында тартпас, айдарда кайда тартпайтан?

Эркелей кайда тартарын, кайда тартпазын энезине жазап айдып берди...

— Бу көрмөсти ары, кедери, отко таштабай, мында не керек көбүрөөк тургускан! — деп, Тойчы, областной музейде камнын наадайын көрбө, жескингендий тын айткан. — Бистин колхозто камдар жок, городто десе оны улуска көргүзөт. Ол ненин учун ондый?

Эркелей, энезинин ондый кайкамчылуу сурактарына тартынбай, ончозын жазап айдып берип турды. (121 сөс)

(П. К у ч и я к.)

БАСТЫРА ЭЭЖИЛЕРГЕ БЕРИЛГЕН ТЕКСТТЕР.

АДЫЖОК.

Кызу темир чилеп, жаркындалган күн кулактанып, бийик туунун бажындагы үч мөштин ары жанына жуукта ла жажына берген. Ол, бойынын эртен ойто келерин керелеп тургандый, жукачак булутты кызыл-сары будукла будуп ийди.

Кааза айылдын эжиги такталып калган карга жыжыларда, кар, күскиде арып калган сыгын эткендий, чөйбө тартып, кыжырай берди. Эжикти онойдо комудалду кыжыратканы Адыжоктын энези одын кучактанып киргени болгон.

Ол кирген бойынча, одынды жерге таштайла, эки колын оттын жалбыжына түргөн сугуп ийди. Ус сабарындагы жес жүстүгү озо баштап кажайа курутыйла, ойто терлей берерде, Адыжок, чыдажып болбой, айтты:

— Колын куйди, эне!

— Алдырбас, менин колым бек эмей. Куйбес — деп, чамчазы жок, кой терези тонын жабынып, чарбак ичин отко изидип отурган уулына каруузын береле, энези оңон ары эрмектенди: — Соок там ла тынгыйтан туру: бүгүн күн кулактанып ашты. (124 сөс.)

(П. К у ч и я к.)

БАШТАПКЫ ЛА КАТАП АВТОМОБИЛЬ КӨРГӨНИ.

Машинанын жанында школдын балдары турдылар. Олордон ары тайактарына пиенген карыгандар, олордын кийин жанында эмчек балалу келиндер балдарын кучактанганча тургылады. Кичемкей, арайдан ла машинасына өдүп жеделе, сигналдын кнопоканын базып ийди. Ичкери эңчеийжи келген улустар ончозы кайра болдылар. Бойы-бойлорун тепсей базыжып, кыйгырыштылар:

— Ой! Ой! Мынызы канайып барды?

Кезик эр улустар, араай тескерлеп, шофёрдон кокыр аясту сурап тургылады:

— Кичемкей! Адынды база эмеш киштедип ийзег.

Же саат болбой, улустар ойто ок машинаны курчай турала, Кичемкейден сурагылап турдылар:

— Атанып барганда, кажы тужына минип жадын? Ээрин кайда?

— Тискини кайда? Сен оны канайда токтодып жадын?

Нюся шофёрго жууктай базып келди.

— Же, Кичемкей, темир аттын чыйрагын колхозчыларга көргүзүп берзен.

Эркемей ле Иркит, эки карыган, жарыш эдип сурап тургылады:

— Бисти адына миндирип, жортырзан, Кичемкей! Озогы тушта бис байлардын эмдик аттарын үредип туратаныбыс... Вилерин бе? Олор бисти ол тушта не аайлу бертиндирген... Же, адынга ачынбай, бисти эмеш миндирзег...

— Отурыгар, нөкөрлөр!—Кичемкей тын айтты.—Эне, слер бу мында отурыгар...

— Эйт! Эйт! Сен нени айдазын, уулым!—Энези онтой берди.—Менин бажым айланып жат... Мен отурып болбозым... (156 сөс.)

(П. К у ч и я к.)

УЛУ ОРУС АЛБАТЫ.

Орус албаты Российский Социалистический Федеративный Советский Республиканы төздөгөн, журтаган албатызынын тоозы аайынча (108 миллионнон көп улусту) ла турган жеринин элбеге аайынча (17 миллион квадратный километрге жуук жерлү) бу эң жаан республика болуп жат. Бу республика бастыра республикалардан ончозынан озо төздөгөн. Бу республика—эне республика: онын жеринде союзный көп республикалар төзөлип чыккан.

Орус албаты советский жанды жуулап аларына ла оны бек эдип аларына, тең праволу республикалардын акту күүниле союз болуп биригерине, жаны, жайым, аргалу ла

культурный јүрүм төзөп аларына бистин бастыра албатыларга сүрекей јаан болуш јетирген.

Ада-Төрөл учун јуу тупта орус албаты, бир де кичинек жалтанбай, ыштүни јенерге кандый да кату тартышта эрчимдү турушкан. Орус албаты јарт санаалу, турумкай кылык-јанду ла чыдамкай болгон шылтузында, советский албатылардын ончозынын башкарачы күчи болуп турганын јарт көргүскөн. (106 сөс.)

(В. Карпинский.)

МОСКВА.

СССР-дин төс города—Москва, Советский Союзтын башкарузы, СССР-дин Верховный Совети бу городто иштеп јат. Советский албатылардын улу башчызы нөкөр Сталин мында јуртөп, иштеп јат.

Москва—орооннын бастыра политический, экономический ле культурный јүрүминин төс јери. Советский социалистический строителъствоны ла советский албатылардын најылык болорын Москва баштап көдүргөн, эмди де баштап ла көдүрип туры. Капиталистический кулданыштан ла национальный базынчыктап айрыларга бастыра телекейдин ишкүчиле јаткандарынын ла бастыра базындырган албатылардын тартыжузынын маанызы Москва болуп јат. Москва—бек амыр-энчүнин ле ороондор ортодо најылыкту болорынын баштачызы, јангы јууны баштаарга тургандар ла тартыжарынын баштачызы болуп јат. Беш миллион албатызынын ижинин ле јүрүминин культурный айалгазы јанынаг Москва телекейде бастыра столицаларга көрүмји болуп јат. (95 сөс.)

СОВЕТСКИЙ СОЮЗ—АМЫР-ЭНЧҮНИН КУЙАГЫ.

1949 јыл. Апрель ай. Парижте Плейель деп сүрекей јаан зал. Амыр-энчү учун туружачылардын Конгресси. Трибунада бастыра нациялардын флагтары, кажы ла флагтын кийининде—албатылар ла ороондор, улустын ижемјизи, улустын салымы.

Кып-кызыл мааны бистин, коммунизмге бараткан орооннын. Ол мааныда—серп ле маска, амыр-энчү иштин темдеги, иштеп, төзөп, бүдүрип турган улус ортодогы бузулбас союзты темдектеп турган темдек. Бастыра телекейдин ишкүчиле јаткандарынын ижемјизи ле јөмөлтөзи болуп турган Советский Союз јаар канча кире јүректер, канча көстөр ууланган!

Конгрессте туружачылар бисти тын сүүп тургандарын бис, советский делегациянын члендери, јаантайын сезип

турдыбыс. Бисти кандый жалакай, кандый сүүнчилү уткум тургандар! Кажы ла кижинин бис жаар көргөни, бисле кол тудужып эзендешкени мынайда айдып тургандый болды: „Бис слерге бүдүп турыс. Бис слерге иженедис. Слердинг бүдүргөн керектеригерди бис качан да ундубазыбыс...“ (114 сс.)

(Л. Космодемьянская.)

АЛЕКСАНДР КОСМОДЕМЬЯНСКИЙДИН ИЙГЕН ПИСЬМОЗЫ.

„... Менин кундулү, кару энем, жакшы ба! Ичкерилеп турган уур жуу-согуштарда бир ай туружып жадым. Билерин бе, бичиирден болгой, алган письмолорды да кычырар ой жок болгон... Тунде суреен ичкерилеп те туратаныс, танковый жуу-согуштар да болгон, оштунин тылында уйку жок тундер де откургом, „фердинандтардын“ отту, сыгырып турган снарядтарын да коргом... Нокорлоримнин олгонин, коштой бараткан танк бастыра экипажыла оодылып, туш-башка чачылып турганын да корорго келишкен... Унчукпай, тиштеринди ле тыре эдиш аларын. Узак уйуктабай, арып-чылаган улус машинадан, эзирик кижидий, чыккылайт. Ондый да болзо, бис оштунин жериле баратканыс деп, ончобыс сүүнип, омок жүредис. Бис тортон бир жыл учун, ачу-корон учун, костин жажы учун, фашисттер улусты базынганы учун очибисти алып жадыбыс. Бис удабас Москвада туштажарыбыс“. (101 сс.)

(Л. Космодемьянская.)

СОВЕТСКИЙ СОЮЗТЫН ТЕЛЕКЕЙЛИК АЙАЛГАЗЫ.

Нокорлор! Партиянын XVIII-чи съездинен бери откон ойдо бастырателекейлик-исторический учурлу керектер жоп болгон.

Экинчи телекейлик жуу коп албатылардын ла государстволордын жүрүмин тозине жетире силкип, телекейдин жүс-кеберин кубулткан. Телекейлик империалистический реакция белетеген, Кунчыгышта милитаристский Япония, Кунбадышта дезе гитлеровский Германия баштаган жуу, оны баштагандардын амадуларын булгап, советский албатынын героический тартыжузынын шылтузында, империалисттерге ажындыра билип болбогон айалгалу болуп божоды.

Советский Союзы жоголторынын эмезе уяададарынын ордына, СССР там ла тыгыган, Советский Союзтын телекейлик тоомжызы откон. Демократияны уяададып ла оодо согордын ордына, Тос ло Туштук-Кунчыгыш Европанын

көп ороондоры капитализмнен айрылган, олардо албаты-демократический строй тургузылган. Колониальный ла камаанду ороондордын албатыларынын күчин онон ары жип, базынчыктаарынын ордына, бу ороондордо национально-жайымдаачы тартыжунун жаңы ийде-күчтү көдүринизи болды, империализмнин колониальный системазынын кызалаңы курчып тынды. Улу китайский албатынын исторический жөнүзи телекейлик империалистический система-нын бастыразына тын согулта этти. Эмди кижиликтиң үч үлүзинин бир үлүзи империализмнин базынчыгынан айрылып алган, империалистический кулданыштын кыңызынан жайымдалган. (137 сөс.)

(Г. М а л е н к о в.)

КАЗАХСКИЙ СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РЕСПУБЛИКА.

Казахский республиканын тыңыда өзүп калган про-мышленнозы, колхозторы ла совхозторы казах албатыга ла бастыра Советский Союзка сүрекей көп жүзүн-жүүр про-дукталар берип жат.

Карагандада таш көмүр казып турган жер бойыннын учуры жаанынан Советский Союзта учинчи жерде туруп жат. Советский Союзта өндү металл (жес, корголжын, цинк) казып ала-тан жердин эн жааны база ондо. Ас учурап турган металл-дар Казахстанна табылып жат. Республикада аш-курсак-адетен ле хлопок арулайтан сүрекей жаан промышлен-ность төзөлгөн.

Каан жаңы тушта кажы ла жүс казахтын жүк ле әкүзи бичикчи болгон. Бойыннын төрөл тилиле үренетен школ ачарга казахтарга жөп бербейтен. Эмди казахтардын орто-зында бичик билбес улус каа-жаа ла учурайт. Казахский союзный республикада эмди бийик үредүлү 23 школ бар (азый бир де жок болгон). Наукалардын Казахский Ака-демиязы төзөлгөн, ол Академияда научно-исследователь-ский институт бар.

Советский Казахстанда 38 городской ло колхоз-но-совхозный театр, академический, драматический театр ла операнын ла балеттин театры республиканын сто-лицазында—Алма-Атада бар. Казахский национальный ли-тература да сүрекей өскөн, албатынын поэдинин, сталин-ский сый алган Джамбулдын стихтерин ле поэмаларын Советский Союзтын албатызы бастыразы билер. (150 сөс.)

(В. К а р п и н с к и й.)

ЈАНҢЫ КИТАЙДА.

Китай јаар бис самолётто учуп барганыс.

Самолёттон чыккан ла тарыйын бис Ленинниң, Сталинниң ле Мао-Цзе-дуннын жаан портреттерин көрдибис.

Бисти, социализмди бүдүрүп алала, коммунизмнин жолыла жеңүлү барып жаткан ороонноң келген улусты, көп мунг улус уткуурга келген.

Китайский албаты, бойынын јакшынак коммунистический партиясына баштадып, көп жылдардын туркунына јайым жүрүм учун тартышкан, ол тартыжунын шылтузында јайым жүрүмге јединип алган.

Китайдын Албаты-башкарузы помещиктердин колында болгон јерди крестьяндарга берген. 300 миллионноң ажыра крестьяндар јер алган.

Китайдын ишмекчилери, Советский Союзтын ишмекчилеринин иш јанынаң озочыл эп-сүмелерин алынып, јаан жеңүлерге једин алгандар.

Азий Китайдын албатызы нургулай бичик билбес болгон. Эмди ондо бир канча миллион улус: балдар да, јаан да улус үренип јат. Бис бир заводко келерибисте, пехтин ортозында класный доско турганын сүреен кайкап көргөнис. Иштиң алдында үредүчинин доского бичип салганын ишмекчилер табынча үренип јат деп, биске јартап бергендер.

470 миллион албатылуу Китай советский албатынын на-јылыкту болужыла јангы, јайым жүрүм төзөп, түрген ичкерилеп, өзүп јат. (139 сс.)

(М. Р о ж н е в а н ы н куучынынан.)

КОМИ АЛБАТЫ.

СССР-дин Европейский бөлүгинин түндүк-күнчыгыш јакында, Печора ла Вычегда деп сууларга кирген суулардын агып барган јерлеринде, коми албаты јуртап јат. Ондо ағаш, сүрекеј јакшы таш көмүр, күрен таш көмүр, күйгүр сланец, нефть, јерден чыгып турган газ, темир, корголјын, алтын, гипс, торф, тус, терези баалу алу андар, балык ла куштар сүрекеј көп.

Каан јангы тушта коми албаты ончозы бичик билбес болгон. Јүрүми уур, карануй, түрени, ачу-коронду ла базынчыкту болгон.

Советский јаннын шылтузында, улу орус албатынын ла текпосоюзный государственный органдардын болужыла коми албаты јангы, ырысту жүрүмди јангыдан баштап, бойынын национально-государственный организациясын—Коми Автономный Советский Социалистический Республика-

ны тѳзѳп алган. Онын тѳс города Сыктывкар. Республика-да промышленность ѳзѳп чыккан: агаш киреелейтен, консерва, черет ле кирпич ѳдетен заводтор, крахмалопаточный заводтор ѳдилген. Полярный кругтын ары јанында таш кѳмѳр казып алатан јаан кѳчтѳ шахта ѳдилген. Ухта-да нефть иштеп алары кѳптѳгѳн. (126 сѳс.)

(В. Карпинский.)

СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ ОБЩЕСТВО КАНДЫЙ КЛАССТАРДАН ТУРУП ЈАТ.

Бистин общество кандый улустап туруп јат? Ондый суракка чокум карууны 1939 јылда, 17 январьда албатынын тоозын алып ѳткѳргѳн перепись кѳргѳзет. Ол ѳйдѳ Советский Союкта 170 миллион албаты јуртап јаткан. Олордын талортозына шыдары ишмекчилер ле служанийлер (билелериле), тал ортозынан эмен азы (47 процентке шыдар)—крестьяндар-колхозчылар ла производственный кооперативтерге бириккен кустарьлар болгон. Улусты јалдап иштепей, акту бойынын хозяйствозында иштеп, тагынан јаткан крестьяндар ла јаныстап иштеп турган кустарьлар јуртаган албатынын 2 $\frac{1}{2}$ проценти болгон.

Онойдордо, бистин общество јаныс ла ишкѳчиле јаткандардан туруп јат. Бистин орооннын ишкѳчиле јаткандарынын айдары јок кѳп јарымызы социалистический хозяйстводо—государственный предприятиялерде ле учреждениялерде эмезе кооперативно-колхозный предприятиялерде иштегилеп јадылар. Бистин обществодо кижинин кѳчин јиичи класстар да, ондый улус та јок. (105 сѳс.)

(В. Карпинский.)

ИШТИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ КѳѳНДѳ КѳРѳРИ.

Бистин обществодо ишти јаны, социалистический кѳѳндѳ кѳрѳри тѳзѳлѳлѳ, там ла тыгып туры. Кандый ла ишти бѳдѳрер керегинде јакылтаны јылгыр, јакшы бѳдѳрери учун ишкѳчиле јаткандардын ортозында социалистический мѳрѳй табылала, сѳрекей ѳлбей берди. Висте албаты-хозяйствонин бастыра бѳлѳктеринде стахановский движение ѳлбеди, оны пѳкѳр Сталин бистин ѳйдин сѳреен јаан учурлу, јендиртпес кереги деп адаган.

Стахановчылар—бойынын ижинин техниказын јакшы билип алган озочыл ишмекчилер ле колхозчылар, олор кандый ла иште јаан ус болорын билер улус.

Стахановчылар—иштин арбынын там ла көптөдөргө, Советский государственного, общественного продукцияны там ла көптөдө берерге амадап иштеп турган улус.

Ишти социалистический күүндү көрүп турганынан улам, бистин жерде иштин арбыны улам сайын бийиктеп жат, советский албатынын жадын-жүрүми там ла жаранып, социалистический строй там ла тыгып, өзүп жат, Советский государственный ийде-күчи там ла тыгып жат.

(В. Карпинский.)

ХОЗЯЙСТВОНЫ ПЛАНДААРЫНЫН АМАДУЛАРЫ.

Албаты-хозяйствонун пландарын тургузарда ла оны бүдүрерде, Советский государство бойынын алдына кандый амадулар тургузат?

Ол амадуларды СССР-дин Конституциясы (11-чи статья) жартап жат.

Эн учурлу, төс амаду—бистин ороондо социализмнин ле коммунизмнин учына жетире женерин жаткилдеери.

Оныла үзүгү жок колбулу экинчи амаду—общественный байлык-жөбжөни жаантайын көптөдөри, Советский Союзтын албатызынын материальный ла культурный кемин токтоду жок көдүрери.

Биске бшту капиталистический государстволор бар болуп турганынан улам учинчи амаду туруп жат: бистин орооннын кемнен де камааны жок болорун жеткилдеери, онын коруланар ийде-күчин тыныдары. (75 сөс.)

(В. Карпинский.)

ХОЗЯЙСТВОНЫН СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ СИСТЕМАЗЫ.

Капиталистический предприятиелерди улус алдынан ээлеп жат. Бистин ороондо десе предприятиелердин ээзи кандый бир жагыс кижы эмес, социалистический государство эмесе общественный организациялар болуп жат. Социалистический заводто иштеп турган ишмекчи, социалистический журт хозяйствонун жаландарында иштеп турган крестьянин жагыс бойынын курсагын азыранарга иштеп турган эмес. Жок, оlorдын кажызы ла бастыра ороонго, бастыра социалистический общественнын жүрүмине ле өзүп тыгырына керектү текши иштин бир кезек үлүзин бүдүрип жат. Кажы ла предприятие ажындыра тургузылган план аайынча иштеп жат. Ол план десе албаты-хозяйственный бирлик планнын үлүзи болуп жат.

Онойдордо, бистин орооннын бастыра хозяйственный предприятиелер—государственныйлары да, кооперативно-

колхозныйлары да—ончозы общественный, социалистический јобжогго тѳѳлгѳн, бирлик государственнй план аайынча иштеп турган бирлик социалистический албаты-хозяйство болуп јат. Ондый хозяйствоны бис хозяйствонин социалистический системазы деп адап турыбыс. (110 сѳс.)

(В. Карпинский.)

ТЕЛЕКЕЙДЕ ЭН ЈААН ИЙДЕ-КҮЧТҮ ГОСУДАРСТВО.

Бистин улу Тѳрѳлибис—амыр-ѳнчҮ јуртап, иштеерге кҮүнзеп турган ороон. Је бисти ѳштҮ јуулап келзе, бис коруланып турадыбыс. Биске табарган ѳштҮлер, ончозы оодо соктыртала, Советский Союз телекейде ѳн ийделҮ ле ѳн бек государство болуп турганын ол тушта јарт билип аладылар.

Јуулажар јанынаг телекейде ѳн ийделҮ держава деп бодолып турган фашистский Германия 1941 јылда 22 июнда кенетийин, сакубаган јанынан Советский Союзка јуулап кирген. Германия бистин ороонго табарып, јуу баштаарда, ого Италия, Венгрия, Румыния, Финляндия ла Болгария болушка. ѳштҮлер, бистин ороонды јуулап ала-ла, советский албатыларды базынчыктаарга сананган.

Бастыра советский албатыга јѳмѳткѳн, ийде-кҮчтҮ Советский ЧерҮ, улу полководецке—генералиссимус И. В. Сталинге баштадып, ѳштҮлерди ончозын јаныскап оодо соккон.

Качан да ундулбас макка кирген Советский ЧерҮ јаныс ла бойынын ороонын фашисттердег корулап алган эмес, Европанын ѳскѳ дѳ албатыларын фашисттердин ѳлјозынан айрып алган. (132 сѳс.)

(В. Карпинский.)

ЈАШѳСКҮРИМ АМЫР-ѳНЧҮ УЧУН ТАРТЫЖЫП ЈАТ.

Бир канча ай мынан озо Японияда Асика деп јурттын јанында јууга керектҮ строительство башталган. Је ол строительство јаантайын ѳзҮктелип јат, ненин учун дезе, японский албаты амыр-ѳнчҮ јуртаар кҮҮндҮ. Бу ла јуукта ол деревненин улустары митингке јуулала, јууга керектҮ строительствоны ѳткҮрерине удурлажа тартыжар деп јѳпти јаныс кҮҮндҮ јараткан. Ол строительствоны токтодоры учун тартыжуда анчадала японский јашѳскҮрим ѳрчимдҮ туружат.

Японияда чилеп ок, бастыра телекейде озочыл уулдар ла кыстар амыр-ѳнчҮ учун, келер ѳйдѳ јакшы јҮрҮм болор учун тартыжып јадылар.

Јашöскүримнин амыр-әнчү учун тартыжузын демократический јашöскүримнин бастырателекейлик федерациязы башкарып јат. Ол федерация 1945 жылда 10 ноябрьда јашöскүримнин телекейлик баштапкы Конгрессинде төзöлгөн. Эмди ол 75 миллионнон ажыра члендерлү, јаан ийде-күчтү организация болуп јат.

Амыр-әнчү учун тартыжып турган јашöскүримди советский јашöскүрим баштап јат. Бистин јашöскүрим бастыра бойынын ийдезин коммунизмнин строитељствозына, бистин Ада-Төрöлибистин ийде-күчин тындыдарына берип јат. Бистен јозок алып, Китайдын, албаты-демократический ороондордын, Германский Демократический Республиканын јашöскүрими јаны жүрүм төзөп јат.

Капиталистический базынчыктан айрылгалак јашöскүрим јууга удурлажа, амыр-әнчү учун, јаны, јакшы жүрүм учун тартыжузын база там ла элбедип јат. (165 сөс.)

АЧУ-КОРОНДУ СОЛУН ТАБЫШ.

Калапту соок кыш болгон. Ондый соок кыш онын алдында качан бир болгоны карыган да улустын сагыжына кирбей турган. Менин сагыжымда дезе ол кыш тоштый соок ло карануй болуп артып калды. Владимир Ильич өлгөн деп угуларда, эбиреде не ле неме онойып кубулып, карануйлай берген. Владимир Ильич бистин јангыс ла башчыбыс ла улу, кайкамчылу кижиге болгон эмес. Јок, ол бистин кажыбыстын ла јөп айдып беретен жуук најыбыс болгон: бистин журтта, бистин айылыбыста кандый ла керек оныла колбулу болгон, ончозы онон башталып турган деп, ончо улус билеп турган.

Озо тушта бистин журтта јүк ле эки школ болгон, эмди дезе оннон ажыра школ болды—онойып Ленин этти. Улус озо аш-курсак јок, јокту јаткан, эмди дезе аш-курсакка јединип, аргалу журтай берди,—мынын учун күндүбисти Лениннен öскө кемге јетирерибис! Кино көрөр болдыбыс. Үредүчилер, врачтар ла агрономдор крестьяндарла куучындажып, ологго лекциялар кычыргылайт, бичик кычыратан турага ла клубка толтыра улус жуулар болды. Журтыбыс түргөн өсти, јадын сүүнчилү боло берди. Бичик билбес улус үренип алды; бичик билери—онон ары үренерге санданды. Бу мындыј јадын биске кайдаг келди, мындыј јаны жүрүмди биске кем берди? Мындыј сурактын каруузына ончо улус Ленин деп айдарга белен болды.

Ондый кижиге кенетийин јок болуп калды... Лениннин јок болуп калганын сананарга да күч, ондый санаала јөпсинерге де күч болгон. (181 сөс.)

(Л. Космодемьянская.)

СТАЛИНГРАДСКИЙ ГИДРОСТАНЦИЯ.

Сталинградский плотина Волга сууны кечире буур. Онын кезик бөлүгү бетонло эдилер. Артыкту суу плотинадагы төртөн тежик өткүрө күркүрөп, агып түжөр.

Плотина Волга сууны жаныс ла кечире буур эмес, онойдо ок онын эки жарадын бириктирер. Сууны кечире бууп ийзе, керептер канайда жүрер? Плотинаны эткен кийининде, Волганын бу бөлүгүндө суула жүрери токтоор бо? Жок. Волганын сол жарады жаар керептер жүрер канал төзблөр. Оңдо эки шлюз болор. Келген кереп шлюзтын камеразына кирер. Камерага суу толуп, керепти плотинага токтогон суунын кемине жетире көдүрер. Кереп арайынан оңон ары барар.

Плотинанын шылтузында Волгада суу 26 метрге көдүрилер, кезик жерлерде Волганын жалбагы 20 километрге жетире болор. Волгада сүрекей жаан водохранилище—Сталинградский талай төзблөр, ол талай Сызрань городко жедер.

Волга суунын бастыра ийде-күчи кижинин табыла Сталинградский гидроузелдин жүрегине—гидроэлектростанцияга барар. ГЭС—ол бийиги он этажтан ажыра, сыны жарым километрден узун жаан темир-бетонный тура. Онын бескези 4 миллион тоннадан ажыра. ГЭС Песчаный ортолыкта төзблөр, эмди мында төс иштер өдүп жат.

ГЭС-тин туразынын суу алдындагы бөлүгүндө турбиналар тургузылар, олардын кезигинин ийде-күчи 105 мун киловаттка жедер. Оңдый турбинаны телекейдин бир де гидростанциязы тургуспаган.

АЛБАТЫЛАРДЫН АМЫР-ЭНЧҮҮҮҮЧҮН ТАРТЫЖУЗЫ.

Телекейде ак-чек санаалу бастыра албатылар жуу баштачыларга удурлажа, албатылар ортодо амыр-энчү учун тартыжууны элбедиң, тыңыдып турылар.

1952 жылда Венада албатылардын амыр-энчүни корып алары учун Конгресси болгон. Конгресстин ижинде 85 ороондон келген 1857 кизи турушкан. Оңдо Англиянын ла Германиянын, Кореянын ла Вьетнамнын, Индиянын ла Япониянын, Китайдын ла Советский Союзтын, Италиянын ла Франциянын, Польшанын ла Чехословакиянын, Бразилиянын ла Мексиканын, США-нын ла Канаданын, оңондо өскө көп ороондордын чыгартылу улустары Конгресте куучын айдып, олардын албатылары жууга күүнзебей, амыр-энчү учун тартыжын турганы керегинде айткандар.

Конгресте жер үстинде бастыра ороондордын башка-башка көрүм-шүүлтелү, жүзүн-башка кудаи жанду, жүзүн-башка иштү улус жуулган. Конгресте 326 ишмекчи, 55 крестьянин, 156 служащий, 189 поэт ле писатель, 76 ар-

тист, 157 научный ишчи ле врач, 94 үредүчи, церквенин 65 ишчизи, оной до өскө көп улус турушкан. Же олар ончозы бир амадулу: амыр-энчүни корып аларга келгендер.

Конгресс телекейдин албатыларын, жууны болдырбаска, амыр-энчүни корулап аларга, ончозын кожо тартыжарга кычырган. Конгресс беш улу держава ортодо Амыр-Энчүнин Пактын тургуссын деп некеген. Ол США-нын, СССР-дин, Китайдин, Великобританиянын ла Франциянын башкаруларына ондый Пакт тургуссын деп некетелүү кычыруйген. Кореядагы жууны тургуза ла токтотсын деп некеген.

Амыр-энчү сүүп турган улустын күүн-табын көргүзип, Конгресс бактериологический жууны тургуза ла токтотсын, атомный жуу-жепселди тудулу этсин деп некеген.

Советский албаты Конгресстин тургускан жөптөрүн ле кычыруларын сүреен жаратып жат, ненин учун дезе, бастыра советский албаты жуу болбозын, амыр-энчү жүрүм болзын деп күүнзеп жат. (186 сс.)

БАЖАЛЫКТАР

Кире сөс	3	Куучын-эрмекте грамматика	
Табыш ла буква	5	жанынан колбошпогон	
Колболу сөстөр	15	сөстөр	71
Адалгыштар	17	Кириш сөстөр лө эрмектер .	72
Жарталгыштар	32	Синтаксистинг 1-кы бөлүги	
Тооломо	34	аайынча текши диктанттар-	
Солумалар	37	га керектү тексттер	74
Глагол	39	<u>Колболу эрмектер</u>	81
Эренгистер	48	<u>Кошкон кош эрмек</u>	86
Ылганачылар	49	Колбочызы жок башбилдирт-	
Кубулбастар	52	кендү колболу эрмектер .	102
Улантылар	53	Бир канча кош эрмектү башбил-	
Колбочылар	54	дирткендү колболу эрмек-	
Бөлүгештер	56	тер	102
Кыйгылулар	57	Колболу эрмектер	
Орфографиянын ба-		ди катап көрөргө	
стыра бөлүктөрине		берген тексттер .	105
берилген текст-		Колбочылар ажыра кожулган	
тер	58	жөмөлтөлөр	107
Тегин эрмек	62	Эрмектин аныланган член-	
Кошмоку айдылачыда тире		дери	108
турары	64	Чике куучын	112
Эрмектин эчени члендери .	65	Бастыра ээжилер-	
Укташ члендү эрмектер . .	67	ге берилген текст-	
Бириктиречи сөстөр . . .	69	тер	114

АВТОРЛОРДЫҢ ОБӨКӨЗИН КЫСКАРТА БИЧИГЕНИ

Ад.—В. Адаров
Алекс.—З. Александрова
Баб.—М. Бабаевский
Бат.—Батюшков
Биан.—Бианки
Байд.—Г. Байдуков
Бар.—Баратынский
Браг.—Брагин
Бир.—Бирюков
Бер.—Березовский
Ван.—С. Ванин
Вас.—В. Василевская
Вахт.—В. Вахтеров
Верет.—Веретенников
Воин.—А. Боннов
Вав.—С. Вавилов
Ворон.—Е. Воронина
Гайд.—А. Гайдар
Гарш.—В. Гаршин
Г. Н.—Гоголь
Гонч.—И. Ганчаров
М. Г.—А. М. Горький
Гум.—Л. Гумилевский
В. Г.—В. Гусев
Д. Бед.—Демьян Бедный
Кузн.—М. Кузнецов
Кос.—С. Косов
Кор.—Короленко
Л.—М. Лермонтов
Лом.—М. Ломоносов
Лид.—П. Лядов
Ликст.—И. Ликстанов
Л. К.—В. Лебедев-Кумач
Мих.—С. Михалков
Мам.-Сиб.—Д. Мамин-Сибиряк
Марш.—С. Маршак
Маяк.—В. Маяковский
Мол.—А. Мологин
Мус.—А. Мусатов
Некр.—Н. Некрасов
Н.-Пр.—С. Новиков-Прибой
Остр.—Н. А. Островский

Панф.—Ф. Панферов
П.—А. С. Пушкин
Полев.—Б. Полевой
Пришв.—М. Пришвин
Павл.—П. Павленко
Перв.—А. Первенцов
Раст.—К. Растегаев
Демч.—А. Демченко
Джамб.—Джамбул Джабаев
Житк.—Б. Житков
Ижевск.—С. Ижевский
Исак.—М. Исаковский
Кольц.—А. Кольцов
Кат.—В. Катаев
Калк.—А. Калкин
Л. К.—Л. Кокышев
Кон.—А. Кононов
Кош.—Е. Кошечая
Кост.—В. Костылев
Крупск.—Н. Крупская
Кр.—И. Крылов
В. К.—В. Кучияк
П. К.—П. Кучияк
Копт.—А. Коптелов
Э.-Р.—Эль-Регистан
Садык.—Г. Садыкбеков
Сав.—Л. Савельев
А. С.—А. Саруева
Сурк.—А. Сурков
Сераф.—А. Серафимович
Сол.—Е. Соловьев
Т. С.—Тургенев
Л. Т.—Л. Н. Толстой
А. Т.—А. Толстой
Ул.—Н. Улагашев
Уш.—К. Ушинский
Ульян.—Д. Ульянов
Фад.—А. Фадеев
Фурм.—Д. Фурманов
Шол.—М. Шолохов
Чех.—А. П. Чехов
Ч. Ч.—Ч. Чуняжеков

Редактор *Е. Плеханова*
Кепке бaзып чыгарган редактор
И. САБАШКИН.

Техн. редактор *С. Суразаков.*
Корректор *С. Куйрукова.*

АН 25338. Сдано в набор 25/XII-52 г.

Подписано к печати 17/II-53 г.

Объем 8 п. л. Уч. изд. 8.

Тираж 1000. Заказ 1567.

Цена 2 руб. 20 коп. Переплет 75 коп.

г. Горно-Алтайск типография
облнсполкома.

27
3

Баазы 2 салк. 95 акча
Цена руб. коп.
По прейскуранту 1952 г.

9 3 88

**Сборник статей
для диктантов**

На алтайском языке